

3) 37.

A BUDAPESTI ORSZÁGOS
RABBIKÉPZŐ-INTÉZET
4) ÉRTESÍTŐJE

2) AZ 1913—1914. TANÉVRŐL.

MEGELŐZI:

RABBANAN
A TUDÓSOK AGÁDÁJA
ADALÉK AZ ANONYMUS AGÁDA TÖRTÉNETÉHEZ

IRTA

DR. BACHER VILMOS
IGAZGATÓ

BUDAPEST 1914

37.

A BUDAPESTI ORSZÁGOS
RABBIKÉPZŐ-INTÉZET
ÉRTESÍTŐJE

AZ 1913—1914. TANÉVRŐL

MEGELŐZI:

RABBANAN
A TUDÓSOK AGÁDÁJA
ADALÉK AZ ANONYMUS AGÁDA TÖRTÉNETÉHEZ

IRTA

DR. BACHER VILMOS
IGAZGATÓ

BUDAPEST 1914

OR - ZSÉ
Könyvtára

Alkalay Adolf és Fia utódaí nyomása, Pozsony.

Országos Rabbiképz - Zsidó Egyetem Könyvtára

A tudósok agádája

Adalék az anonymus agáda történetéhez

Irta

Dr. Bacher Vilmos

a budapesti országos rabbiképző-intézet igazgatója.

Tartalom.

	Oldal
Bevezetés	1—15
I. A tudósok agádikus vitái	15—61
A. Tannák	15—29
1. Akiba	15—16
2. Akiba tanítványai	16—21
3. Jehuda és Nechemja	21—28
4. Későbbi tannák	28—29
B. Amórák	29—61
1. A régebbi palesztinai amórák	29—33
2. Jóchanan és kortársai	33—39
3. Jóchanan tanítványai	39—45
4. A negyedik századbéli palesztinai amórák	45—55
5. A harmadik és negyedik század különféle palesztinai amórái	55—58
6. Babyloniai amórák	58—61
II. A tudósok agádatételei	61—96

Előszó.

A jelen dolgozatot *Bacher Vilmos* néhány nappal halála előtt, a mely 1913 december 25-én következett be, azzal a rendeltetéssel adta át nekem, hogy intézetünk legközelebbi Értesítőjében mint tudományos melléklet jelenjen meg. Ezen utolsó kötelességét az intézet iránt, úgy mondta, rajta lévén a sor, hogy a dolgozatot elkészítse, még teljesíteni akarja. Utolsó kívánsága ezen utolsó munkájának kinyomásával íme teljesült. Tanítói működése elejét és végét két jelentős határkép két agádai mű jelzi: első Értesítőnkben jelent meg (1878) *A babyloniai amórák agádája* és e harminchetedikben *A tudósok agádája*.

E posthumus munkán a súlyos testi szenvedések, melyek közt létesült, semmiféle nyoma nem látható. Vele szerzője méltóan fejezte be dicső tevékenységét, melyet az agáda széles mezején kifejtett. Fogadják az érdeklődők ezt a művet is szeretettel, szolgáljon ez is ösztönzésül az agádának, a megdicsőült férfiú kedvelt tudományának művelésére és felderítésére.

Budapest, 1914. július hó.

Blau Lajos.

Bevezetés.

A zsidó hagyományos irodalom széles és sokoldalú területén magukra vonják figyelmünket a szerző nevének pontos megnevezésével hagyományozott agádikus mondások mellett ama nagyszámu agádikus tételek, melyek ugyan szerző megnevezése nélkül, mégis a szerzőség bizonyos megjelölésével maradtak ránk. Azokat az agádikus tételeket értjük, amelyeknél a tudósok vannak szerzőkként megjelölve. Ezen formula: „a tudósok mondják“¹⁾, a vele bevezetett mondásra a névtelenség bélyegét nyomja, mindazonáltal megkülönbözteti azt a hagyományos irodalomnak ama nagyszámu mondásaitól, amelyek minden formula nélkül, névtelenül vétettek fel. Ezen félig névtelen agádikus tételeket, amelyek különösen a tannaita korszak utáni különböző agádikus midrásokban fordulnak elő, azért gyűjtöttem össze, hogy velük a tannák és amórák agádájáról szóló műveimben kronológiai sorrendben, rendszeresen előadott, a szerzők nevével ránkmaradt agádikus tételek gyűjteményét kiegészítsem. Igaz, hogy ezen gyűjtemény természeténél fogva nem bírhat egységes jelleggel, az agádikus hagyomány ezen csoportja mégis egységes képet nyújt, mivel bevezető formulája minden egyesnél ugyanaz. Két nagy részre oszlik e csoport. Az első részbe tartoznak azok az agádikus hagyományok, amelyekben a tudósok nézete

¹⁾ רבנן אמרי. Így hangzik a formula a régebbi midrásművekben. A Tanchuma-midrásokban nyelvi jellegénél fogva רבנן helyébe héber aequivalense רבותינו lépett. Ezzel a tannaitikus kifejezéssel a רבנים csak ritkán jelölik a tudósokat. Különben az egyes mondásokra vonatkozó jegyzetekben a forrásmegjelölésen kívül a bevezető formulák is mindig felvannak hozva. A Revue des Études Juives 65. kötetének 32-39. old. „Rabbanan et Rabbanin“ című cikkemben bebizonyítottam, hogy a szónak eredeti alakja רבנן és nem רבנין, amely a Jerusalmiban és midrásban helyette igen gyakran előfordul

az egyes, névvel megnevezett szerzők nézetével áll szembe. A másik részt képezik azon agádikus tételek, melyek c s a k a tudósoktól származnak és nincsenek szembeállítva e g y e s e k nézeteivel. Így két részre osztva fogjuk a tudósok agádikus tételeit előadni s pedig: az első részben először a tannaitikus, azután az amórai vitákat kronológiai sorrendben; a második részben a szentírás könyveinek sorrendjét tartjuk meg, végül a nem tisztán exegetikai agádikus tételeket tartalom szerint csoportosítottuk.

I.

A tannaitikus viták között, amelyekben a tudósok nézete az egyesével szembeállítva maradt ránk, első helyen állnak — minthogy számuk az összes példának mintegy felét teszik ki — azok, amelyekben a tudósok Jehuda és Nechemja tannák után harmadik helyen említettnek. Akiba iskolájának e vitái az agádikus hagyomány legkiválóbb anyagát szolgáltatották; innen jutottak a különböző midrásművekbe. Ahol Jehuda és Nechemja két nézete mellett a tudósoké is közölve van, ott fel kell tennünk, hogy e harmadik nézet is kezdet-től fogva szilárd alkotó részét képezte a hagyománynak. A tudósok alatt ezen esetben Jehuda és Nechemja kortársai értendők és a nekik tulajdonított mondások úgy tekinthetők, mint a Hadrianus kor utáni tannáknak nevezett tannákkal szemben érvényre jutott nézetei. Néhány szentírásmagyarázatnál még tényleg kimutatható, hogy a tudósok nézete lett mértékadó J. és N. nézeteivel szemben. A tudósok magyarázata Exod. 2, 21-hez megegyezik azzal, ami a Mechiltában és a babylóniai talmudnak egy barajthájában névtelenül fordul elő, amely Symmachusnál és Hieronymusnál az Exodus illető helyein fellelhető¹⁾. A tudósok magyarázata Gen. 49, 11 és Exod. 2, 12-höz képezi alapját a palesztinai targumnak mindkét helyen. Ugyanez áll Deut. 25, 18-ra vonatkozólag. Gen. 14, 13-hoz J. és N.-val szemben a tudósok két magyarázatot adnak arra, hogy miért neveztetik Abraham עֲבְרָא-nek.

¹⁾ L. alább az illető helyhez tartozó jegyzetet. A tovább felhozandó példákra vonatkozólag egyszersmindenkorra utalunk itt az illető helyekhez tartozó jegyzetekre.

E két magyarázat egyike képezi alapját Aquila fordításának (a Septuagintaénak is), a másik a Hieronymusének¹⁾. A tudósoknak a II. Sám. 15, 32-ben előforduló הארני-hoz fűzött magyarázata ugy a targumban mint a Vulgatában felismerhető.

De a többi tannaitikus vitákból is lehet példákat felhozni arra, hogy a tudósok nézete lett az általánosan elfogadott magyarázat; így található a כנרת szónak Gen. 35, 16. Eleázár b. Jakob ellen felhozott magyarázata a palesztinai targumban és a Vulgatában; Péld. 6, 16-nak a magyarázata, Meirrel szemben, a Vulgatában. — A tudósok két nézete Jehuda b. Ilaival szemben (Mózes próféataságáról és Exod. 28, 34-hez) található névtelenül a babylóniai talmud egy barajthájában; hasonlóképen megtalálható a tudósok magyarázata Jonathannal (b. József) szemben Num. 6, 9-hez; valamint a tudósok nézete El. b. Jákóbbal szemben az engesztelő napi bűnvallomásról.

Az itt felhozott példákban „a tudósok“ rendszerint az egyszerű, észszerű szentírásmagyarázatot képviselik. Azok a tannaitikus viták, amelyekről itt szó van, más ilyen példákat is szolgáltatnak. Így pl. II. Krón. 6, 42-hez, ahol Jehuda b. Ilai csodát tételez fel, a tudósok észszerű magyarázatot adnak. Utalunk még a tudósok magyarázatára Gen. 46, 10-hez Jehuda és Nechemjával szemben, valamint Exod. 4, 25-höz adott magyarázatukra ugyanazokkal szemben. — Másrészt azonban a tudósok azok, akik magyarázatukban az agáda uralkodó eszméit érvényre juttatják. E vitáknak a során megnyilvánul a tudósoknak az a törekvése, hogy a szentírás szavát messiánikusan magyarázzák²⁾, a tóratanulást dicsőítsék³⁾, a jámborok hatalmát szemléltessék⁴⁾, az isteni csapáso-

¹⁾ Hieronymus latin bibliafordítása, (a Vulgata) az itt felhozott esetekben a 4. század végén élő a palesztinai zsidó tudósoknál uralkodó exgétikai felfogásnak tekinthető.

²⁾ Ben Zómával szemben Deut. 16, 3-hoz; Nechemjával szemben Zsolt. 72, 16-hoz; Jehuda és Nechemjával szemben Gen. 32, 4-hez; Gen. 49, 11-hez; Exod. 2, 12-höz; Koh. 4, 1-hez.

³⁾ Jehuda és Nechemjával szemben Zsolt. 21, 4-hez; Péld. 21, 22-höz; Szímaival szemben Koh. 5, 4-hez.

⁴⁾ Jehuda és Nechemjával sz. Zsolt. 149, 6-hoz; Énekek éneke 2, 8-hoz.

kat kiemelik¹⁾. Sulyt helyeznek az imára²⁾ és a liturgia részleteire³⁾. Ostorozzák Róma vérszomját⁴⁾. Szeretik a nagyobb számokat⁵⁾. Az agádának népies formába való öntésére is akadnak példák⁶⁾.

A már említett Jehuda és Nechemján kívül különösen Akiba az, akinek a nézete a tudósok nézetével szemben áll, továbbá Akibának azon tanítványai, akik a Hadrianus utáni korban vezető szerepet vittek; azonkívül I. Juda patriarcha és két fiatalabb kortársa.

Az egész amórai korszakra kiterjednek azok az agádikus viták, a melyekben az egyes amóra nézete áll szemben a tudósok nézetével. Természetes azonban, hogy itt főleg csak a palesztinai amórák jöhetnek tekintetbe. Az agádikus hagyomány azonban nem szorítkozott arra, hogy az egyes amóra nézetét a tudósokéval szembeállítva közölje, hanem felvett az eredeti vitába olyan nézeteket is, amelyek nemcsak korabeli, hanem későbbi tekintélyektől származnak, úgy hogy ezen vitáknak sajátos alakja szét van törve és nem is biztos mindig, vajjon ilyen vita képezi alapját. Ily módon kibővített vitákat nagy számban találunk alább Jósua b. Lévi, Jóchanan, Sámuel b. Nachman, Lévi, Abba b. Kahana, Chanina b. Papa és Judán alatt. Az amóráknál legfeljebb az az öt vita képezhet analogiát a Jehuda és Nechemja és a tudósok közt fenálló agádikus vitákhoz, amelyben Jóchanan és Simon b. Lákis nézete van a tudósokéval szembeállítva.

A babyloniai talmudban csak néhány található azon agádikus vitákból, amelyekben az egyes babyloniai amóra nézete a tudósok ellentétes nézetével szembeállítva maradt ránk. Négy ilyen vitában Rábtól való a szembenálló nézet; Ráb nézete mellett egyszer Jóchanan nézete is említettik;

¹⁾ Jehuda és Nechemjával sz. Exod. 32, 16-hoz.

²⁾ Jehuda és Nechemjával sz. Gen. 18, 23-hoz és Gen. 44, 18-hoz.

³⁾ Jehuda és Nechemjával sz. Ekha 1, 1-hez és 4, 4-hez.

⁴⁾ Gen. 27, 41-hez fűződő magyarázatukban Jehuda és Nechemjával szemben.

⁵⁾ Jehuda b. Iláival sz. Exod 28, 44-hez; Jehuda és Nechemjával sz. Gen. 41, 14. és kk.-höz.

⁶⁾ Jehuda és Nechemjával sz. Exod. 2, 14-hez; Zsolt. 109, 14-hez.

egyszer pedig Sámuelé, a tudósok azonban mint babyloniaiak vannak megjelölve.

Az első résznek amórai csoportjában előforduló példákön is kimutatható, hogy a tudósok véleménye lett általánosan elfogadottá az illető szentírási szövegek értelmezésénél. A tudósok magyarázata Gen. 41, 47-hez Jóchanannal szemben megtalálható a targumban (a Pesitában is) és a Vulgátában; szintugy a Jób 34, 14-re vonatkozó magyarázatuk Jósua b. Nechemjával szemben. A tudósok magyarázata Jes. 17, 11-hez Jóchanannal szemben felismerhető a vulgátában; szintugy a II. Kir. 18, 16-hoz adott magyarázatok Lévivel szemben. Jeromos maga mint a zsidó szentírásmagyarázók nézeteltérését említi Jehuda b. Simon és a tudósok vitáját Gen. 36, 24-hez, anélkül persze, hogy Jehuda b. Simont megnevezné. A tudósok véleményét mint a többség véleményét (plerique) említi. — Az egyszerű és természetes szentírásmagyarázás hiveiként tűnnek ki a tudósok Gen. 21, 8-hoz adott magyarázatukban Hósajával szemben; Exod 18, 11-hez Jóchanan és Eleázárral szemben; a pusztai italáldozat bora kérdésében Jóchanan és Lévivel szemben; Ekha 1, 21-hez Lévivel és Gen. 27, 30-hoz Aiboval szemben.

A tannaitikus midrásból származik a tudósok nézete Jóchanannal szemben Gen. 14, 18-hoz; szintugy a Lev. 24, 10-hez fűződő nézetük Lévivel szemben. A tudósoknak Gen. 16, 7 kk.-re vonatkozó véleménye Cháma b. Chaninával szemben szintén tannaitikus eredetre vezethető vissza. A Széder Ólamban található a tudósok nézete II. Krón. 13, 20-hoz Jóchanan és Simon b. Lákissal szemben.

A tudósoknak érvényre jutott véleményeiben az agádának ugyanazon eszmei tartalma és iránya figyelhető meg az amórai vitáknál, aminőt a tannaitikusoknál megállapítottunk. E kollektív vélemények jelentékeny részét jellemzik: Messiánikus eszmék¹⁾, eszchatológikus gondolatok²⁾, a Tóra

¹⁾ Jes. 60, 2-höz Abba b. Kahánával szemben, Zach. 10 11-hez Rábbal sz.

²⁾ A pokol tüzéről Jannajjal szemben; Lévivel sz. Koh. 1, 3-hoz.

tanulmányozása¹⁾, a jámborok hatalma²⁾, Izrael³⁾, Róma vérszomja⁴⁾, liturgiái részletek⁵⁾, népies elemek⁶⁾, nagy számok⁷⁾: a felsorolt eszmekörre terjed ki.

Elég gyakori eset, hogy, amí vitáinkban a tudósoktól származónak van feltüntetve, másutt mint e g y e s szerző magánvéleménye jelenik meg. Az ily eseteknél rendszerint feltehető, hogy az a szerző a tudósok véleményét elfogadta és mint a sajátját adta elő. Az is lehetséges azonban, hogy az illető amóra mitsem tudott a vitáról és a tudósok véleményét valamí más uton-módon sajátította el. Azon agádikus viták közül, amelyekben Jehuda és Nechemja véleménye áll a tudósokéval szemben, három olyan eset van, ahol a tudósok véleményét másutt egy palesztinai amóra nevében közlik. Az Exod. 9, 24-re vonatkozót, Jehuda b. Simon nevében; az Exod 17, 7-re vonatkozót, Abahu nevében; az Exod. 25, 5-re vonat-

¹⁾ Jób 12, 16-hoz Jóchanan és Simon b. Lákissal sz.; Gen. 14, 18-hoz Samuel b. Nachmannal sz.; I. Kir. 15, 22-höz Simonnal sz.; Gen. 3, 24-hez Abbával sz.

²⁾ Ruth 4, 4-hez Jóchanan és Simon b. Lákissal sz.; Num. 23, 19-hez Sámuel b. Nachmannal sz.

³⁾ Ruth 4, 11-hez Chanina b. Chámával szemben; II. Sám. 7, 24-hez Abba b. Kahana és Lévivel sz.; Énekek éneke 2, 7-hez Chanina b. Pápa és Jehuda b. Simonnal sz.

⁴⁾ Ezek. 25, 6-hoz Sámuel b. Nachman és Cháma b. Chanínával sz.

⁵⁾ Zsolt. 51, 19-hez Zabdai b. Lévivel sz.; Zsolt 28, 5-höz Chizkija és Josua b. Lévivel sz.; Zsolt 22, 24-hez J. b. Lévi és S. b. Nachmanal sz.; Zsolt. 27, 1-3 El. b. Pedath, Sámuel b. Nachman és J. b. Lévivel sz.; Zsolt. 94, 12-höz Lévivel sz. — Ide tartozik a tudósok azon két véleménye, amely Izsák feláldozásához (az új év egy motívumához) kapcsolódik; Gen. 46, 1-hez Juda és Berekhjával sz. Lev. 26, 42-hez Berekhjával szemben.

⁶⁾ II. Sám. 3, 30-hoz Jóchanan és S. b. Lákis Gen. 3, 6-hoz Szímlajjal sz.; Gen. 17, 19-hez Achával sz.; Gen. 29, 53-hoz Hunnával szemben.

⁷⁾ Gen. 32, 2-hez Lévivel sz.; I. Sám. 4, 12-höz Lévi és Simonnal sz.; Dávid háborúiról Abba b. Kahánával sz.; Ámosz 3, 15-höz Jehuda b. Simonnal sz.; Eszter 5, 11-hez Rábbal sz.; Jes. 3, 1-hez Pápával szemben. — Vitáinkban azonban akad példa arra is, hogy a tudósoktól származik a kisebb szám. Így Ezek. 28, 19-hez Simon b. Lákissal sz.; II. Kir. 24, 16-hoz Chelbóval sz.; Jób 28, 17-hez Achával szemben.

kozót, Jóchanan nevében. Amit a tudósok Num. 14, 37-hez Simon b. Jochajjal szemben állítanak, az a babyloniai talmudban mint Náthán b. Jiczchak, babyloniai amora, véleménye található. A babyloniai talmudban Huna, babyloniai amóra, szerzője annak a II. Sám. 5, 21-re vonatkozó nézetnek, amelyet a palesztinai talmudban a tudósok képviselnek Jósze b. Chalafta tannával szemben. A tudósoknak és Simonnak, az utolsó tannaíták egyikének vitáját Koh. 5, 9-hez a babyloniai talmud hagyománya azzal egészíti ki, hogy a tudósoknak tulajdonított nézet szerzőjeként Rabba b. Hunát is említi. Ez az az amóra, aki a palesztinaiak agádikus tételit Babyloniában előszokta adni.

Az amórai viták is nyújtanak erre példákat. Az egyik midrásmű szerint Huna hagyományozta József, babyloniai amóra, nevében II. Kir. 20, 2-höz (Jes. 38, 2) azt a magyarázatot, amelynek szerzői a palesztinai talmud szerint a tudósok, Jósua b. Lévi, Sámuel b. Nachman és Chanina b. Pápával szemben; a babyloniai talmud ugyanezt mint Simon b. Lákis agádáját ismeri. — Az a vélemény, amelyet egy palesztinai forrás Ezekiel 5, 7-hez a tudósok nevében idéz Jehuda b. Simonnal szemben, a babyloniai talmud szerint Jósua b. Lévitől származik. A tudósoknak Rábbal szemben, egy más palesztinai forrás szerint Jóchanan nevében felhozott nézete Zakh. 11, 12-höz, a babyloniai talmudban Ulla, Jóchanan tanítványa, nevében fordul elő. A tudósoknak egyik agádikus tétele, amely mellett ott van Jóchanannak és Simon b. Lákisnak két hasonló agádatétele, másutt Sámuel b. Nachmannak tulajdonítottatik. — A tudósok magyarázatához Gen. 1, 4-hez Jehuda b. Simonnal szemben hasonló Eleázár b. Pedathnak másutt található mondása. A tudósok véleménye Gen. 42, 8-hoz Lévivel szemben, a babyloniai talmud szerint Chiszda babyloniai amórától származik. Dimi palesztinai népies mondásként adja elő azt a mondást, amellyel a tudósok Chijja b. Abbával szemben egy Jób-verset (37, 11) magyaráznak. Amit a palesztinai talmud a tudósok véleményeként idéz II. Sám. 17, 25-höz, Sámuel b. Nachmannal szemben, azt a babyloniai talmud Rába nézeteként ismeri. A tudósoknak I. Kir. 18, 22-höz, Simon

b. Pazzival szemben adott magyarázata képezi alapját ugyan-
csak Rába egy mondásának a babyloniai talmudban.

Azon viták között, amelyekben Jehuda és Nechemja véleménye áll szemben a tudósokéval, van egy olyan, — és pedig a Zsolt. 109, 14-re vonatkozó — amelyet egy forrás úgy ad elő, hogy az egésznek közlőjeként Tanchuma b. Abbát nevezi¹⁾. Az amóriai viták között is csak egy olyan van, amelyben a közlő neve is említették és pedig Acha a tudósok és Abahu közti vitában Lev. 4, 2 és 16, 2-höz²⁾. E két példa — bár magában áll — bizonyítja, hogy az agádikus hagyományoknak itt tárgyalt eseteinél szintén megneveztek közlőket is a hagyomány hiteléül. Olykor egyes véleménynek közlője van megjelölve, így Meir és a tudósok vitájánál, Zsolt. 73, 4-hez Meir neve mellett közlőjének, Dosíthai b. Jannainak³⁾, a neve is említették. Ha Zsolt. 87, 5-höz Jehuda b. Simon, negyedik századbéli amóra közli Meir véleményét, az csak úgy fogható fel, mint az idézett két magában álló eset: hogy Jehuda b. Simon közölte Meirnek és a tudósoknak a vitáját. Chelbónak és a tudósoknak II. Kir. 24, 16-ra vonatkozó vitájában Berechját említik Chelbó közlőjéül, Acha és a tudósoknak I. Kir. 5, 10-re vonatkozó vitájában Eleázár b. Abína Acha közlőjéül.

A mi vitáink is ugyanazon bevezető formulával kezdődnek, mint az egyes szerzők közti viták. Azonban e teljes formula: „Vitában álltak egymással⁴⁾ N. és a tudósok“ igen ritkán fordul elő⁵⁾. E formula rendszeren rövidítve az

¹⁾ Peszikta 23a ר' תנחומא בר אבא אמר ר' יהודה ור' נחמיה ורבנן. Ez a helyes olvasat.

²⁾ Jer. Taanith 65 a 57: ר' אחא אמר אתפלגון ר' אבהו ורבנן חד. Ugyancsak Acha idézi Jehuda, Nechemja és a tudósok vitáját Péld, 21, 22-hez saját magyarázata mellett.

³⁾ L. Ag. d. T. II. 385.

⁴⁾ A palesztinai forrásokban: איתפלגון; a babyloniai talmudban פליגי בה. L. Terminologie d. Amoraer 156. o.

⁵⁾ Tannaítikus vitáknál csak egyszer: איתפלגון ר' נחמיה ורבנן. Az amóriai vitáknál: ר' אבהו ורבנן אתפלגון (Lev. 4, 6-hoz); a babyloniai talmudból (פליגי בה) 1. Jehuda és Pápanál. Josua b. Lévinél Jób, 40, 23-hoz a bevezető formula így hangzik: ריב"ל ורבנן פליגי (a forrás palesztinai, de a babyloniai talmud formulája befolyásolta.)

állítmány elhagyásával jelenik meg és így hangzik: N. és a tudósok¹⁾, vagy ha a tudósok nézetével két magánvélemény áll szemben: N., N. és a tudósok²⁾. Olyan bevezető formula, amely több mint két egyesvéleménynek szerzőjét említene, nem fordul elő. Ahol tehát az általam leírt vitákban több mint két egyesszerző áll egymással szemben, ott valószínűleg feltehető, hogy az eredeti vita később bővült ki³⁾.

A bevezető formula után következnek az egymással szemben álló vélemények és pedig rendesen úgy, hogy a vélemények szerzői világosan meg vannak nevezve; de gyakran ily bevezetés előzi meg a véleményeket: Az egyik mondja . . . , a másik mondja . . . ⁴⁾, ami az egyes szerzők közötti

¹⁾ Az idevonatkozó példák az egyes vitáknál a jegyzetekben találhatók. A tannaitáknál 1. Akiba, Méir, Simon b. Jochai, Joszé b. Chalafta, Jehuda b. Ilaj, Eleazar b. Jakob, I. Jehuda. Az amóraiknál: Josua b. Lévi, Jóchanan, Joszé b. Chanina, Sámuel b. Nachman, Jiczchak, Lévi, Simon, Chanina b. Pápa, Aibó, Ácha, Jirmíja b. Nechemja, Berekhja, Chama b. Ukba, Geníba. — ר' לוי ורבנן helyett többször így áll: ר' לוי ורבנותי Chama b. Chaninánál Gen. 16, 7-hez; Lévinél Zsolt. 29, 3-hoz.

²⁾ A tannaitikus vitáknál: ר' יהודה ר' נחמיה ורבנן. — Az amórai vitáknál 1. Josua b. Lévi, Jóchanan, Joszé b. Chanina, Lévi, Chanina b. Pápa, Jehuda b. Simon, Judan, Ráb.

³⁾ Előfordul azonban egy olyan vita, amelyben Jóchanan, Jehuda b. Simon, Sámuel b. Nachman két-két magyarázatot nyújtanak, a tudósok pedig egyet (Dan. 3, 14-hez). Bevezető formulája: ר' יוחנן אמר תרתין ר' יהודה בר סימון אמר תרתין ר' שמואל בר נחמן אמר תרתין רבנן אמרי חדא. Judan és Berekhja vitájánál is előfordul (Gen. 46, 1-hez), hogy az egyes szerzők két magyarázatot nyújtanak, a tudósok pedig egyet. Az Abia, Berekhja és a tudósok közötti vitában — Lev. r. 31. fej. (8) — a tudósok is két magyarázatot adnak.

⁴⁾ A Jehuda, Nechemja és a tudósok vitájában Exod. 4, 25-höz: ר' יהודה בר סימון אמר . . . וחרנא אמר . . . וחרנא אמר . . . szintugy a II. Sám. 15, 32-re vonatkozóban. — Abáhu és a tudósok vitájában Lev. 4, 16-hoz . . . וחרנא אמר . . . Szintugy a Chíja b. Abba és a tudósok vitájában Zsolt. 18, 12-hez; Simon és a tudósoknak a vitájában, Sekálím V. 1 mίσnájához; a Jirmíja és a tudósok közötti vitában Zsolt. 19, 8-hoz; a kefar-temarthati Séla és a tudósok vitájában Zsolt. 83, 17-hez; Rammí b. Jechezkel és a tudósok vitájában Gen. 25, 2-höz. Figyelemre méltó, hogy mind e példák vagy a palesztinai talmudban vagy a Midras-Tehillimben (Sócher tób) fordulnak elő. Feltehető, hogy a többinek is a palesztinai talmud reánk nem maradt részei képezték a forrását.

vitáknál elő szokott fordulni. E forma állandósága okozza, hogy a tudósok véleménye elébe is azt teszik: „A másik mondja“¹⁾).

Egyes esetekben a viták közlésénél a פתר²⁾ kifejezés alkalmaztatik³⁾).

E vitáknál a sorrendet nem ritkán eltérő alakban adják, amennyiben első helyen áll a tudósok véleménye, azután következik az egyes szerzők nézete. Ennek megfelelőleg a bevezető formula is hiányzik „A tudósok és N . . .“ A tannaiták között Simon b. Jochainál⁴⁾ találunk ily módon közölt vitákat, az amórák között különösen nagy számban Lévinél⁵⁾, Acha⁶⁾ és Jehuda b. Simonnál⁷⁾; azonkívül Simon b. Lákisnál⁸⁾ Aszi⁹⁾ Ebjathar¹⁰⁾ és a bocraí Jónánál¹¹⁾. A szokásos sorrend e megfordítását általában nem lehet megokolni; csak a felhozott példák némelyikénél sejthetjük a szabálytól való eltérésnek az okát. Így Simon b. Lákis eseténél; itt a tudósok képviselik a ki-

¹⁾ De így is találjuk Zabdai b. Lévi, Jósze b. Petrosz és a tudósok vitáinál Zsolt. 51, 19-hez: . . . וחרנא אמר . . . ורבנן אמרי

²⁾ L. Terminologie der Amoräer 179 old. — רבנן פתר קרייא ב. —

³⁾ Így Simon b. Jochai és a tudósok vitájánál Ekha 1, 19-hez; Josua b. Lévi. El. b. Pedath, Sámuel b. Nachman és a tudósok vitájánál Zsolt. 27, 1-3-hoz; Lévi és a tudósok vitájánál Ekha 1, 21-hez; a bocraí Josua és a tudósokénál, Zsolt. 75, 8-hoz; Sámuel b. Ammi és a tudósok vitájánál, Zsolt. 3, 3 és köv. — Abbahu és a tudósok vitájában Gen. 28, 20-hoz a tudósok magyarázata így van bevezetve: ורבנן פתרי לה בכל עינינא; szintugy Lévi és a tudósok vitája, Gen. 2, 16-hoz.

⁴⁾ רבנן ור"ש בן יוחי Gen. 15, 9 és Num 14, 37-hez.

⁵⁾ רבנן ור' לוי Lev. 24, 10-hez; I. Kir. 5, 9-hez; Eszter 5, 1-hez I. Krón. 5, 10-hez; Koh. 1, 3-hoz.

⁶⁾ רבנן ור' אחא Gen. 6, 4-hez; Gen. 21, 7-hez; Gen. 39, 3-hoz (itt bevezető formula nélkül); Jób 28, 27-hez.

⁷⁾ רבנן ור' יהודה ב"ר סימון Gen. 38, 1-hez; Lev. 11, 5-höz; I. Kir. 5, 3-hoz; Ezekiel 5, 7-hez; I. Krón. 6, 13-hoz; a biblia négy személyére vonatkozólag.

⁸⁾ רבנן ור"ש בן לקיש Ez. 28, 13-hoz.

⁹⁾ רבנן ור' אסי Gen. 28, 15-höz.

¹⁰⁾ Gen. 40, 1-hez (bevezető formula nélkül).

¹¹⁾ Zsolt. 75, 8-hoz. A bevezető formula: ר' יונה בוצריה ורבנן; maga a magyarázat fordított sorrendben következik.

sebb számot, Simon b. Lákis a nagyobbat és az ilyfajta vitáknál a számok rendszerint növekedőleg szoktak előfordulni. — A Gen. 21, 7-re vonatkozó vitában Acha szerint többen részesültek áldásban Sára által, mint a tudósok felfogása értelmében; Acha mondásának tehát a tudósoké képezi alapját, azért van első helyen említve. Talán feltehető, hogy ott, ahol ilyen fordított sorrend van, az egyes agadista szembe akarja állítani saját mondását a tudósoknak általa közölt tételével.

Olykor a rendes módon közölt vitákban — amelyekben a tudósok véleményét az egyes véleménye előzi meg — sem két egymás mellé állított nézettel van dolgunk, hanem a tudósok csak megvilágítják, helyesbitik vagy kiegészítik az egyes agadisták mondásait. Így pl. Gen. 28, 20-hoz Abahu tételét a tudósok azzal a megjegyzéssel világítják meg, hogy a nevezett versben a בָּרַךְ szó rámutat arra a tételre; vagy Chanina b. Pápa tételét Gen. 6, 3-hoz a tudósok az abban a versben előforduló 120 évből következtetik. Két idegen szó egyikéhez, melyet Berekhja I. Kir. 20, 1 magyarázásánál alkalmaz, a tudósok etimologiai magyarázatokat fűznek. Abin tételét Gen. 31, 34-hoz a tudósok az Abinétől eltérő exegetikai megokolásnak tekintik. A tannaitikus viták közül utalunk arra, amelyben Simon b. Jochai és a tudósok vitatkoznak a szinai isteni ígéről és I. Juda meg a tudósok vitájára Gen. 50, 26-hoz.

A viták nem vonatkoznak mindig valamely szentírás-hely magyarázására, olykor csak az őket összekapcsoló valamely analógia folytán kerülnek a nézetek egymással szembe. Így a Jehuda, Nechemja és a tudósok vitáinál Lev. 6, 13-hoz; Acha Tanchum b. Juda és a tudósok vitáinál, amelyben mindegyik más szentírási verssel bizonyítja azt a tételt, hogy Istent dicsőíteni tartozunk, akár kegyelmet oszt, akár szenvedésekkel sújt; Jehuda b. Simon és a tudósok vitájában a biblia négy imádkozó személyéről.

Különös figyelmet érdemel még Judan, Huna és a tudósoknak azon vitája, emelyben egy, a szentírás mindhárom részében előforduló szó (וְיָ) a szentírás sorrendjében az

illető bibliai helyek segítségével felhasználják egy és ugyanazon gondolat illusztrálására.

Egyszer nem általában a tudósok, hanem a „Délnek tudósai“¹⁾ vannak említve. Véleményük Abbá b. Kahana véleményével áll szemben (Job 41, 8-hoz).

II

A kronológiai megállapítás, melyet a tudósok agádája nyert azáltal, hogy a vitákban az eltérő véleményt képviselő egyes szerzők is meg voltak említve, a most tárgyalandó második részben, ahol csupán a tudósok vannak az egyes agádikus tétel szerzőiként megemlítve, teljesen megszűnik. Az e részbe tartozó mondások előadásánál csak tárgyi elrendezést lehetett választani és pedig nagyobb része (több mint két harmad) a bibliai könyvek sorrendje, kisebbik része tartalmi szempontok szerint van rendezve.

A tudósoknak tulajdonított agádikus tételek közül mindkét talmudban kevés található²⁾; a régebbi midrásművekben, Genesis r.-ban, Lev. r.-ban, a Pesziktában összesen mintegy negyven³⁾; az öt megilla midrásaiban huszonöt⁴⁾; Sámuel-Midrásban négy. A pentateuchushoz tartozó Tanchuma-Midrások, amelyekben רבנות רבנן helyett rendszeren רבותינו áll, félszáz ilyen mondást tartalmaznak; a Tanchuma-Midrások körébe tartozó művek közül Exod. r.-ban és Num. r.-ban a tudósoknak összesen mintegy negyven agádikus tétele fordul elő, Peszikta rabbathiban tíz, Tehillim midrásában körülbelül tizenkettő. Egész külön helyet foglal el e szempontból Deuteronomium rabba. Ez tiszta Tanchuma (Jelamdénu-Midrás), mégis bizonyos, a szerkesztőjétől nyert egyéni vonásokkal van felruházva. Ilyen sajátos vonása, hogy a tudósoknak sok (majdnem ötven)

¹⁾ A דרומיא-vel jelölt palesztinai tudósokról I. Frankel: Mebó 6 a, 73 a. A רבותינו שברום kifejezést a babyloniai talmud két tudósításában Abba b. Kahanaénál korábbi időre vonatkozóan alkalmazza; Erubin 656 (amórai kor, 3. század); Jebám. 62b (Akiba kora).

²⁾ Jerusalmiban 7, Babliban 5.

³⁾ A legtöbb Gen. r.-ra jut.

⁴⁾ Azonkívül az Eszterre vonatkozó Panim Acherim midrásban 5. Abba Gorionban 1.

agádikus tétele van benne, továbbá, hogy következetesen a régi arameus kifejezést רַבִּנָּן-t használja és nem רַבּוֹתֵינוּ-t, mint az elvárható lenne. Ugy látszik, hogy szándékosan eleveníti fel az arameus kifejezést.

E mondások jó részének a forrása kimutatható a hagyományos irodalomban. Taanith III, 8 mίσnájából származik, ami Tanch. B וְאֵרָא 22-ben רַבּוֹתֵינוּ-vel van bevezetve. Több mondásnak a forrását névtelen barajthatételekben találjuk meg¹⁾. A Deut. 22, 7-re vonatkozó tannaitikus midrástól eltér a tudósoknak e vershez fűződő magyarázata. Gyakran kimutatható, hogy a tudósok agádikus tétele más forrásokban meghatározott szerző neve alatt fordul elő. E tételek közt találhatók tannaitáktól²⁾, palesztinai amóráktól³⁾ és a babyloniai amóráktól⁴⁾ származó mondások. E példák azért tanulságosak, mert megmutatják, hogy miképen törlődött el az agádikus hagyomány szerzőjének emléke és így ami előbb egyéssnek véleménye volt, később mint a tudósoknak általános véleménye maradt ránk.

Néhányszor előfordul, hogy valamely későbbi forrásban a tudósok szerepelnek oly mondás szerzőjeként, amelyet a régebbi forrás névtelenül, minden további jelölés nélkül ad elő⁵⁾.

¹⁾ L. a jegyzeteket Gen. 24, 66; Num. 4, 18; Jób 33, 23-hoz; a „messiási eszmék“ alatt közölt második mondáshoz; az „Isten és világ“ alatt közölt elsőhöz.

²⁾ L. a jegyzeteket Gen. 14, 14-hez; Exod. 1, 7-hez; 2, 25-höz; 4, 14-hez; 15, 25-höz; Deut. 9, 12-höz; I Sám. 2, 6-hoz; Péld. 12, 27-hez. A „csoporttételek“ alatt, a háromfajta megengedett babonára vonatkozó mondásokhoz; a „parancsok“ alatt közölt Lev. 12, 6-ra vonatkozó mondáshoz.

³⁾ L. a jegyzeteket Gen. 9, 25; 11, 1; 12, 17; 14, 14; 28, 11; 30, 1; 30, 21; 38, 1; 44, 18; Exod. 2, 4; 32, 1; 34, 27; Num. 5, 12; Deut. 1, 28; 31, 14; Jos. 24, 30; II. Sám. 24, 16; Jes. 27, 11; Ez. 28, 13; Zsolt. 16, 1; 68, 18; 84, 8; 93, 3; Péld. 31, 2; Énekek én. 1, 1; 4, 12; Ékha 2, 13; Dan. 5, 8; 6, 18. Azonkívül több jegyzetet a „bölcс mondások“, „csoporttételek“, „parancsolatok“, „Izrael“, „messziánikus eszmék“, „Isten és világ“ alatt idézett mondásokhoz.

⁴⁾ L. a jegyzeteket Exod. 8, 14-hez; II. Sám. 6, 13-hoz; Ékha 1, 14-hez; Eszter 4, 4-hez; 4, 5-höz.

⁵⁾ L. a jegyzetet Gen. 20, 4-hez; továbbá a „csoporttételek“ alatt idézett első mondáshoz, valamint ugyanazon szakaszban idézett, a háromféle csókra vonatkozó mondáshoz.

Gen. r. 75. fejezetben (32, 4-hez) egy névtelen magyarázat után a tudósoknak ellentétes magyarázata¹⁾ következik, amelyet Cháma b. Chanina megokol. Ez utóbbi körülmény bizonyítja, hogy egy régi, esetleg tannaitikus korból közölt véleményt a tudósok véleményeként jelölnek meg.²⁾

Néhányszor az agáda tekintélyei közlik a tudósok mondasait. Így Jóchanan³⁾, a szentírásolvasó Chanina⁴⁾, Sámuel b. Nachman⁵⁾, Jehuda b. Sálom⁶⁾, Tanchuma⁷⁾. Egyszer így hangzik a bevezető formula: A tudósok nevében mondták.⁸⁾

Van két prooemium, amelynek szerzőiként a tudósok vannak jelölve⁹⁾. Azon nagy számú névtelen prooemiumok közé tartoznak ezek, amelyeket minden bevezető formula nélkül vettek fel a midrásirodalomba.

Néhány szentírásmagyarázatnál egy פתר kifejezéssel ellátott bevezető formula található, aminő fönt¹⁰⁾ az agadikus vitáknál már említve volt¹¹⁾.

Egy esetben csak a biblia szövegéből eredő kérdés van a tudósok nevében felvetve. A felelet már egy megnevezett agadistának tulajdoníttatik¹²⁾.

A tudósok írásmagyarázata olykor feltalálható a régi fordításokban¹³⁾, ami amellet bizonyít, hogy az lett a szentírási szövegnek elfogadott értelmezése.

¹⁾ V. ö. a misna azon helyeit, amelyekben egy névtelen tétel után a חכמים ellentétes véleménye közöltetik (Sabbath XXI, 3; Kethub. XI. 3; B. M. V. 11; Kélím XX. 7).

²⁾ L. még. Zsolt. 81, 7-hez.

³⁾ L. Gen. 1, 2-hez (itt חכמים). Gen. 38, 29-nél (Gen. r. 85. fej. vége felé) talán בשם רבני heiyett רבני בשם רבני kell olvasni.

⁴⁾ L. II. Sám. 12, 9-nél.

⁵⁾ L. Num. 11, 20-nál (רבותינו שבגולה).

⁶⁾ L. Num. 3, 41-nél és Jos. 24, 31-nél.

⁷⁾ Ruth. r. 2, 4-hez („csoporttétélek“ alatt); ib. 2, 14-hez („messiánikus eszmék“ alatt).

⁸⁾ L. Énekek én. 2, 1-nél.

⁹⁾ L. a jegyzeteket Exod. 1, 4-hez és Zsolt. 24, 3-hoz.

¹⁰⁾ L. fent 18. o. 2. j.

¹¹⁾ L. Num. 5, 2-höz; 5, 12-höz; Zsolt. 23. 3-hoz; — L. még Zsolt. 16, 1-hez.

¹²⁾ L. Num. 4, 7-hez.

¹³⁾ L. a jegyzeteket Birák 4, 18 és 5, 14-hez.

E második részbe azokat az agádikus vitákat is fölvettem, amelyekben a babyloniai és palesztinai tudósok állnak egymással szemben. A Siraalmak könyvének¹⁾ és Eszter könyvének²⁾ néhány helyére vonatkoznak és a Birák könyvének egy helyére³⁾.

Egyetlen egyszer fordul elő és pedig a jeruzsálemi talmudban, hogy egy agádikus tétel szerzőiként nem egyszerűen a tudósok, hanem „az agáda tudósai“⁴⁾ említettnek⁵⁾. Ezen elnevezés, mely főleg a nem haláchikus írásmagyarázattal foglalkozó palesztinai amórák megjelölésére szolgált, — ámbár az itt nyújtott összeállításban csak egyszer fordul elő — általánosítható, amennyiben fel lehet tenni, hogy a tudósok, akiknek agádikus tételei itt össze vannak gyűjtve, kiváltképpen az agáda tudósai voltak.

I.

A tudósok agádikus vitái.

A. Tannák.

1. Akiba.

A Hadrianus előtti korból csupán Akiba az, kinek néhány agádikus tétele a tudósok véleményével szembeállítva jutott ránk⁶⁾. E kifejezést „mint özvegyasszony“ Ékha 1, 1-ben

¹⁾ L. Ékha 1, 7-hez (kétszer) és 3, 42-höz.

²⁾ L. Eszter 4, 4 és 4, 5-höz.

³⁾ L. Birák 4, 13-hoz.

⁴⁾ רבנן דאגדה (E kifejezés előfordul még Jonának Deut. 1, 28-ra vonatkozó mondásában, j. Maaszéroth 48 d, 58). Zeira megvetőleg אילין דאגדה-nak („azok az agadisták“) nevezi őket, j. Maaszéroth 51 a fönt. (l. Ag. pal. Am. II, 297, 3). בעלי הגדה-nak is nevezik őket, l. Peszíkta 188 b; Chagiga 14 a (Bába Bathra 8 a-ban בעלי הגדה-nal együtt későbbi toldalék. Egyes számban בעל הגדה j. Horájóth 48 c, 21)

⁵⁾ L. I. Sám 17, 13-hoz.

⁶⁾ Gen. r. 5. fej. (3)-ban Eliezer b. Hyrkanosz és Jósua b. Chananjának דברים Zsolt. 93, 3-ra vonatkozó magyarázatai után a tudósok magyarázata következik; de ez tárgyilag nem függ össze azokéval. — Peszíkta 12, 6-ben a tannák vitája Péld. 14, 34-hez így van bevezetve; ר' אל(י)עזר ור' יהושע ורבנן. De a tudósoktól külön magyarázat az illető

Jerem. 51, 5-re való utalással („nem jutott özvegységre Izrael“) magyarázzák¹⁾. Egy forrás²⁾ idéz egy vitát Akiba és a tudósok között Gen. 6, 21-hez, melynek részei egy más forrásban mint egy későbbi agadista mondásai találhatók³⁾.

A vitát, mely Tószefta Edujóth 23, 26-ban⁴⁾ az Exod. 23, 26-ban ígért teljes életkorról, annak meghosszabbításáról és megrövidítéséről található, a későbbi hagyomány⁵⁾ azzal bővíti ki, hogy anachronisztikus módon I. Jehuda korabeli eseményre utal⁶⁾. Papposz és Akibának a tannaitikus mídrásban⁷⁾ előforduló azon négy vitája közül, amelyben Akiba visszautasítja Papposz merész írásmagyarázatát, egyet, és pedig Gen. 3, 22 magyarázatát, egy későbbi mídrásmunka⁸⁾ más-képen közöl, amennyiben Papposz nézete Akibának, Akibáé pedig a tudósoknak tulajdoníttatik, míg Papposz egy palesztinai amóra nézetét képviseli⁹⁾.

2. Akiba tanítványai¹⁰⁾.

M é i r.

Exod. 32, 7-hez. A tudósok elismerik, hogy a רָב szó magában foglalja a parancsot arra, hogy Mózes fenytse meg

vershez nem következik. Talán itt רבנן azokra a tannákra vonatkozik, akik ott mint a Példabeszédekhez való egyes magyarázatok szerzői neveztetnek. E Peszikta-helyre vonatkozólag l. A. T. I² 34, 4. Megemlítendő még a tudósok azon nézete, amely E.-nek és Józsuának nézetét a zsol-tárokról kombinálja. Peszáchim 117 a (A. T. I² 149, 3).

¹⁾ Ékha r. e helyhez (A. T. I² 285, 3) ר' עקיבא ורבנן

²⁾ Tanch. B. נח 2, Tanch. 8 a

³⁾ Abba b. Kahana (A. P. II. 485, 8, 9), Gen. r. 3. fej. végefelé.

⁴⁾ Szintugy a Bar. Jebámóth 49 a (A. T. I² 330)

⁵⁾ Koh. r. 3, 2-höz.

⁶⁾ A Tószeftában levő חכמים -nak megfelel Koh. r.-ban רבנן majd később חכמיא דרבנן . Lehet, hogy חכמיא a párhuzamos tannaitikus helyek által okozott glossza.

⁷⁾ Mechilta Exod. 14, 18-hoz (33 a) S. b. J. Mechilta Exod. 14, 27-hez (54. o.), valamint Gen. r. 22. fej. (5)

⁸⁾ Sir. r. 1, 9-hez (l. A. T. I² 318, 3).

⁹⁾ $\text{וחכמים אומרים לא כדברי זה ולא כדברי זה אלא מלמד ש...}$ A pal. amóra nézetét l. A. P. I, 180, 2.

¹⁰⁾ Akiba régebbi tanítványai közé tartozik Ben Zóma is. Ennek

a népet (מרדות-ból); azonban ők megtalálják e felszólítást világosan kifejezve¹⁾ Mózesnek a levitákhoz intézett (alább 27. vers) szavaiban: „Igy szól az Örökkévaló Izrael Istene.“ — Zsolt. 73, 4-hez²⁾ — Zsolt. 87, 7-hez: Méir מעיי-t „forrásnak“ magyarázza: Soha el nem apadó forrásként fakadnak a dalok Izraelben Isten dicsőítésére. A tudósok szerint מעיי a nőkre céloz. (Énekek én. 4, 12 alapján): a nők is dicsőítő dalokba fognak³⁾ — Péld. 6, 16. Méir így magyarázza e két számot: 6 meg 7 (összesen 13). A tudósok felfogása: 6 és egy hetedik, amely mindegyiknél súlyosabb⁴⁾.

Méir szerint a frigysátor, vagyis a pusztai szentély volt a színhelye az Énekek énekében foglalt, Isten és Izrael közt lefolyt párbeszédnek. A tudósok szerint a jeruzsálemi szentély. Mindkettő Énekek éneke 4, 16-ra hivatkozik⁵⁾.

Simon b. Jochai.

Gen. 15, 9 k. höz. A tudósok szerint az Ábrahám által bemutatandó áldozatban előre jelezve van a majdani bün-áldozat (Lev. 4 és 5) minden fajtája kivéve a legszegényebbek által hozandó lisztáldozat: (Lev. 5, 11). Simon b. Jochai szerint az אלה szóban (Gen. 15, 10 összevetve אלה-vel Lev. 2, 8-ban) ez is jelezve van⁶⁾. — Num. 14, 37-hez: arra a

magyarázatával Deut. 16, 3-hoz közölvé van a tudósok magyarázata is Berách. I. 5. misnájában és párhuzamos helyen. L. Ag. d. Tann. I², 426.

¹⁾ Exod. r. 42. fej. 5 (II. 42, 4): ורבותינו אמרו מסייעין) ליה לר' מאיר:

²⁾ Lev. r. 17. fej. 1: L. II. ר' דוסתאי בן ר' ינאי בשם ר' מאיר ורבנן: 44, 1. A הרצבות szót a tudósok éppoly magyarázzák mint Méir; אילם-ban utalást találnak I. Kir. 7, 7 alapján a gonoszokat utolérő ítéletre.

³⁾ Midr. Teh. az illető helyhez: אמר ר' יהודה בר סימון בשם ר"מ . . . ורבנן אמרו . . .

⁴⁾ Lev. r. 16. fej. (1) ר' מאיר ורבנן ר"מ אימר ששוישבע הר' י"ג! (I. II, 45, 1) ורבנן אמרו שבענוהו מקיימן ושבע דכתיב ושבועית שקשה מכולם (I. II, 45, 1) V. ö. Vulgata: et septimum detestatur anima eius.

⁵⁾ Sir r. 1, 2-höz, elején (II. 115, 2): ר' מאיר אומר באהל מיעד: אמרה ומייתי לה מן הדא קרייא עורי צפון . . . ורבנן אמרו בבית עילמים ומייתן לה רבנן אף אינון מהאי קרא.

⁶⁾ Lev. r. 3. fej. (3) רבנן ורשב"י אמרו . . . ורשב"י אומר . . . Gen. r. 44 fej. (14)-ben hiányzik a bevezető formula és az első nézet

kérdésre, hogy a szentföldről hamis hírt terjesztő kémek minő halállal haltak meg, a tudósok és Simon b. Jochai más-más feleletet adnak¹⁾. — Simon b. Jochai megmagyarázza, hogy mi módon indult ki a Szinájon az isteni szó és hogyan jutott Izraelhez; a tudósok ezt helyreigazítják²⁾. — A לבנון név alkalmazása a szentélyre Simon b. Jochai szerint azon alapszik, hogy minden szív örvend neki (Zsolt. 48, 3 alapján), a tudósok szerint pedig azon, amit I. Kir. 9, 3 mond róla („szemem és szívem“³⁾). — Ékha 1, 19-ben a tudósok az igaz prófétákat, Simon b. Jochai a hamis prófétákat érti⁴⁾.

J ó s z é b. C h a l a f t h a.

A II. Sám. 5, 21 és I. Krón. 14, 12 között fenálló ellenmondást Jósze b. Chalaftha azzal egyezteté ki, hogy az egyik helyen fabálványokról van szó, amelyeket Dávid elégettetett, a másik helyen ércbálványokról, amelyeket élvittek. A tudósok haláchikus megfejtést adnak⁵⁾.

tulajdoníttatik S. b. J.-nak. Ugy látszik, hogy Lev. r.-ban van az eredeti versio. V. ö. a következő jegyzet.

¹⁾ Koh. r. 9, 12-höz: „ורשב... רבנן אמרין... ורשב... אומר. Ezután következik mindkét nézet exegetikai megokolása, a tudósok nézetét Jehuda b. Simon magyarázza, Simon b. Jochaiét Berekhja (II, 112, 3; A. P. III, 185, 3). Szóta 35a-ban a tudósok nézete Nachman b. Jicchak babyloniai amorának tulajdoníttatik. A müncheni codexben רב נחמן בן יצחק helyett csak רב נחמן van, ebből lett a Jalkut illető helyén (745 § elején) רבן נמליאל.

²⁾ Sir r. 1, 2-höz (8 fej. ed. Wilna): „ביצר הדבור יוצא מפי הקב"ה... רשב... רשב... רבנן אמרין... S. b. J. véleménye a Szifrében Deut. 23, 2 hoz (343 §) névtelenül áll.

³⁾ Sir r. 7, 5-höz; Num r. 8 fej. elején; „ורשב... אומר... רשב... אמרי... A vitának az képezi alapját, hogy לב-לב-t származtatják. Ezt megelőzi a Szifré névtelen magyarázata Deut. 3 25-höz, amely Sir. r.-ban ר' טביומי tulajdoníttatik. Lev. r. 1. fej. (2)-ben a névtelen magyarázat ר' תני רשב"י van bevezetve; azután következik a ר' טביומי-אלal ר' ש בן יוחאי helyett. Lehet, hogy Tabjomí név ר' ש בן יוחאי helytelen olvasása által keletkezett. Ez esetben III, 750, 9 törlendő.

⁴⁾ Ékha r. az illető helyhez: „רבנן פתרי קריא בנביאי השקר... רשב"י פ'ק' בנביאי האמת L. T. II, 131, 5.

⁵⁾ J. Ab. zara 42 d, 43. „ר' יוסי בר חלפתא ורבנן... Amí itt a tudósok nézete az a bab. talmudban Ab. zara 44 a Huna, bab. amora. nézeteként idéztetik.

J e h u d a b. I l a i.

Felelet arra a kérdésre, miképen halad a nap és a hold az égboltozaton¹⁾. — Miben különbözött Mózes minden többi prófétától? A tükörről vett képpel adják meg a feleletet²⁾. A tudósok abban találják a különbséget, hogy a többi profétáknak látomásaik mintegy zavaros tükörben jelentek meg (így értik Hosea 12, 11-et), míg Mózes mintegy tiszta tükörben világosan látta azokat (Num. 12, 8³⁾. — Exod. 28, 34-hez. Vita arról, hogy hány granát és hány csengetyű volt a főpap ruháján. Jehuda szerint mindegyikből 36, a tudósok szerint 72⁴⁾. — II. Krón. 6, 42-höz. Jehuda: Mikor Salamon befejezte imáját e szavakkal: emlékezzél a szolgádnak, Dávidnak, jutott kegyekről — Dávid életre támadt. A tudósok: jelen volt Dávid koporsója⁵⁾.

N e c h e m j a.

Kenyér élvezésénél az áldásban אֱלֹהֵינוֹ-t kell mondani, ami a multra utal („aki előhozta a kenyeret“). Így Nechemja; A tudósok אֱלֹהֵינוֹ-t írják elő, tekintettel arra a jövőre, amelyről Zsolt. 72, 16 szól⁶⁾.

E l e á z á r b. J á k o b.

Gen. 15, 7-hez. Eleazar b. Jákob szerint Mikhael angyal mentette meg Ábrahámot a tüzes kemencéből; ezzel szemben

¹⁾ Gen. I. 6. fej. (8) בִּיצֵר נִלְגַל חֲמָה וּלְבָנָה שׁוֹקְעִים ר' יְהוּדָה בַּר ר' אֱלֵעָזָר וְרַבֵּינָן ר' יוֹסֵפִי אֹמְרִין . . . רַבֵּינָן אֹמְרִין . . . L. II, 221, 3. Hasonló vita van a zsidó és a pogány bölcsek között Peszachim 94 b, amely azouban csak a napra vonatkozik. A tudósok nézete egyezik a pogány bölcsek véleményével.

²⁾ Lev. r. 1 (14) מִה בֵּין מֹשֶׁה וְכָל הַנְּבִיאִים ר"י בֶּן אֱלֵעָזָר וְרַבֵּינָן . . . (II, 214, 1)

³⁾ Egy névtelen bar. Jebamoth 49 b a tudósok nézetét tartalmazza.

⁴⁾ Lev. r. 21. fej. (7), ahol בֶּן אֱלֵעָזָר בֶּן יְהוּדָה ר' helyett בֶּן אֱלֵעָזָר ר' kell olvasni Zebachim 88 b baraita alapján, ahol a tudósok véleménye névtelenül áll első helyen, J. b. Ila'iet pedig Dosza közli. — Josua 20, 1-hez (Makkoth 11 a), I. II, 210, 4.

⁵⁾ Koh. r. 4, 3-hoz . . . ר"י בַּר לֵעִי וְרַבֵּינָן . . .

⁶⁾ J. Berach. 10 a, Gen. r. 15. fej. (7), Jakob b. Achától közölve: . . . אֵיתְּפִלְגִין ר' נַחֲמִיה וְרַבֵּינָן ר' א' . . . רַבֵּינָן א' . . . L. II. 232, 5.

a tudósok: minthogy világosan meg van írva: „én, aki kivettelek Kaszdím tüzéből“; e szerint Isten maga mentette meg Ábrahámot; Mikhael — mint megmentő a tüzes kemencéből — a három barátnál szerepel Dániel 3-ban¹⁾. — Gen. 35, 10-hez. כַּבְרֵת הָאָרֶץ kitétel az évszakot jelenti. Eleázár b. Jákob e szót כַּבְרֵתָהּ és כַּבְרֵת-ből származtatja: a föld szitához hasonlít és már itt van a gabonavetés²⁾; a tudósok szerint a כַּבְרֵת szó כַּבְרֵת, כַּבְרֵת és עֵבֶר szavaknak a kombinálásából keletkezett: „rég“ itt van már a gabonavetés, az esős évszak is elmúlt és a forró nyár még nem jött meg³⁾. — Lev. 14, 34-hez. A szentföldet Kánaán országának nevezik; Eleazar b. Jákob szerint azért, mert az ott lakó többi népeknek Kánaán volt az ősatyja (Gen. 10, 15), a tudósok szerint pedig azért, mert lakói kereskedők (בְּנֵעֲנִים, Jes. 23, 8) voltak⁴⁾. — Az engesztelő napi bűnvallomásról azt tanítja Eleazar b. Jákob, hogy az előző évben beismert bűnt — amennyiben az újból nem követtetett el — nem kell felemlíteni a bűnvallomásban. A tudósok szerint az előbb elkövetett bűnökről is vallomást kell tenni, Zsolt 51, 5 értelmében⁵⁾.

J o n á t h a n.

Num. 6, 9-hez. E két synonym szónak magyarázata בַּפְתַּע פְּתָאוּם⁶⁾.

¹⁾ Gen. r. 34 fej. (13), ugyanaz Enekek én. 1. 12 magyarázásául, Sir r. e helyhez. Itt a bevezető-formula is: ר"א בן יעקב ור'בנן.

²⁾ כַּבְרֵת olyan értetemben mint Zsolt. 65, 14.

³⁾ Gen. r. 82 fej. (7) az évszak leírása a tudósoknál megfelel a vulgata fordításának: venit verno tempore in terram. Ugyszintén Tar. Jer. אַשְׁיִין עַל־לִתָּא דְאַרְעָא.

⁴⁾ Lev. r. 17 fej. (5): ר"א בן יעקב ור'בנן.

⁵⁾ Midr. Teh. Zsolt. 32, 2-höz. A Toszeftában Jom kipp. 5, 15 Bar. Joma 86 b El. b. Jákobé e második vélemény, az első névtelenül áll előtte. Midr. Teh.-ben tehát a szerzők megcserélendők.

⁶⁾ Num. r. 10. fej. (13). Jonáthan magyarázata található neve alatt Szífrében e helyhez (28 §), továbbá névtelenül, bibliai versekkel támogatva mint Num. 1.-ban, Kerithot 9 a; a tudósok magyarázata névtelenül van a másik barajthában Kerith. u. o.

3. J e h u d a é s N e c h e m j a.

Azon számos vita között, amely az agádikus hagyományban Jehuda (b. Ilai) és Nechemja tannaíta — pár nevében ránk maradt¹⁾, van mintegy negyven olyan is, ahol Jehuda és Nechemja véleményein kívül a tudósoké is közölve van. Ezek a peutateuchnak, Sámuel könyvének és a hagiographák egy részének különböző helyeire vonatkoznak. E három vélemény közlése rendszerint ezzel a bevezető formulával kezdődik: „R. Jehuda, R. Nechemja és a tudósok“ (különböző véleményen voltak²⁾).

Gen. 14, 13. Ábrahámot azért nevezik עברי-nek, mert a folyamon tulról (מעבר) jött; továbbá mert héberül (לשון עבר) beszélt³⁾. — 14, 22. A הרימותי kifejezés arra mutat, hogy a győzelem után Ábrahám dalba fogott, v. ö. וארוממנהו (Exod. 15, 2⁴⁾). — 18, 23. ויגיש azt jelenti, hogy imára lépett elő, mint I. Kir. 18, 36-ban⁵⁾. — 27, 41. Ézsau így gondolkodott: Ha Jákobot megölöm, akkor törvényt ülnek fölöttem. Jobb lesz, ha összeházasodom Ismaellel, ő pedig, hogy érvényre juttassa elsőszülöttségi jogát, megöli Jákobot; azután én mint vérboszuló megölöm Ismaelt és így két család birtokát fogom örökölni. Ez van jelezve azon szavakban, amelyet Ezekiel próféta (35, 10) Edóm szájába ad⁶⁾. — 28, 11. Jehuda szerint 12, Nechemja szerint 3, a tudósok szerint 2 követ tett Jákob a feje alá. E számokhoz fűződő szimbolum mindhármuknál

¹⁾ L. A. T. II, 225-274.

²⁾ ר' יהודה ור' נחמיה ורבנן ר' י... ר' א'... ורבנן אמרו... A következő jegyzetekben csak e formula elmaradása lesz feltüntetve. Rendszeren csak a tudósok véleményét közlöm; J. és N. véleményei össze vannak gyűjtve az A. T. az idézendő helyein.

³⁾ Gen. r. 42 fej. (8); II, 247, 3. Az első véleményből, amely Jos. 24, 3-on alapszik, származik a LXX és Aquilas fordítása (περατάτης) a másodiktól talán Hieronymusé (Hebraico).

⁴⁾ Gen. r. 43 fej. (9) II, 247, 5: עשאן שירה. Ezután következik Eleazar (b. Pedathnak) e véleményen alapuló agádája.

⁵⁾ Gen. T. 49 fej. (8); II, 248, 3. B. Tanch וירא 18-ban a tudósok (חכמים) és Nechemja véleményei különösen fel vannak cserélve.

⁶⁾ Gen. r. 67 fej. (8); II. 271, 3. E mondásnak más versiója található Midr. Teh. Zs. 14, (2).

ugyanabból az alapgondolatból indul ki és azon a megfigyelésen alapszik, hogy alább a 18. versben a „kövek“ helyett csak e g y kő van említve¹⁾. — 32, 6. Az egyes számban álló állatnevek jelképes utalások a messiási korra²⁾. 37, 21. Reuben hálát érzett József iránt, mert ő azzal, hogy álmában tizenegy csillagot látott (9. vers), tudtára adta, hogy Reubent gonosz tette ellenére is (Gen. 35, 22) a testvérek közé sorozta; azért mentette meg³⁾. — 41, 8. Itt ותתפעם áll, Dániel 2, 1 ותתפעם, mely utóbbi nagyobb fokú nyugtalanságot jelent. Fáraó álmánál csak e g y embernek (Józsefnek) a fölemeléséről és életéről volt szó, Nebukadnecár álmánál négy ember fölemeléséről, életéről (Dániel és három társáéról⁴⁾. — 41, 14 k. Jehuda szerint Istentől tulajdonképen 14 inséges esztendő volt rendelve Egyiptom fölé, Nechemja szerint 28, a tudósok szerint 42 (mert Fáraó 14 évet látott álmában jelezve, azáltal, hogy Józsefnek elbeszélte, megkétszereződött a szám, azáltal, hogy József ismételten elmondta, megháromszorozodott⁵⁾. — 41, 48. A József által felhalmozott gabonakészletre áldás szállott; mert különben nem lett volna gabona oly nagy bőségben⁶⁾. 44, 18. Ugyanaz, ami 18, 23-hoz⁷⁾. — 46, 10. A kanaánita nő alatt Dina értendő, és azért nevezték így, mert Simeon őt magához vette és Kánaán országában temette el⁸⁾. — 49, 11. A vers allegorikusan értendő és a messiásra vonatkozik. (Zach. 9, 9 alapján⁹⁾).

¹⁾ Gen. 1. 68 fej. (11); II, 271, 4. Rövidítve a Midrás Teh. Zsolt. 91, (5)-höz.

²⁾ Gen. r. 75. fej. (6); II, 249, 4. B. Tanch. וישלח 5-ben a tudósok magyarázata Nechemjának tulajdoníttatik. Tanch. וישלח elején névtelenül áll.

³⁾ Gen. r. 84. fej. (15); II, 249, 5. Midr. Hagadol ed. Schechter. 563. col. 7. sor. ר"א van hibásan ר"ב (רבין אמרי ב') helyett.

⁴⁾ Gen. r. 89. fej. (5); II, 268, 1.

⁵⁾ Gen. r. 89. fej. (9); II, 272, 3.

⁶⁾ Gen. r. 90. fej. (5); II, 250, 4.

⁷⁾ Gen. r. 93. fej. (6).

⁸⁾ Gen. r. 80. fej. (11); II, 251, 1.

⁹⁾ Gen. r. 98. fej. (9); II, 251, 3 (ahol Nechemja magyarázata van tévesen allegorikus-messianikusnak megjelölve; N. Jeruzsalemre vonatkoztatja a verset). V. ö. a tudósok magyarázatát Gen. 32, 6 (fönt 39. o. 4 j.) A paleszt. targum is a messiásra magyarázza e verset.

Exod. 2, 12. „Látta, hogy nincs ott ember“: hogy sem ezen egyiptomitól, sem pedig utódaitól soha semmi remény nem támad¹⁾. — 2, 14. Azt mondták: Nem Jochebed fia vagy-e te, mégha Bithja (Fárao leánya) fiának is hívják, és te akarsz főiöttünk ur és bíró lenni²⁾! — 2, 19. Vízért meritett nekünk őseink kedvéért, és a pásztoroknak is meritett, hogy békét teremtsen³⁾. — 2, 21. וַיֹּאמֶר esküt jelent I. Sám. 17, 39 szerint⁴⁾. — 4. 25. „Lábait,“ t. i. a gyermekéit⁵⁾. — 6, 14 kk. Itt csak az első három törzs nemzetségei vannak felsorolva, mert Egyiptomban csak ezek voltak Izrael vezetői. Reuben után Simeon következett, majd Lévi; azután Jehudára került volna a sor, de égi hang hallatszott: Hagyiátok Jehuda vezérségét, míg el nem érkezik ideje!

Ez Jozsua halála után következett be, Bírak 1, 2⁶⁾. — 9, 24 מתלקחת szó magyarázata⁷⁾. — 17, 7. A szavak értelme, mely-

¹⁾ Lev. r. 32. fej. 4. Exod. r. 1. fej. (29); II, 252, 3. A Lev. r. ban álló תוהלת-t Exod. r. של צדיקים 're egészíti ki. Midras Abkirban (Jalkut e helyhez) a tudósok magyarázatának az értelmében ez áll: ראה שאין והא לא קאים מן ההוא מצראה Targum Szintugy a pal. Targum בבר ניהר.

²⁾ Exod. r. 1. fej. (30); II, 272, 4. Nincs bevezető formula.

³⁾ Lev. r. 34. fej. (8); II, 252, 4. A tudósok összefoglalják J. és N. magyarázatait és megvilágítják azokat.

⁴⁾ Midr. Sámuel 16. fej. végén; II, 252, 5. A tudósok magyarázata névtelenül fordul elő a Mechiltában Exod. 18, 2-höz (58a 3) és a barajthában Nedárím 65a. A Szifrében Deut. 1, 5-höz (4. §) is megvan e vita (רבנן = חכמים), azonban ott hiányzik Nechemja magyarázata. Exod. r. 1. fej. (33)-ban a vita úgy közöltetik, hogy Jehuda és a tudósok (רבנותי זיל) magyarázata kölcsönösen fel van cserélve; szintugy Tanchumma B. שמות 11, csakhogy ott kiesett a harmadik magyarázat. Exod. 2, 21-et a vulgata is így fordítja: iuravit (Symmachus ὤρκισεν). Hieronymus máskülönben Jehuda nézetét fogadja el és e szót coepisse-vel fordítja. L. Rahmer: Monatschrift f. G. u. W. d. J. XLI. kötet (1897) 626. 1.

⁵⁾ J. Nadárím 38 b, 27; II, 252, 6. A bevezető formula után az egyes vélemények elején ez van: ... וחרנה אמר... וחרנה אמר... Ibr. אחר אמר. Ibn Ezra kommentárjában Sámuel b. Chofni nézeteként idézi, hogy לרגליו a gyermeknek, Eliezernek, a lábaira vonatkozik.

⁶⁾ Sir r. 4, 7-hez; Num. r. 13. fej. (8); III, 252, 7. Jehuda és Nechemja ettől eltérőleg nyilatkoznak. Mechilta S. b. J. ed, Hoffmann, pótlás 171 o.

⁷⁾ Sir r. 3, 11-hez; II, 253, 1. A Peszikta 4a-ban Jehuda b. Simon-

lyel Izrael Rephidímben Istent próbára tette: Ha Isten tudja, hogy mi mit gondolunk magunkban, akkor szolgálni fogjuk őt; de ha nem, elpártolunk tőle¹⁾. — 25, 5. Tachas olyan tiszta állatfaj, amely a pusztában honos²⁾. — 32, 11. ויחל jelentése: a keserűt megédesíteni, Mózes édessé tette imájával Izrael keserűségét³⁾. — 32, 16. חרות olv. חרות szabadság; a tudósok szerint a tan megszabadítja az embert a földi hatalmaktól, Nechemja szerint a szenvedésektől⁴⁾.

Lev. 6, 13. Miután Jehuda és Nechemja a törzsfejedelmek áldozatait (Num. 7, 17) — a bevezető זה szócska alapján — párhuzamba állítják a tengerparton énekelt dallal (Exod. 15, 2) és a szövetségtáblákkal (Exod. 32, 15,) a tudósok a törzsfejedelmek áldozataival való összehasonlításra alkalmazzák az Áron áldozatánál álló זה szócskát⁵⁾.

Num. 6, 23. Jehuda szerint Ábrahám, Nechemja szerint Izsák, a tudósok szerint Jákob kedvéért részesült Izrael a זה szócskával bevezetett papi áldásban. Mindhárom vélemény egy-egy bibliai helyen alapszik, amelyben זה előfordul. Jákob bizonyítására Exod. 19, 3 („Jákob háza“) idéztetik⁶⁾. — 28, 2.

nek tulajdonítatik, ami itt a tudósok magyarázataként szerepel. Ami itt Nechemja magyarázata, Tanch. B. וארא 22-ben ורבותי אמינו-val van bevezetve, még előtte Jehuda véleménye Jehuda b. Chanina (Jósze b. Chanina atyja) nevében közöltetik.

¹⁾ Peszikta 28 a, szintugy Tanch. B. הצא 5; Tanch. B. יתרו 3 (מהרהרים helyett; מסיחין, ורבותינו), valamint Tanch. B. יתרו (87 a); Exod. r. 26. fej. (2) — Pesz. r. 13. fej. (55 a)-ban a tudósok véleménye Abahu nevében van közölve. (A. P. II, 131, 3). Lehet, hogy זה אברהם szövegromlás útján lett זה רבנו-ból. — L. II, 253, 3.

²⁾ J. Sabbath 4 d, 56; II, 254, 3. Pesz. r. 33. fej.-ben (154 b) egy darab szöveg kiesése folytán Nechemja neve került a tudósok véleménye elé. Koh. r.-ban (1, 9-hez) Jóchanan említették a tudósok helyett.

³⁾ Exod. r. 43. fej. (3): משה עשה את המר מתוק ויחל לשון חלוי. Ennek kapcsán közöltetik Sámuel b. Nachman mondása Mázáról (Exod. 15, 23) (1. A. P. I. 515, 3). A végén: חלי מרירותן של ישראל והפא איתן. חלי szónak e jelentéséről: „édes“ 1. Levy II, 57.

⁴⁾ Lev. r. 18. fej. (3); Sir r. 8, 6-hoz; Exod. r. 41. fej. (7); Tanch. B. כי תשא (115 a). Az első két forrásban J. és N. fel vannak cserélve. II, 256, 2.

⁵⁾ Lev. r. 8. fej. (3); II, 256, 4.

⁶⁾ Gen. r. 43. fej. (8); II, 256, 3.

A mindennapi áldozat törvényének az ismétlése (először Exod. 29, 38) ugy értendő, hogy az első helyen van a törvény tanítása, a másodikon pedig annak végrehajtása¹⁾.

Deut. 25, 18. קִירָךְ annyit jelent mint הקִירָךְ „lehűtött téged“. Amálék támadása után a többi népek sem féltek Izraelhez ellenséges indulattal közeledni²⁾. — Ugyanott. A bálványimádó Dán törzset kell azok alatt érteni, akik Amálék támadásának áldozatul estek³⁾.

I. Sám. 2. 5. Bár Channanak öt gyermeke született, itt mégis hét gyermekről van szó, mert Peninának az a két gyermeke, aki Channa imája folytán életben maradt, szintén Channa gyermekei közé számíttatik⁴⁾. — II. Sám. 15, 32. Az ארְבִי melléknevet szülővárosáról kapta Chusaj⁵⁾.

Zsolt. 21, 4. E kifejezésben: בְּרַחַת טִיב Jehuda szerint טִיב Mózeszt jelenti (Exod. 2, 2 alapján), Nechemja Istenre vonatkoztatja (Zsolt. 145, 1 alapján), a tudósok szerint, a Tóra értendő alatta (Péld. 4, 2 alapján⁶⁾). — Zsolt 109, 14. Ezsau vétke anyjával szemben, amelyről itt szó esik, az volt, hogy az ő hibája miatt nem lehetett koporsójának a nyilvános tiszteletet megadni. Mikor Ezsau anyja meghalt, Abrahám már nem volt életben. Izsákot vaksága házhoz kötötte. Jákob

¹⁾ Peszikta 60 b ; Pesz. r. 16. fej. (83 a) ; II, 256, 5 (להלן לתלמיד 5 באן למעשה).

²⁾ Peszikta 27 a ; Pesz. r. 12. fej. (52 a) ; Tanchuma תצא 13 ; הקירן לפני או"ה. Utána következik Huna (Chanina) hasonlata a forró üst-ről, amelyhez senki sem mert közeledni, míg egy vakmerő ember bele nem ugrott és — bár maga megsérült — másoknak megkönnyítette, hogy ugyanazt megtegyék.

³⁾ Peszikta 27 b ; Peszikta r. 12. fej. (52 b) ; Tanchuma תצא 15 ; II, 257, 3. A tudósok véleménye megtalálható a pal. Targumban Deut. 25, 18 (Ps.-Jonáthán).

⁴⁾ Peszikta 1, 43 f. (182 a) ; II, 259, 4. Midr. Sám. 5. fej. (10)-ben nincs a vita teljesen közölve, Nechemja magyarázata elmaradt és neve a harmadik magyarázat mellé van állítva.

⁵⁾ Midr. Teh. Zsolt. 3 (3)-hoz ; II, 260, 3. A bevezető formula olyan mint fönt . . . A Jos. 16, 2-ben előforduló ארְבִי-t kell érteni. Vulgata : Arab targum : ארְבִי. Ellenben LXX: ἀρχαίος.

⁶⁾ Midr. Teh. Zsolt. 21 (4) II, 262-ben hiányzik a vita. Bevezető-formula nélkül.

Ékha 1, 1. Miért van a síralmak könyve alphabetikus sorrendben írva? Mert Izrael א-tól ה-ig vétkezett¹⁾. — 4, 4. אין להם azt jelenti: Nincs senki, aki a sorba állna, hogy a vigasztaló szót mondja nekik²⁾.

Koh. 4, 1³⁾. „Az elnyomottak könnye, akiknek nincs vigasztalójuk“. Ezek azok, akiket a világ népei elnyomnak. Isten pártfogásába veszi őket Jerem. 50, 33 k. szerint: „El vannak nyomva Izrael és Jehuda gyermekei . . . de erős az ő megváltójuk . . . ő fog értük harcolni . . . — 4, 9. „Jobb a kettő“, t. i. Mordechai és Eszter, „az egynél“, mintha mindegyik magában lenne; „a háromszoros fonál“, t. i. Ahasvéros, aki velük tartott (Eszter 8, 8⁴⁾. — 5, 8. A mondat első felének értelme: Azok a teremtmények is beletartoznak a teremtés egészébe, amelyek a földön teljesen fölöslegeseznek látszanak, mint pld. legyek, bolhák és szunyogok. (Gen. 2 1 szerint⁵⁾. — 8, 8. Az embernek

¹⁾ Ékha r. 1, 1 végén; II, 264, 1. Csak a Buber kiadásában (57 b). A közönséges kiadásokban megvan ugyan nevezve a bevezető formulában רבנן, de véleményük hiányzik. לפי שהטאו מאלף ועד ת' alatt bizonyára alphabetikus bünlajstromot ért mint az אשמני és az שחטאני.

²⁾ Ekha r. e helyhez; II, 264, 3: אין להם מי שהוא עומד בשורה. Azután következik az ige levezetése מפרסת פרסה (Lev. 11, 3), amikor a sort képező patákra gondol.

³⁾ Koh. e. 1. helyhez. Itt a víta hagyományos közlése zavaros. E bevezető formula után ר"י זר"נ ורבנן következik Jehuda magyarázata (ר' יהודה אומר) e Koheletvershez, és pedig ő a szülők vétkei miatt elhalt gyermekekre vonatkoztatja. Ehhez csatlakozik Josua b. Lévi mondása (Jehuda b. Ilaitól közölve!) a gyermekekről, akik szüleiket a pokolbüntetésből váltják meg (bizonyára apokryph). Erre következnek további magyarázatok e Koheletvershez bevezetve e formulákkal: ר' חנינא פתר קרייא: (I. A. P. I, 15, 5), ר' בנימין ב' ק' (u. o. III, 662, 3) és פתרי קרייא. A „tudósok“ bizonyára azok, akik a bevezető formulában említettek. N. magyarázata hiányzik.

⁴⁾ Koh. r. e helyhez; II, 265 2.

⁵⁾ Lev. r. 22 fej. (2); Koh. r. e helyhez. Bevezető formula nélkül; Jehuda és Nechemja magyarázatai, amelyek ezt megelőzik, a szöveg többi részeire vonatkoznak. (Koh. 5. 8. k.), I. II, 265. Exod. r. 10. fej. (1)-ben a tudósok tétele magában áll (רבותיני אמרין), azután Abba b. Chaninának hasonló mondása következik (A. P. III, 546, 1). Gen. r. 10. fej. (7)-ben szintén magában, de más formában található a tudósok tétele (רבנן אמ').

nincs hatalma saját szellemén, hogy azt magából eltávolítsa¹⁾.

Eszter 3, 1. „Ezen szavak után“. Titkos megfontolásokra utal. Jehuda szerint Hamanéra, Nechemja szerint a királyéra, a tudósok szerint Istenére: Hamannak azért kellett magas polcra jutnia, hogy felhalmozott kincsei Mordechai birtokába jussanak, aki majd a templom építésére használja fel azokat²⁾.

4. Későbbi tannák.

I. J e h u d a.

Gen. 50, 26-hoz. Miért halt meg József előbb mint testvérei?. I. Jehuda szerint: mert atyját bebalzsamoztatta. A tudósok szerint ezt atyja parancsára tette; hanem azért kellett bűnhődnie, mert szótlanul hallgatta, hogy Jehuda így beszélt előtte Jákobról: „Szolgád, az én atyám“ (Gen. 44, 24; 27; 30, 31³⁾).

B e n á j a.

Mikor vezett ki Izraelből örökre a bálványimádás ösztöne? Benája szerint Mordechai és Eszter idejében; a tudósok szerint Chananja, Misáél és Azarja napjaiban. (Dan. 3⁴⁾).

S z i m a i.

A babyloniai talmud közli Szimai előadásából Koh. 5, 9 magyarázatát⁵⁾. A vers első felét úgy magyarázza, hogy az Mózesre és a menekülő városokat elrendelő intézkedésére vonatkozik (Deut. 4. 11); a második rész magyarázata. Kit

¹⁾ Koh. r. e helyhez. L. II, 266, 2.

²⁾ Abba Gorion e helyhez (ed. Buber 11. 1.); II, 267, 5. Bevezető-formula nélkül. חבמים helyett רבן.

³⁾ Gen. r. 100. fej. (3) רבי ורבנן רבי א' ורבנן א' II, 484, 1. — J. Kilajim 32 b, 15. I. Jeh. és a tudósok különböző nézetten vannak a fel-támadásról.

⁴⁾ Sir. r. 7, 8-hoz (II, 541, 6). rövid vita van B. és a tudósok között. Koh. r. 7, 16-hoz, mint párhuzamos helye Midr. Sám. 18. fej. (3). bizonyítja, hogy a szerzőre vonatkozó helyes adat így hangzik: Benaja Huna (babylóni amóra) nevében. L. Ag. Pal. III. 453, 3.

⁵⁾ Makkoth 10-a: . . . דרש רבי סימאי מאי דכתיב . . .

illet meg, hogy a „gyülekezetben“ (nyilvánosan) tanítson? Aki a tudás egész „termését“ sajátjának vallja. Ez után következik, hogy a tudósok a vers második felét így magyarázták¹⁾. Aki a tömeget — a tudomány embereit — szereti, annak jövedelem jut osztályrészül²⁾).

B. Amorák.

1. A régebbi palesztinai amorák.

Chánina b. Cháma.

Gen. 22. 10-hez. Miért nevezik a kést תאגלת-nek? Mert — így felel Chánina — mint vágóeszköz „ehetővé“ teszi a husnemű táplálékot. A tudósok szerint Ábrahám kése, melyet Izsák feláldozására készített, azért viseli ezt a nevet, mert Izrael, mindent, amit a világon „élvez“, ezen áldozás érdemének köszön³⁾).

Janna i.

Jannai ugyszintén Simon b. Lakis azon nézetével szemben, hogy az utolsó nagy ítéletnél nem lesz pokol, hanem Mal. 3, 19 szerint a nap izzó tüze fogja a gonoszokat meghatározott napon körül lobogni, a tudósok Jezs. 31, 9-ből bizonyítják, hogy a pokol tüze vár a gonoszokra⁴⁾).

Hosája.

Gen. 21, 8-hoz. Hosája e szót ויגבל allegorikusan magyarázza: megszabadult a rossz ösztöntől; a tudósok egy-szerűen: elválasztották a tejtől⁵⁾).

¹⁾ ורבין ואיתמיה רבה בר מרי א'. Vagyis más hagyomány e magyarázatot nem e tudósoknak, hanem Rabba b. Marinak tulajdonítja. Ez szokott közölni Babyloniában palesztinai mondásokat.

²⁾ Gen. 10, 2-hez 1. alább Simon alatt.

³⁾ Gen. r. 56. fej. (3).

⁴⁾ Gen. r. 6. fej. (6); 26. fej. (6). Sóch. tób Zsolt. 19, 7 (13)-ban a tudósok nézete áll első helyen.

⁵⁾ Gen. r. 53. fej. (10), 1. I. 97, 8. — Tanchuma B. נח 20 közöltetik Hosája és Ábin vitája (. . . ויה"א . . . ויה"א), amelyben két allegorikus magyarázat áll egymással szemben. A második helyen van

Z a b d a i b. L é v i.

Zsolt. 51, 19-hez. Zabdai b. Lévi és József b. Petrosz-nak¹⁾ e zsoltárversekhez fűződő magyarázataival szemben közöltetik a tudósoké is²⁾: e versekből az következik, hogy az előimádkozónak a tizennyolc benedikció imájában az áldozatok mellett a szentély ujjáépítését is meg kell említeni³⁾.

A l e x a n d e r.

Gen. 18, 19-hez. Az alatt, amit Ábrahám gyermekeinek és háznépének megparancsolni tartozott a beteglátogatást kell érteni⁴⁾.

J ó s u a b. L é v i.

Exod. 20-hoz. Josua ama nézetével szemben, hogy a tizparancsolatból csak az első és második parancsolatot nyilatkoztatta ki Isten közvetlenül, a tudósok azon a nézeten vannak, hogy ez a tizparancsolatnak többi parancsolataira is áll⁵⁾. — Jób 40, 23-hoz. Hyperbolikus alkalmazása e versnek a Behe-mot által megivott víz mértékére⁶⁾.

Hóságának Gen. r.-ban adott magyarázata, első helyen שגנמל מין היסורין. Lehet, hogy Gen. r.-ban eredetileg e bevezető formula állott ר' ה' ורבנן ; ור' אבין Tanchumában . . . ור' א.

¹⁾ L. III, 641, 1.

²⁾ Peszíkta 158 a, Lev. r. 7. fej. (2): זבדי בן לוי ור' יוסי בן פטרום . . . ורבנן ח"א . . . ור' א.

³⁾ A tudósok nézete mindkét forrásban másképen van közölve. A zsoltárversre való hivatkozás teljesen hiányzik a Pesziktában, míg Lev. r.-ban külön bevezetéssel utaltatik reá: איה דבעי משמעניה. A tizennyolc benedikció végharmadik áldásának idézése (רצה) eredetileg csak azon tétel illusztrálására szolgált, hogy az előimádkozónak meg kell említeni az áldozatot és a szentély ujjáépítését.

⁴⁾ Gen. r. 49. fej. (3), 1. I, 201, 2. A felebaráti szeretet különféle megnyilvánulásai közül talán azért említi épen a ketegek látogatását, mert Istennek megjelenését Ábrahámnál a Mamré lígetében (Gen. 18, 1), amelyről előzőleg esett szó, Gen. 17 végén elbeszéltek alapján Isten beteglátogatásának tekintették. Így Szimlái Gen. r. 8. fej. végén (I, 559, 3).

⁵⁾ Sir r. 1, 2-höz (kétszer), Pesz. r. 22. fej. elején. Sir r.-ban ר' ל' ורבנן L. I. 178, 7.

⁶⁾ Peszíkta 58 a és párhuzamos helyen (III, 302, 6): ומהיכן הוא . . . שותה ריב"ל ורבנן פליגי . . .

A következő vitában Jósua b. Lévin kívül még egy amora van nevezve; e kettő különböző nézetével szemben áll harmadiknak a tudósok véleménye.

Chizkija (b. Chija) és Jósua b. Lévi. Zsolt. 28, 5-höz. Akik az Örökkévaló műveire nem figyelnek, ez alatt azokat kell érteni, akik a Semá szokásnak és az azt megelőző benedikcióknak olvasását (a világosság teremtéséről és az égi világítótestekről) nem teljesítik¹).

Jóchanan és Jósua b. Lévi. Zsolt. 50, 10-hez a Behemotról, amelynek számára ezer hegy készíti a táplálékot. Jóchanan szerint e hegyeken legel, Jósua b. Lévi szerint eledele olyan mint a jámboroknak a jövőben rendelt eledele, a tudósok szerint tápláléka az állatvilágból kerül ki²).

Jósua b. Lévi és Simon b. Lákis. II. Sám. 3, 30-hoz. Miért ölték meg Ábnért? Mert nem tűrte, hogy Saul kibéküljön Dáviddal (I. Sám. 24³).

Juda b. Gadja és Jósua b. Lévi. Zsolt. 79, 12-höz חֵקֶם arra a jogtalanságra céloz, amelyet a szentélyen mint a világ öléen (középpontján) elkövettek⁴).

Jósua b. Lévi és Sámuel b. Nachman. Az ómerparancsolat teljesítésének érdeme Jósua b. Lévi szerint Gideon idejében, Sámuel b. Nachman szerint Chizkija idejében, a tudósok

sok: Ami víztömeg a Jordáron egy év alatt lefoly, az a Behemótnak egyetlenegy kortyra elég. Viszont Jósua b. Lévi a vers első felével indokolja, hogy a Jordánnak csak félévi víztömegéről lehet szó; וְיֵלֵא יְהוֹנָן-t valószínűleg így értelmezi: nem siet vele, hanem egy évi víztömeget kétszerre nyel el. — Lev. r. 22. fej. végén J. b. L. és a tudósok helyett Jóchanan és Simon ben Lákis vannak nevezve mint vitafelek.

¹) Sóchér több e helyhez. (I, 56, 3 és I. 128, 9).

²) Peszíkta 58 a és párhuzamos helyen. (Pesz. r. 16. fej. 80 b, Tanch. B. פְּנֵחָה : פְּנֵחָה : פְּנֵחָה : פְּנֵחָה. Lev. r. 22. fej. végén Simon b. Lákis van J. b. Lévi helyett (לֵבִי רִיבִי"ל let: רִיבִי"ל). Tanchuma b. Ábba megvilágítja a tudósok véleményét.

³) J. Péá 16 a, 55, Szóta 17 b, 35, Lev. r. 26. fej. (2), Peszíkta 32 b, Tanch. חֵקֶת (B. 8), Num. r. 19. fej. (2) (L. I, 165, 8; 388, 4: לְמָה נִהְרַג אֲבִנֵּי רִיבִי"ל וְרִשְׁבִי"ל וְרִבְנִין. A tudósok mondásában az (I. Sám. 24, 12-ben) foglalt bibliai elbeszélés népies, aram beszégetéssel van kibővíve. Azután egy negyedik vélemény is következik וְיֵשׁ אֲמָרִים-mal bevezetve.

⁴) Peszíkta 25 a, b és párhuzamos hely. (I, 178, 1; III, 574, 7).

szerint Ezekiel idejében (Ez. 4, 9 „árpa“) éreztette hatását¹⁾. — Zsolt. 22, 24. Az a három kategória, amely itt Isten dicsőítésére és tiszteletére fel van szólítva, a tudósok szerint az istentiszteleti gyülekezeteknek három csoportjára: papokra, levitákra és izraelitákra vonatkozik²⁾.

Jósua b. Lévi és Eleazar. Exod. 18, 11-hez. וְיִי קִיִּיתֵל a megtorlásra vonatkozó közmondásszerű szólásmódokkal van megmagyarázva; a harmadik magyarázat, amely a tudósokról ered, וְיִי-t, וְיִי-dal (Exod. 21, 14) hozza kapcsolatba³⁾.

Jósua b. Lévi mellett más szerzőktől származó egyes vélemények.

Eleázár b. Pedath, Sámuel b. Náchman, Jósua b. Lévi. Zsolt. 27, 1—3. E három amora a zsoltárverset a tengeren való megmenekülésre, Dávidnak a filiszteusok fölött aratott győzelmére vonatkoztatja; a tudósok szerint az ujévre, az engesztelőnapra és arra vonatkozik, hogy Izrael a pogány népek fejedelmei (védőszellemei) által Isten előtt emelt vádaskodásaitól megszabadult⁴⁾.

Jósua b. Lévi, Sámuel b. Náchman és Chánina b. Pápa.

A nevezett amorák הַקִּיר szóban II. Kir. 20, 2 (Jes. 38, 2) célzást találnak a bibliai irodalomban előforduló egy-egy „falra“, amelyekre Chizkija király imájában emlékeztetett. A tudósok a szivnek a falait értik alatta (Jer. 4, 19); Chizkija király belsejébe tekintett és így fohászzkodott: Világ Ura, megvizsgáltam 248 tagomat, amelyeket Te teremtettél belém és nem találtam, hogy csak egyetlen egyikével is megharagítottalak volna; annál inkább megérdemelném, hogy életben maradjak!⁵⁾.

¹⁾ Peszíkta 71 a és párhuzamos helyen; I. I, 171, 1; 532, 5.

²⁾ Sóch. tób e helyhez; I. 151, 4; 500, 2. Lev. r. 3. fej (2)-ben hiányzik a tudósok véleménye.

³⁾ Peszíkta 82 a, I. I, 148, 6; II, 40, 7: רִיבִי לְיִי אֵלְעִזֵּר וְרַבֵּן חַד . . . וְחַרִּינָא א' . . . וְרַבֵּן אַמְרִי אַמְרִי . . .

⁴⁾ Peszíkta 175 b, Lev. r. 21. fej (4). L. II, 74, 7; I, 535, 4; 177, 3; ר' . . . פֶּתֶר קִרְא ב' . . . רַבֵּן פֶּתֶרִי קִרְא ב' . . .

⁵⁾ J. Berach. 5 b, 58, Szanh. 28 c, 35; I, 475, 3; 532, 7; II, 523, 2. Koh. r.-ban a negyedik nézet szerzője ר' יוֹסֵף, a Huna nézete pedig József bab. amora nevében van közölve. (I. III, 298). A bab. Talmudban Berach. 10 b és Simon b. Lákis van nevezve.

Jósua b. Lévi, Chanina b. Pápa, Benjámín b. Lévi, Mání. Koh. 5, 5-höz. A nevezett négy amora magyarázata után ötödiknek a tudósoké következik, akik e Kohelet vers intését Mirjám esetére (Num. 12) alkalmazzák¹⁾.

2. Jóchánan és kortársai.

J ó c h á n a n .

Gen. 14, 15-höz. ויהלק Jóchánan szerint az éj magától oszlott meg, a tudósok szerint alkotója osztotta szét.²⁾

Gen. 41, 47. לקמצים szónak a magyarázata³⁾. — Jes. 17, 11. Jóchánan szerint אנויש értelme: gyöngítő, a tudósok szerint: „győzedelmeskedő“⁴⁾. — Énekek énekéhez. Jóchánan szabályával szemben a tudósok a következő szabályt állítják fel: az Énekek énekében „Salamon király“ alatt az a király értendő, akié a béke vagyis Isten, „király“ magában Izrael gyülekezetét jelenti⁵⁾. — Az אנכי szót, mellyel a tizparancsolat kezdődik, Jóchánan szerint notárikonnal kell magyarázni (aramul): אנא נפשי כתבית יהבית (én magam írtam, adtam), a tudósok szerint azonban így (héberül): אמירה נעימה כתיבה: אדבה (kedves beszéd írva, adva⁶⁾). — Jóchánan I. Sám. 28,

¹⁾ Lev. r. 16. fej. (5). Koh. r.-ban e helyhez más szerzők vannak nevezve. Sóchér tób Zs. 52 (1)-hez mint Lev. r.-ban Deut. r. 3. fej. (13)-ban csupán a tudósok véleménye van közölve és pedig Mirjám helyett a rossznyelvű emberre vonatkoztatva. L. I, 180, 1; II, 527, 3; III, 662, 6; 454, 6.

²⁾ Gen. r. 43. fej. elején, Pesz. 63 b, Pesz. r. 7. fej. (86 b). Tanch. B. לך לך-ban a szerzők fölcserélésével. Jóchánan közlőjeként Benjámín b. Jefet van említve. A tudósok nézete (יוצרו חלקי) található névtelenül a Mechiltában Exod. 12, 29-hez.

³⁾ Gen. r. 90. fej. végén. I, 270, 7. Ugy látszik, hogy a tudósok e szó alatt vermet értettek, amelyben gabonát szoktak tartani. A Targumban is לאוצריא (ugyszintén a Pesító), Vulgata: in horrea.

⁴⁾ Lev. r. 18. fej. (3); I, 274, 8: . . . ר"י אמר מתשת . . . ר"י ורבנן. Igy kell javítani Leviticus rabbát Num. r. szerint, hol mindkét magyarázat névtelenül áll egymás mellett. A tudósok אנשים-t אנויש-t származtatják. Vulg. „graviter“-rel fordítja, ami a tudósok magyarázatának felel meg.

⁵⁾ Sir r. 1, 1-hez végén; I, 263, 4.

⁶⁾ Sabbath 10⁵ a.

19-ből bizonyítja, hogy Saul engesztelést nyert bűneiért, a tudósok pedig II. Sám. 21, 6-ból „(az Örökkévaló választotta“¹⁾).

Jóchánan és Chanina. Jóchánan szerint a pokolt a paradicsomtól fal vékonyságu távolság választja el, Chanina szerint arasznyi köztük a távolság, a tudósok szerint semmi-nemű távolság nem választja el azokat²⁾.

Jóchánan, Jehuda b. Simon, Sámuel b. Náchman. Dániel 3, 14-hez nevezett három amorától két-két magyarázat, a végén pedig a tudósoktól egy magyarázat van közölve. Ez utóbbiak szerint Nebukádnecar kérdésében utalás van Jerem. 27, 8-ra³⁾.

Eleazar b. Pedath, Jóchánan. A próféta beszéd jelölésére használt tíz kifejezés közül legerősebb a מִשָּׁה, Zsolt. 38, 5 alapján⁴⁾.

Jóchánan, Lévi. Honnan vették az izraeliták a pusztában az italáldozatra való bort?. E kérdésre Jóchánan és Lévi csodák feltételezésével felelnek. A tudósok: pogány kereskedőktől⁵⁾.

Aibó, Jóchánan, Ábahu. Koh. 1, 13 és 3, 10-hez. A rablás által okozott nyugtalanság „az a rossz dolog, amit Isten az ember fiainak adott, hogy azzal gyötrődjenek“⁶⁾.

¹⁾ Berakh. 12 b : ורבנן אמרי מהכא L. I 288, 7.

²⁾ Peszikta 191 b ; Pesz. r. 201 a ; Koh. r. 7, 14-hez ; Koh. zuta u. o. E kérdésre כמה ריוח יש ביניהם Jóchánan azt feleli כותל, Ch. טפה, a tudósok pedig שתיהן שוות. Ez utóbbi csak azt jelentheti, hogy mindkettő egyforma, ugyanazon felületi magasságban vannak, úgy, hogy nincs köztük semmi távolság. Koh. zutában Acha van Chanina helyett. Koh. zutában a tudósok véleménye nem שתיהן שוות, hanem שתי אצבעות.

³⁾ Lev. r. 33. fej. (6) ; I, 294, 5 ; III, 215, 4 ; I, 539, 2. A bevezető formula így hangzik : ר' יוחנן אמר תרתי ר"י בר סימון א' ת' ר"ש ב"ן א' תרתי רבנן אמרי חדא

⁴⁾ Gen. r. 44. fej. (6) ; Sir r. 3, 4-hez ; I. I, 264, 1.

⁵⁾ Sir r. 4, 13-hoz ; I. I, 285 3 (ahol Jóchánan mondásának az eleje hiányzik) ; II. 351, 4.

⁶⁾ Koh. r. mindkét helyhez, I. III, 65, 2 ; I, 228, 1 ; II, 108, 2. A tudósok épúgy mint Jóchánan של גול שיפוטו-vel magyarázzák, azonban más indokolással, amennyiben egyrészt utalnak a vízözön nemzedékére, amelynek erőszak és rablás volt a bűne (Jób 24, 2 kk.) másrészt Reubén

Jóchánan, Chizkija¹⁾. צפנת פענח név magyarázata. Jóchánan és Chizkija a név első részét צפ-²⁾ból származtatják, a második részét két szótagra bontják, amelyeket szavakká egészítenek ki. A tudósok a név nyolc betűjét szavak kezdőbetűiként fogják fel³⁾).

Jóchánan és Simon b. Lákis.

Jób 12, 16-hoz. A tudósok szerint e szavak לו ישגג ומשגה azt a tanítást tartalmazzák: Aki a Tóra szavaiban tévedett, azt a Tóra szavai más tévedésekre vezetik; ez van Jób 19, 4-ben is kifejezve³⁾. — Ruth és Bóáz házasságából fakadó gyermekáldást Jóchánan Noémi (Ruth 2, 20), Simon b. Lákis Bóáz áldó szavainak (Ruth 3, 10) tulajdonította; a tudósok szerint a jámbor vénnek áldó szavai (Ruth 4, 11) teljesedtek be rajtuk⁴⁾. — A Siralmak. Jóchánan és Simon b. Lákisnak Faraóra (Gen. 41, 42) és Achásvéros pecsétgyűrűjére vonatkozó mondásaihoz, hozzájárul a tudósok hasonló mondása a Siralmak hatásáról, amelyek Izrael számára teljes bűnbocsánatot jelentettek. (Ékha 4, 22⁵⁾). — II. Krón. 13, 20. Abija király vétke, amelyért bűnhődnie kellett, az volt, hogy a meghódított Béthélben (ib. 19. v.) talált bálványképeket nem semmisítette meg⁶⁾. — Jóchánan és Simon b. Lákisnak Jer. és Gád törzseire, akik tartózkodtak a rablástól és azért tágas legelőket kaptak nyájaik számára (Num. 32).

¹⁾ רבי חזקיה, tehát a 4. századbéli amora. (III, 690, ahol e magyarázat pótlendő).

²⁾ Gen. r. 90. fej. (4).

³⁾ רשב"ל אמר... ר' יוחנן א'... ורבנן אמרין: Sóch. tób. Zs. 7, 1--hez: I, 277, 4. Jalkut Makhiriben e mondat helyesen így hangzik: שנה אדם בדברי תורה ד'ת משגג אותו.

⁴⁾ Ruth r. 3, 10-hez; I, 234, 2; 387, 4 (ר"י ורשב"ל ורבנן).

⁵⁾ Ékha r. 4, 22-höz, Chelbótól közölve. S. b. Lákis mondása b. Megilla 14a Abba b. Kahana neve alatt áll (II, 500, 4). A tudósok mondásának máshol (Gen. r. 42. fej., Lev. r. 11. fej.) más formában Sámuel b. Náchman a szerzője (I, 496, 3).

⁶⁾ Sámuel b. Náchmántól közölve; j. Jebam. 15c, 56; Gen. r. 65. fej. (20); 73. fej. (5); Lev. r. 33. fej. (5); Midr. Sám. 18. fej. (5); 1. I, 291, 6; 389, 2. ר"י ורשב"ל ורבנן. A tudósok nézete az, amely a Széder Ólám 16. fej.-ben névtelenül áll.

9, 17-re vonatkozó hasonlatai mellé sorakozik a tudósoknak ily irányu hasonlata egy királyról, akinek gyermekei egymás után haltak el és aki a megmaradtakkal vigasztalódott, míg végre mind el kellett siratnia¹⁾).

S i m o n b. L á k í s.

Saul és fiainak halála (I. Sám. 31) büntetésül szolgált azért, mert könyörületes volt, amikor kegyetlennek kellett volna lennie (I. Sám. 15²⁾). — Zsolt. 19, 10-hez. Simon b. Lákis szerint e szavak: „igazságosak ők egyaránt“ a kálvachómer exegetikai szabályra utalnak, a tudósok szerint a gezéra sávéra³⁾). — Ez. 28, 13-hoz. A tudósok szerint az itt felsorolt drágakövek száma tíz, Simon b. Lákis szerint tizenegy⁴⁾).

Eleázár b. Pedath, Simon b. Lákis. Gen. 50, 11-hez. Az ország lakóinak gyásza Jákobért abban nyilvánult meg, hogy komoly magatartásban egyenesen felállottak⁵⁾).

J ó s z é b. C h a n í n a.

Jószé b. Chanina hasonlattal világítja meg azt a viszonyt, amely a Nőé fiainak jutott parancsolatok és Izraelnek adott tan között főnáll. A tudósok hasonló hasonlatot adnak⁶⁾). —

¹⁾ Peszikta 120 a 6; Ékha r. 2. sz. prooemium ר"י ורשב"ל ורבנן

²⁾ Koh. r. 7, 16-hoz; I, 358, 6.

³⁾ Sóch. tób e helyhez; I, 384. Mindkét magyarázatnak bizonyára az az értelme, hogy az exegetikai szabály megindokolja a szabványok igazságát.

⁴⁾ Gen. r. 18. fej. (1); . . . רבנן ור"ש בן לקיש. Harmadik nézetnek idéztetik Cháma b. Cháninaé: tízenhárom. Peszikta 37 a; Lev. r.-ban 20. fej. (2) és párhuzamos helyen első helyen áll Cháma b. Chanina véleménye Lévitől közölve, azután S. b. L.-é és a tudósoké. L. I, 379, 6.

⁵⁾ J. Szóta 17b lent; Peszikta 85 a; I. II, 54, 3; I, 376, 7. שוקפו קומתן.

⁶⁾ Sir r. 1, 2-höz: ר"י בר חנינא ורבנן אמרין. E bevezető formula után hiányzik J. b. Ch. hasonlatának külön bevezető formulája (ר"י ב"ח). A tudósok hasonlata előtt (ורבנן א') áll még Jiczhákna k hasonló hasonlata. A bevezető mondat előtt Sir r.-ban van még egy hasonlat Eleázár b. Pedathtól ugyanarról a tárgyról ezen bevezető formulával: ר' עזריה ואמרי לה ר' אליעזר וריב"ח ורבנן ר' אליעזר אומר: Itt össze van tehát foglalva Eleazar (olv. אלעזר ר') hasonlata J. b. Ch. és a tudósok vitájával. L. még I, 430, 2; II, 37, 1.

El e á z á r és J ó s z é b. Chanina mondásai után, amelyek a nyilvános előadó ama kötelességére vonatkoznak, hogy a tannak szavait kellemessé kell tenni a hallgatók előtt, a tudósok hasonló mondása következik, amelynek alapját e szavak alkotják: „Méz és tej a te nyelveden“ (Énekek én. 4, 11¹).

Ch á m a b. Chanina.

Gen. 16, 7-11-hez. Cháma b. Chanina szerint öt angyal találkozott Hágarral, a tudósok szerint négy (három²). — Jer. 36, 32 b egyes szavainak Ékha egyes fejezeteire való magyarázását a tudósok olyképen módosítják, hogy כהמה Ékha 3-ra céloz, mert ebben a fejezetben három-három vers kezdődik az ábécé egyes betűivel³).

II. J e h u d a.

Zsolt. 24, 6-hoz. A patriarcha דור דורשיו kitételben utalást lát arra, hogy a vezér jelentőségre nézve a korától függ, a tudósok fordítva gondolják, hogy a kor függ a vezértől⁴.

S z i m l a i.

Gen. 3, 6 és 17-hez. Szimlai szerint Éva rábeszélő képességével vette rá Ádámot, hogy a tiltott gyümölcsből egyék, a tudósok szerint panaszkodással és síránkozással hatott rá⁵).

¹) Sir r. 4. fej. 11: . . . ר' אלעזר ור"ב"ה ורבנן. L. I, 428, 2.

²) Gen. r. 45. fej. (7); l. I, 443, 1. Theodor kiadásából látszik (588 l.), hogy ר' חמא ב"ה helyett eredetileg ר' יוסי ב"ה állott. Tanch. B. וישלח-ban az első nézet szerzőjeként Lévi említették (aki Ch. b. Ch. mondasait szokta közölni), ott így van: ר' לוי ורבנותינו ר' לוי אמר ה' ורבנותינו. אמרו ה'. A tudósok véleményének (az utolsó verzióban) megfelel az, ami Meila 17b a Ben Temelionról szóló elbeszélésben Simon b. Jochai tannaitának szájába van adva. שפחה של בית אבא נודמן לה מלאך שלש פעמים.

³) Ékha r. 28. sz. prooemium (I, 463, 4).

⁴) Arakhin 17a: פליגי בה ר' יהודה נשיאה ורבנן חד אמר דור דורשיו לפי פרנס. וחד אמר דורשיו לפי דור. L. Ag. pal. Am. III, 581, 5; 595, 5. abban az értelemben, hogy tekintélyes tudós. (v. ö. דור דורשיו ודורשיו).

⁵) Gen. r. 19. fej. (5) és 20. fej. (8): התחילה מיללת עליו בקולה; a második helyen ez a לקול אשתך kitétel (nem לדבר א') van bizonyítva L. I, 560, 5.

S á m u e l b. N á c h m a n.

Gen. 14, 18. „Kenyér“ és „bor“ a Tórának allegorikus megjelölései Péld. 9, 8 alapján¹⁾. — Gen. 19, 29. Lótról azért mondja a szentírás, hogy a városokban — nemcsak Szodomában — lakott, mert mindenkinek adott kölcsönt kamatra²⁾. — Gen. 35, 11. Az itt ígért „királyok“ alatt — az akkor még meg nem született — Benjámintól származandó királyok, Saul és Isbóset értendők³⁾. — Num. 23, 19. A tudósok e verset Mózes hasonlíthatatlan felsőbbségére vonatkoztatják, aki közbenjárásával Isten szavait (Exod. 32, 10) mintegy megsemmisítette (11. v.) és kieszközölte, hogy Isten visszavonta Izrael fölött hozott elpusztító határozatát (14 v⁴⁾). — II. Sám. 17, 25, egybevetése I. Krón. 2, 17-tel. Jitra, Amásza atyja, izraelita volt, mégis izmaelitának neveztetik, mert az iskolában mint egy izmaelita karddal felővezve harcolt azon halácha keresztülviteléért, hogy Móáb és Amonnak a községből való kizárása (Deut. 23, 24) a móabita és amorita nőkre ne terjedjen ki⁵⁾. — II. Sám. 23, 11 egybevetése I. Krón. 11, 13-mal. Ugyanazon mezőről van szó, de két évben; az egyik évben lencsét, a másikban árpát termett⁶⁾.

Ch á m a b. Ch a n í n a és Sámuel b. Náchman. Ékha

¹⁾ Gen. r. 43. fej. (6); I, 525, 3 . . . ר"ש ב"נ ורבנן . . .

²⁾ Gen. r. 51. fej. (6); I, 503, 4.

³⁾ Gen. r. 82. fej. (4); I, 526, 4. Ezen magyarázat birta rá Ábnét, hogy Dávid királysága ellen fellépjen és Saul fiát királlyá tegye (II. Sám. 2, 8). — Tanch B. וישלח 29-ben ez a tudósok különálló mondásaként szerepel: אמרו חבמים.

⁴⁾ Jer. Taan. 65b 66: ר"ש בר נחמן ורבנן: Sámuel b. Náchman magyarázata másutt is megtalálható, de magában (I. I, 528, 3, 4). A tudósok magyarázatukban körülírják Bileám szavait: לא איש הוא הוא שעשה דבריו של אל כאילו אינו = (ויכוח) . . . לא בן עמרם הוא שעשה לאל ויתנחם. E körülírás a mondatot Bileámra vonatkoztatja, aki nem hasonlítható össze Mózesel, és Isten határozatát, hogy Izraelt megáldja, nincs módjában visszavonálni.

⁵⁾ Jer. Jebámoth 9c, 24 és párh.; I, 520, 2. Bab. Talmud Jebámoth 77a a tudósok nézete Rába nevében van közölve.

⁶⁾ Jer. Szanh. 29c fönt; Midr. Sám. 20. fej. (1); 506, 6.

2, 1. יעיב magyarázata¹⁾. — Ezek. 35, 6. „Te gyűlölted a vért“ t. i. az emberét a testében (és kiontottad azt²⁾).

A b b a b. K á h á n a és Sámuel b. Náchman. מדהבה Jes. 14, 4 Babyioniát jelenti, az arany fejet (דהב) Nebukadnecár álmában. (Dan. 2, 38³⁾. C h i j a és Sámuel b. Náchman. II. Sám. 24, 15. A döghalál tartamának ideje a nap felragyogásával kezdődött és addig tartott míg a napkorong egészen láthatóvá lett⁴⁾).

3. Jóchánan tanítványai.

Á b á h u.

Gen. 28, 20. Ábáhu szerint Jákob azért imádkozott Istenhez, hogy őrizze meg őt a főbüntől. A tudósok szerint ez בדרך szóban van jelezve⁵⁾. — Lev. 4, 6 és 16, 2 közti ellentmondás megoldása⁶⁾.

¹⁾ Ékha r. e helyhez ית ציין בת ציין. Míg a másik két magyarázat (I, 465, 3 és 508, 4) meg van okolva, itt minden magyarázat hiányzik. Buber kiadásában (96 l.) אשיב van שיים helyett. E két olvasat egyike sem nyújt helyes értelmet. Targum יקוץ-t יעיב-cal fordítja. Lehet, hogy a tudósok magyarázata eredetileg תעיב-nak hangzott (megutálni), abból lett אשיב, majd שיים.

²⁾ Gen. r. 63. fej. (13) és párh. Első helyen áll S. b. N. véleménye (I, 523, 7), a második helyen Ch. b. Canináé Lévitől közölve (I, 463, 6). Tanch. B. תולדות 4 hiányzik S. b. N., véleménye Ch. b. Ch.-nak tulajdonítatik, ez utóbbinak a véleménye a tudósoknak (רביתני).

³⁾ Lev. r. 15. fej. végén; I. II, 484, 1; I, 506.

⁴⁾ Midr. Sám. 34. fej. 3; Pesz. r. 11. fej. (44 b); Sóchér tób Zsolt. 17 (4). A tannaíta Chija véleménye (Sóch. többan חייא) Berach. 62b Chanan b. Chámának tulajdonítatik (I, 20, 8); S. b. N.-é משתחיל גלגל (így kell Midr. Sám.-ban is olvasni) a Pesz. r.-ban a tudósoknak, szintugy Sóch. többan, ahol S. b. Náchman neve hiányzik. A tudósok véleménye Pesz. r.-ban így hangzik: משתחיל גלגל, Midr. Sám.-ban: משתנץ החמה עד שיתמלא כל, הגלגל.

⁵⁾ Gen. r. 70. fej. (4): ר"א ורבנן פתרון לה בכל . . . ורבנן פתרון לה בכל . . . ענינא. II, 129, 7.

⁶⁾ J. Taanith 55 a 57: ר"א ורבנן איתפלגין חד אמר . . . וחרנא אמר . . . Az egészet Ácha közli.

Asszi.

Gen. 28, 15. Isten ígérete Jákobnak a 20. versben kifejezett kérésének meghallgatására vonatkozik, kivéve a táplálékért mondott könyörgését. Asszi szerint ez is beleértendő¹⁾. Ádám eredeti dicsősége az első szombat kimeneteléig maradt nála, míg Asszi szerint már az első szombat beköszöntése előtt vették el tőle²⁾.

Chija b. Ábba. Gen. 24, 65. הלזה arra a másikra (ἄλλος) céloz, a kit Rebbeka Izsák kíséretében látott³⁾. Zsolt. 18, 12-ből merítette Chija b. Abba e mondását: sötét felhők bő esőt jelentenek, a tudósok Jób 37, 11-ből: Világos felhők bő esőt jelentenek⁴⁾.

Jiczchak.

Gen. 23, 2. קרית ארבע Hebrónt jelöli mint Palesztina „négy“ legrutabb városának egyikét. Jiczchak szerint a másik három: Dór, Nafkat Dór (Jos. 12, 23), Timnat Szerach (Jos. 24, 39), a tudósok szerint: Danna (Jos. 15, 49), Kirjat Szánna (u. o.), Timnat Szerach⁵⁾. — Deut. 28, 3. Az lesz

¹⁾ Gen. r. 69. fej. (6); Lev. r. 35. fej. (2) . . . רבנן ור' אסי. Tanch. elején a tudósok nézete Berekhjának tulajdoníttatik, Assziét pedig a tudósok nevében közlik. — Tanch. B. וישלה 2-ben a tudósok nézete (רבותינו) röviden van idézve: utána következik Asszié, de ezen szerző megjelölésével: ר' אישעיא אמר.

²⁾ Gen. r. 11. fej. (2); 12. fej. (6). Az első helyen a helyes olvasat ר' אסי, a másodikon szintugy ר' יוסי helyett (1. ed. Theodor). II, 162-ben Asszi tétele Ammi alatt áll.

³⁾ Gen. r. 60. fej. (15); II. 190: הוא ובלטנו הלזה אלון זה פלסין-t φυλάσσων-val magyarázzák (v. ö. Zs. 91, 11). A görög ἄλλων csupán az אלון Gen. 35, 9 szó magyarázatát adja: Sám. b. Náchman Gen. r. 81. fej. végén (I, 513, 2).

⁴⁾ Sóch, tób Zsolt. 18 (16) . . . רבנן חד מנהון אמר וחדנה אמר. II, 183, 4. יפיצו a Jób versben oly értelemben felfogva mint יפיצו Péld. 5, 16. Mindkét tételnek közmondásos formája van. — Dimi mindkét mondást palesztinai népies mondásként közli. Taanith 11a; csakhogy nála a másik mondás ellentétes értelemben: אמרי במערבא נהור ענני ועירין מוהי. חשוך ענני סניין מוהי.

⁵⁾ Gen. r. 58. fej. 4. Azárjától közölve; II, 242, 1: ר' ורבנן . . .

áldásod a városban, hogy a mezőn áldott leszel¹⁾. — I. Sám. 13, 22. „Találtatott“. Isten maga találtatott velük fegyvereket²⁾. Jób. 5, 26. כָּל־אֱמָצִיט annyi jelent: teljes erőben, m i n d e n fogyatékoság nélkül³⁾.

L é v i.

Lévi Gen. 2, 16-ból vezeti le azt a hat parancsolatot, amelyet Isten az első embereknek adott. A tudósok más helyből vezetik le azokat⁴⁾. — Gen. 16, 7—11⁵⁾. — Gen. 24, 61. A teve, Rebeka hátasállata előjele volt annak, hogy a jámbor Jákob és a gonosz Ézsau fog tőle származni, amint a teve magán hordja a tisztaság és tisztátlanság jegyét. (Lev. 11, 4⁶⁾). — Gen. 32, 2. Isten tábora, Lévi szerint 60 myriád angyalból állt, a tudósok szerint מַחֲנֵיִם-ből (kettős-tábor) az következik, hogy kétszer annyi volt⁷⁾. — Gen. 42, 8 testvérei Józsefet azért nem ismerik meg, mert elválásuk óta szakálla nőtt⁸⁾. Lev. 24, 10. Ezen istenkáromlót — bár abban az időben nem voltak fattyuk — fattyunak tekintették⁹⁾. — Birák 15, 19. Lévi szerint לֵהֵי volt a helynek a neve, a tudósok szerint מִנְהַשׁ¹⁰⁾. — I. Kir. 5, 9. „Annyi bölcseséget, mint fővény a tenger partján“. Isten annyi bölcseséget adott

¹⁾ Deut. r. 7. fej. (3). Jiczchak magyarázata (a „városban“ és a „mezőn“ gyakorlandó parancsolatok fejében) II, 262 kiegészítendő.

²⁾ Lev. r. 25. fej. (7); II, 263, 6, ahová a párhuzamos helyek hozzáteendők. Sir. r. 5, 5-höz; Midr. Sám. 17. fej. 2 (itt Jiczchak közlöje nem Chaggai, hanem Judan); Num. r. 10. fej. (1), ahol Huna a közlő.

³⁾ Gen. r. 79. fej. (1): II, 237, 6 . . . ר"י ור'בנן.

⁴⁾ Gen. r. 16. fej. (végén); II, 316, 3: ר"ל אמר . . . ר'בנן פתרי לה. L. fönt 39. l., 5. j.

⁵⁾ L. fönt 37. l., 2. j.

⁶⁾ Gen. r. 60. fej. (14); II, 333, 4.

⁷⁾ Sir r. 7, 1-hez; II, 365, 4. Gen. r. 74. fej. (17) Aíbo Lévi helyett.

⁸⁾ Gen. r. 91. fej. (7); II, 333, 8 . . . לוי ור'בנן ר' Jebámoth 88 a (Kethub. 27 b) a tudósok véleményét Chiszda mondja ki.

⁹⁾ Lev. r. 32. fej. (4) . . . ר'בנן ור' לוי. Lévi megmagyarázza, miképen született igazi fattyunak. (II, 369, 7). A tudósok véleménye található a Szifrában e helyhez (104 c 10), Lev. r.-ban במקום במקום helyett במקום van.

¹⁰⁾ Gen. r. 98. fej. (13); II, 334, 6 . . . ר"ל ור'בנן.

Salamonnak mint egész Izraelnek, amely a tenger fövényéhez van hasonlítva (Hósea 2, 7)¹⁾. — I. Kir. 20, 15. Lévi szerint a csekély szám azzal magyarázható, hogy Illés próféta idejében az éhínség miatt sok embert elragadott a halál, a tudósok szerint Ben Hádád hadjárataival magyarázható, aki sokat fogságba hurcolt²⁾. — II. Kir. 18, 16. האַמְנוֹת „ajtósarkakat“ jelent³⁾. — Zsolt. 29, 3. „Az Örökkévaló hangja a vizek fölött“⁴⁾. — Zsolt. 94, 13. יְמֵי רַע azok a napok, amelyeken a rossz cselekedetek fölött ítéletet tartanak, ujév és az engesztelés napja⁵⁾. — Jób 21, 8. A tudósok fokozzák Lévinek a נַבִּין szóhoz kapcsolódó hyperboláját az özönviz előtti kor embereinek gyors szaporodásáról⁶⁾. — Ékha 1. 21. Mig Lévi e verset Izrael ama helyzetére vonatkoztatja, amely Áron halálával beállott, a tudósok a templom elpusztulása után a világ összes tájaira menekült izraeliták üldözésére alkalmazzák, amelyet a pogányoktól elszenvedtek⁷⁾. — Esztér 5. 1-hez, a harmadik napon. A tudósok utalást látnak benne a Szináj hegyi kinyilatkoztatás utáni harmadik napra (Exod. 19, 16), Lévi Izsák feláldozása utáni harmadik napra (Gen. 22, 4)⁸⁾. — I Krón. 5, 10. A Reubéniták győzelme azon áldás hatásának tulajdonítható, mellyel Jákob a Reubénitákkal szö-

¹⁾ Peszikta 33b és párh.; II, 354, 1: ר"ל ורבנן רבנן אמרי . . . רבנן ור' לוי. Koh. r.-ban 7, 23-hoz: רבנן ור' לוי.

²⁾ Esztér r. 1, 1-hez. II, 354 pótlendő.

³⁾ Koh. r. 9, 18-hoz II, 335, 1. Vulgata: valvas (ajtószárnyak). Lehet, hogy שַׁמַיִם itt ezt jelenti.

⁴⁾ Peszikta r. függ. (192b); ר' לוי ורבנותינו. Ami itt L.-nek tulajdonították, Gen. r. 5. fej. (2)-ben Ben Azzai tannaita mondásaként található; a tudósok mondásának szerzője Sóch. tób Zs. 93 (5) Lévi maga L. II, 426, 1.

⁵⁾ Sóch. tób e helyhez; II, 383, 1.

⁶⁾ Gen. r. 36. fej. (1); Lev. r. 5. fej. (1). II, 384, 4.

⁷⁾ Peszikta 138a; Ékha r. e helyhez; II, 788, 1: ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי פתר קריא באהרן כהן גדול ורבנן פתרון קריא באומות העולם. A kifejtés Ámosz 1, 3, 6, 9; Jes. 21, 13-t veszi alapul és egy hasonlattal végzi, mely annak az illusztrálására szolgál, hogy Izrael szorultságában azért nem számíthatott segítőre, mert meg volt neki tiltva a népekkel való összeházasodás (Deut. 7, 3), (te okoztad ezt nekünk azon tilalom által).

⁸⁾ Gen. r. 56. fej. (1) . . . רבנן ור' לוי II, 390-ben pótlendő.

vetséges Gád törzset megáldotta (Gen. 49, 19)¹⁾. — Koh. 1, 3-t a tudósok a jámborokra alkalmazzák, akik azon fáradoznak, hogy ezen a világon parancsolatokat teljesítsenek és jó cselekedeteket jó cselekedetekre halmozzanak, amiért a jövő világon napként fognak ragyogni (Birák 5, 31)²⁾.

Lévi és J i c z c h a k. Esztér 1, 1-hez³⁾.

Lévi és S i m o n (b. Pazzi) I Sám. 4, 12-höz. A Benjaminita, aki a csatamezőről Silóba futott, Lévi szerint azon az egy napon 80, Simon szerint 120, a tudósok szerint 180 mértföldnyi utat tett meg⁴⁾. — I Sám. 11, 2. A „jobb szem“ a Tóra könyvét jelenti: Náchas azért követelte ezt, hogy eltávolítsa belőle a népét gyalázó törvényt (Deut. 23, 4)⁵⁾.

S i m o n (b. Pazzi.)

Gen. 10, 2. Simon szerint תירס Perzsiát jelenti, a tudósok szerint Thrákiát⁶⁾. — II Sám. 8, 6. נציבים szobrokat jelent⁷⁾. — I Kir. 15, 22. „Senki sincs fölmentve.“ Simon szerint ezt Deut. 24, 5-re vonatkozólag mondja; a tudósok szerint a tudós osztálynak a tagjai sincsenek kivéve⁸⁾. — Simon azt állította, hogy a harmadik világbirodalom, a görög, a *dux* *ἐπαρχος* és *στρατηλάτης*-nak nevezett háromfajta főméltóság mindegyikéből 120-at alkalmazott. A tudósok szerint mindegyikből hatvan volt, amit exegétikai módszerrel a skorpió

¹⁾ Gen. r. 98. fej. (15); II, 291, 2 . . . לוי' רבנן ור' . . .

²⁾ Lev. r. 28. fej. (1); Koh. r. e helyhez; Peszíkta 69 a; II, 388. 4 . . . לוי' רבנן ור' . . . — A tudósok értelmezése szerint תחת annyit jelent mint „-ért“, visszatörlesztés praepositíója.

³⁾ Esztér r. 1, 1-hez יצחק ורבנן לוי' ר' amint I, 356, 1-ben javítottam.

⁴⁾ Midr. Sám. 1 fej. (11); Sóch. . . tób Zsolt. 7 elején; II, 352, 2 ר"ל ור"ם ורבנן.

⁵⁾ Midr. Sám. 14. fej. (7); II, 374, 5; 458, 1 ר"ל ור"ם ורבנן 1.

⁶⁾ Gen. r. 37. fej. (1); j. Megilla 71 b, 58. B. Joma 10 a ezzel a bevezető formulával: . . . וחד אמר . . . וחד אמר . . . ; II, 477, 3.

⁷⁾ Deut. r. 1. fej. (16); II, 447, b.

⁸⁾ J. Szóta 8. fej. végén 23: ר"ם ורבנן ר"ם א' אין נקי לביתו שנה: . . . אחת ורבנן אמרי לית רבי ברבי מפני שעשה אנגריא? מיért bűnhődött Ásza király? בתלמידי חכמים.

említéséből vezetnek le (Deut. 8, 25); a skorpiónak ugyanís hatvan kölyke van¹⁾. — Sekálím misnájához V, 1²⁾.

A b b a b. K á h á n a.

I. Sám. 15, 33. A וישם־הֵן szóval megjelölt kegyetlen halálnem, amelyet Sámuel Agágon végrehajtott³⁾.

Abba b. K. szerint Dávid mindössze 13, a tudósok szerint 18 háborut viselt⁴⁾. — Abba b. Káhanának a sötétségről és káoszról szóló mondása mellett a homília messiánikus befejezéséül közölve van a tudósok mondása Jes. 60, 2-ről: A pogány népek, akik a sötétségből (Deut. 4, 11) adott Tórát nem fogadták el, egykor sötétségbe lesznek burkolva: Izrael fölött azonban ragyogni fog az Örökkévaló és dicsősége meg fog fölöttük jelenni⁵⁾. — Jób 41, 7. Abba b. Káhána és a Dél tudósainak vitája a סַנַר חוּתָם צַר szavakról⁶⁾.

Abba b. Káhána és L é v í. A világ megjelölésére szolgáló כִּנָּה kifejezéssel Zsolt. 80, 16 kapcsolatban felvetődik a kérdés: Minek az érdeme folytán áll fönn a világ? Abba b. Káhána, Lévi és a tudósok felelnek e kérdésre és pedig mindegyik ahhoz a kifejezéshez kapcsolt exegetikai megokolással: a Dávid királyi család, a Tóra, Izrael érdeme folytán. Ez utóbbit a tudósok felelik II. Sám. 7, 24 alapján (וַתְּכַוֵּן).

¹⁾ Gen. r. 44. fej. (17) ר' סימון ורבנן. Lev. r. 13. fej. (5)-ben ר' נחמן ר' סימון-ból lett ר' נחמן. E három méltóság közül az első (ר' נחמן) hiányzik ott; a másik kettőnek a száma Lev. r.-ban 71 és 120. A 60-as szám exegetikai megokolása Deut. 8, 15-ben, Lev. r. ban, Chaninra — Berekhjától közölve — vezetetik vissza (III, 94, 4), aki a Deuteronomium helyet a világ birodalmakra magyarázta.

²⁾ J. Sekálím V. fej. elején (48c) (a caesaraei) Chizkijától közölve ר' סימון ורבנן חד אמר . . . וח"א.

³⁾ Peszikta 25 b és párh.; II, 487, 5. Agag szavait; . . . אכן כן a tudósok így magyarázzák: Ilyen halálnem egy fejedelemnek, Pesz. r.-ban 12. fej. (52b) külön így bevezetve: ורבנותינו דורשים אותו.

⁴⁾ Lev. r. 1. fej. (4). ולא פלגי vel meg van magyarázva, hogy e két szám nem mond ellent egymásnak. L. II, 488, 2.

⁵⁾ Peszikta 68 a; Lev. r. 6. fej. végén; Tanch. בא elején; II, 511, 6.

⁶⁾ Peszikta 188 a: . . . רבי אבא בר כהנא ורבנותינו שבדרום אחר מהם אומר . . . וחבירו אמר . . . Mindkét magyarázat, úgy ahogy előttünk van, érthetetlen.

⁷⁾ Mídr. Sám. 16. fej.; II, 382, 4.

Abba b. Káhána és Simon b. Jannai. Goliát azért nem tudott Dávidra rontani, mert hirtelenül poklosság lepte el¹⁾.

Chanina b. Pápa.

Gen. 6, 3-hoz. Chanina b. Pápa azon tételét, hogy Nőé Mózes kedvéért menekült meg, a tudósok a „120 évből“ vezetik le; Mózes is ennyi ideig élt²⁾. — Arra a kérdésre, hogy mi különbség van a zsidó és a pogány próféták között, Chanina b. Pápa és a tudósok egy-egy hasonlattal felelnek. A tudósokét a bibliai helyekkel (Num. 22, 20; Gen. 20, 6; 31, 24) támogatott feltevés illusztrálja, hogy a pogányoknak Isten csak éjjel nyilatkozik meg³⁾. Chanina b. Pápa és Simon. Ruth 3, 6-hoz. Ruthnak eredetileg nem volt nemes szándéka, amikor Bóázhoz ment⁴⁾.

Chanina b. Pápa és Jehuda b. Simon. Isten megeskette Izraelt a hadrianusi nagy üldözés nemzedékére, amelynek vértanúságára utalnak e kitételek: באילות השדה és בצבאות (Énekek én. 2, 7)⁵⁾.

4. A negyedik századbéli palesztinai amórák.

Chelbó.

II. Kir. 24, 16. Chelbó szerint (Berekhjától közölve) az ezres szám külön-külön veendő, a tudósok szerint a חרש és מסגר száma rugott összesen annyira. Továbbá Chelbó szerint

¹⁾ Peszíkta 175a; Lev. r. 11. fej. (2); Midr. Sám. 21. fej. (3); II, 487, 8. A tudósok יסגרי-ban (I. Sám. 17, 46) találnak célzást a poklosságra összehasonlítva ויהסגרי-rel, Lev. 13, 5.

²⁾ Gen. r. 26. fej. (6); II, 530, 5; אמר ר"ח ב"פ . . . רבנן מיתי לה .מן הבא.

³⁾ Gen. r. 52. fej. (5); Lev. r. 1. fej. (13) . . . ר"ח ב"פ ורבנן. Gen. r. 74. fej. (7) a tudósok helyett Simon van nevezve. L. II. 521, 1; 472, 3.

⁴⁾ Ruth r. e helyhez . . . ר"ח ב"פ ור' סימון ורבנן. Gen. r. 51. fej. végén a harmadik, ott pontosan közölt nézet szerzőjeként Lévi van megnevezve, L, II, 458, 6

⁵⁾ Sir r. e helyhez: ר"ח ב"פ ור"י בר סימון [ורבנן]; II, 526, 6; III, 197, 2.

ezek alatt a tudós osztály tagjait, a tudósok szerint az előkelőket, tanácsosokat (βουλευται kell érteni¹). — Chelbó szerint (Berekhjától közölve) a גג-nak nevezett időrészecke addig tart, míg e szót ki lehet mondani; a tudósok szerint egy szemhunyorítás időtartamot, egy pillanatot kell alatta érteni²).

A i b ó.

Gen. 27, 30. Hogy Jákob eltávozhatott, anélkül, hogy az épen megérkező Ézsau nem vette észre, Aibó azzal magyarázza, hogy Izsák háza körülfutó folyosókkal volt ellátva, amelyen két bejáró volt. A tudósok az ajtó minőségével magyarázzák, amelynek két szárnya volt úgy, hogy Jákob az egyik ajtószárny mögött állt, mialatt Ézsau belépett³). — Exod. 33, 6. Arra a kérdésre, hogy' fosztódott meg Izrael attól a kitüntető díszől, amelyet a Chórében kapott, Aibó így felelt: Magától leoldódott róla; a tudósok: angyal szállt le és leoldotta⁴). — I. Sám. 12, 22. Sámuel b. Nachman magyarázatát e vershez Aibó másképp közli mint a tudósok⁵). — I. Sám. 19, 12. Hogyan szökhett meg Dávid, holott Saul emberei őrizték a házat? Aibó szerint a háznak két kapuja volt és csak az egyiket őrizték; ő pedig a másikon

¹) J. Nedárím 40 a, 51; Szanhedrín 19 a, 24: III, 60, 2: ר' ברביה בשם ר' חלבו ורבנן Lev. r. 11. fej. (7); Gen. r. 42. fej. (3), Eszter r. bevezetés, Ruth r. bevezetésében az első vitánál Chelbó helyett ר' יהודה szerepel (bizonyára Jehuda b. Simon). Gen. r.-ban a második vita teljesen hiányzik. Lev. r.-ban ugyancsak Jehuda b. Simon szerepel Chelbó helyett (תלמידי חכמים = חבירים), a tudósok véleménye Sámuel b. Jiczcháknak tulajdoníttatik, a tudósok véleményében היועצים van, amely azonban csak הבולייחים szónak héber aequivalense. Eszter r. ugyszintén Lev. r.-ban (a tudósoknak most említett véleménye nélkül). Ruth r.-ban az első vitánál Jóchánan szerepel a tudósok helyett, a második vita olyan mint Eszter r.-ban. L. III, 188, 6 is.

²) J. Berákh. 4d 14; Ékha r. 2, 19-hez; Midr. Sám. 3. fej. (1).

³) Gen. r. 66. fej. (5); II, 124, 6.

⁴) Sir r. 1, 3; 5, 7; 8, 5-höz; Ékha r, 24. proem. Sóchér tób 36. Zsolt.-hoz végén.; III, 67, 3 (ahol a helyre vonatkozó adatok Sir r.-ból helytelenek). ר' אייבו ורבנן.

⁵) Ruth r. 1, 6-hoz (I, 531, 1): אמר רשב"ן . . . א"ר אייבו . . . ורבנן אמרי . . .

menekült el. A tudósok szerint elég a szentírás adata, hogy Mikhál az ablakon bocsátotta le¹⁾. — Zsolt. 63, 2. Jósze b. Simonnak Eleázár által közölt magyarázatát כַּמָּה szóhoz Aibó és a tudósok eltérőleg tanítják. Aibó szerint e szó a gomba nevével függ össze כַּמָּהוּת: mint azok várják az esőt, úgy várok én te reád. A tudósok szerint e szót כַּמָּה-nak kell olvasni: mint ő — az én lelkem — úgy szomjuhozik utánad testem mind a 248 tagja²⁾. — Ékha 4, 19. דַּלְקוּנִי Izrael üldözőire vonatkozik³⁾. — Aibó szerint az ima megelőzi az áldást, v. ö. Zsolt. 32, 6; a tudósok szerint az áldás az imát, v. ö. 89. Zsolt. vége és 90. Zs. eleje⁴⁾.

Aibó, B e r e k h j a. Ékha 3, 7. „Falat huzott körülöttem, úgy, hogy nem tudok kijutni“. Ez a samaritánusok területére utal⁵⁾.

J i r m e j a.

Zsolt. 19, 8. Az örökkévaló tana tökéletes, mért „felüdíti a lelket“⁶⁾.

Á c h a.

Gen. 6, 4. גִּנְיָקִים-nak azért nevezték őket, mert tetőtől talpig nyakláncokkal voltak feldíszítve (Prov. 1, 9)⁷⁾. — Gen. 17, 19. „A te feleséged“. Sára férjének urnője volt⁸⁾. — Gen. 21, 7. „Sára gyermekeket szoptatott“. A pogány anyák azon gyermekei, akiket jámbor célzattal hoztak hozzá szoptatni, később istenfélőemberek lettek; Ácha szerint a többiek is

¹⁾ Sóch. tób Zsolt. 59-hez; III, 67, 4: ר' אייבו ורבנן. V. ő a vitát Gen. 27, 30-hoz.

²⁾ Gen. r. 63. fej. (2); III, 72-ben hiányzik. כַּמָּה = כַּמָּה e magyarázat S. Straschun szerint.

³⁾ Ékha r. e helyhez. Sóch. tób Zsolt. 7 (11)-hez. Aibó (III, 75) és Kefár Cháninbeli Jákob. (III, 571, 7) magyarázata ellen, kik דַּלְקוּנִי szót „égni“ vagy „meggyújtani“ értelemben fogják fel.

⁴⁾ Pesz. 197a . . . ר' אייבו ורבנן . . .

⁵⁾ Ékha r. e helyhez III, 75, 1.

⁶⁾ Sóch. tób e helyhez . . . וחרטום אמר . . . ר' ירמיה ורבנן חד אמר . . . III, 152, 5.

⁷⁾ Gen. r. 26. fej. (7): III, 125, 3 . . . רבנן ור' אחא . . .

⁸⁾ Gen. r. 47. fej. (1); 52 (5) מרתיה דבעלה; III, 126, 2.

részesültek áldásban, amennyiben világi hatalom lett osztályrészük¹⁾. — Gen. 39, 3. E szavak: „Isten vele volt“ arra céloznak, hogy József jártában-keltében lassu suttogással folytonosan ismételte az atyja házában szerzett tudását. Végre mégis elfelejtette azt Gen. 41, 51 szerint²⁾. — Gen. 49, 2. **וְהָאֵלֹהִים** szóval Jákob egyetértésre inti fiait (mint Ezek. 37, 19³⁾). — Lev. 16, 1. Nádáb és Abihunak azért kellett halállal lakolni, mert gögösségből semmiféle asszonyt nem tartottak magukhoz méltónak és nőtlenek maradtak. Így Acha, Zsolt. 78, 63 alkalmazása alapján. A tudósok szerint: mert a Színai-nál azt hitték, hogy Mózeshez hasonlóan cselekedhetnek, amennyiben ők is élvezni akarták az isteni dicsőség fényét és tartózkodni akartak ételtől italtól. Ők azonban „nézték Istent“ és mégis ettek és ittak (Exod. 24, 11)⁴⁾. — I. Kir. 5, 10. Hyperbolikus magyarázása a Salamon példabeszédeire és dalaira vonatkozó számoknak⁵⁾. — Jer. 51, 57. Akik „örök álmutkat alusszák“ azaz nem támadnak fel és nem tartanak fölöttük ítéletet. Acha szerint azokra vonatkozik, akik kezüket kinyújtották a szentély ellen, a tudósok szerint a kiskorú pogányokra és Nebukadneczár seregeire⁶⁾. — Zsolt 4, 5⁷⁾. Zsolt.

¹⁾ Gen. r. 53. fej. (9) **רַבְּנֵי וְרֵי אַחָא**; III, 126, 4. Peszíkta r.-ban 43. fej. (180 a) a tudósok nézete Lévi nevében, Acháé a tudósok nevében (**רַבּוֹתֵינוּ**) van közölve.

²⁾ Gen. r. 86. fej. (5) **רַבְּנֵי אַמְרֵי . . . רִ"ה בְּשֵׁם רִ' אַחָא אָמַר . . .** Acha (III, 127-ben pótlendő) a szöveg szavaiban célzást talál arra, hogy József szolgálatában kimutatta a varázsművészetben való jártasságát. Gen. r. 79. fej. (5) Jóchanant nevezi meg a Gen. 41, 51-hez itt adott magyarázat szerzőjéül (I, 282, 4).

³⁾ Gen. r. 98. fej. (2) **תְּהִיוּ כְּלֵהוֹן אֲסִיפָה אַחַת**; III, 134, 2.

⁴⁾ Tanch. B. **רִ' אַחָא אָמַר . . . רַבּוֹתֵינוּ אוֹמְרִים . . . 13 אַחֲרָי**. III, 127 hiányzik.

⁵⁾ Sir r. 1, 1-hez: Pesz. r. 14. fej. (60 b); III, 137, 9: **רִ' אֶלְעָזָר**. **בְּרַ אֲבִינָא מְשׁוּם רִ' אַחָא וְרַבְּנֵי**. Peszíkta 35a és párhuzamos helyen a tudósok magyarázata Sámuel b. Nachmannak a Példabeszédek könyvére vonatkozó mondása mellé sorakozik, míg Acha mondása egészen hiányzik. De azért ez a mondás a tudósokéval közös alapon áll, t. i. a számok hyperbolikus magyarázatában.

⁶⁾ Koh. r. 9, 4-hez. Pótlendő III, 151.

⁷⁾ Peszíkta 158a Sóch. tób e helyhez, Ruth r. 8. fej. eleje. A különböző olvasatokból következik, hogy az egyik magyarázat szerzője

42, 4. „Könnyem lett nekem eledelem“. Aki sir, nem tud enni I. Sám. 1, 7 szerint¹⁾. — Jób 28, 27-ből következtetik a tudósok, hogy Isten mindazt, amit Mózes kinyilatkoztatott, előbb kétszer vette fontolóra, Ácha szerint, aki a mondat igéit egyenként számlálja, négyszer²⁾. — Koh. 1, 4. „A föld örökké áll“. A föld által előhozott tápláló anyagok értendők³⁾. Esztér 1, 1-hez⁴⁾. — A Taanith misnájában említett tóra-elégetési eseménynek helyéről⁵⁾. — Ácha szerint földrengés a természetellenes fajtalanságnak, a tudósok szerint a békétlenségnek a következménye.⁶⁾ — Aki a község imájának befejezése után imádkozik, annak cselekedeti fölött külön tartanak ítéletet⁷⁾. Azt, hogy Istent dicsőíteni kell, akár kegyelmet oszt, akár szenvedésekkel sújt, Ácha (Huná által közölve)

Ácha (közölve Jákob b. Abinától), tehát a Pesziktában ר' יעקב בר אבינא . . . [משום ר' אחא] ורבנן . . . Ácha magyarázata (III, 142, 6) így hangzik: אֶרְגִּי יִצְרָךְ וְאֵל יִחְטִיאֲךָ. A tudósoké a Peszikta eredeti olvasata szerint: אֶרְגִּי וְאֵל יִחְטִיאֲךָ. אֶרְגִּי וְאֵל יִחְטִיאֲךָ között nincs tárgyi különbség; haragítsd meg gonosz ösztönödet (azaz győzd le). וְאֵל יִחְטִיאֲךָ körülírása Ácha szerint így hangzik: hogy vétekre ne csábítson téged! A tudósok szerint: hogy bűnbe ne essél. Az egyik körülírás a bűn eredetére, a másik pedig az emberek fölött való vésteljes hatalmára tekint.

¹⁾ Ékha r. 1, 2-höz; III, 144, 2: ר' אחא ורבנן. — Midr. Sám. 1. fej. (9)-ben, a tudósok mondása magában, Zsolt. 42, 2-re való vonatkozás nélkül van közölve . . . רבנן אמרין מי שהוא בונה אינו אוכל דבתיו . . . Sóch. tób Zsolt. 42 (3)-hoz más formában névtelenül.

²⁾ Gen. r. 24. fej. (5) רבנן ור' אחא. Tanch. B. 5 ויקהל. Exod. r. 40. fej. (1)-ben e magyarázat értelmében — számadat nélkül — megvan említve, hogy a nyilvános előadó kövesse Isten példáját אמרו רבנן. Ácha mondása azután külön áll, szintén intés alakjában (III, 116, 3).

³⁾ Koh. r. e helyhez III, 150, 4 ר' אחא ורבנן.

⁴⁾ Esztér r. 1, 1-hez: . . . רב הונא בשם רבי אחא ורבנן. . . . Hogy Cyrus utódja csak világbirodalmának felén uralkodott, Ácha Ezra 1, 2-vel okolja meg (III, 129, 3), a tudósok Ezra 6, 3-mal (60 rőf magasság a II. Kr. 8, 4-ben említett 120 helyett, tehát a fele).

⁵⁾ J. Taanith 68a ר' אחא ורבנן.

⁶⁾ Jer. Berákh. 13c, 53. A tudósok bizonyítékul idézik Zakh. 14, 5-öt.

⁷⁾ Ékha r. 3, 8-hoz egy hasonlattal. Ácha (III, 153, 2) hasonlatával dicséri a községgel való imádkozást.

Zsolt. 101, 1-ben találja, Tanchum b. Juda Zsolt. 56, 2-ben, a tudósok Zsolt. 116, 3 k.-ben¹⁾).

Jehuda b. Simon (= J. b. Pazzi)

Gen. 1, 4. Isten a teremtés világosságát a jámborok számára különítette el, akik a jövőben részesedni fognak benne²⁾. — Gen. 1, 6. A „felső vizek“ tömege teljesen egyenlő az „alsó vizek“ tömegével³⁾. — Gen. 3, 22, Mint az egyik, azaz mint Gábriel angyal, akit Ezek. 9, 2 אַחַד-nak jelöl⁴⁾. — Gen. 36, 24. Jehuda szerint a אֲרָמִים-nek nevezett állatok vadszamarak és kancaszamarak párosításából keletkeztek; a tudósok szerint szamarak és kancalovak párosításából⁵⁾. — Gen. 38, 1. Chira nem más mint Chiram, Dávid barátja (I. Kir. 5, 15)⁶⁾. — Lev. 11, 5. A tudósok szerint שֶׁשׁ jelképesen a mész-perzsa birodalmat jelenti, mert valamint ez állat magán hordja a tisztaság és a tisztatlanság jeleit, ugy ezen birodalomból jámbor és gonosz uralkodók támadtak. Jehuda b. Simon Daríus birodalmának utolsó uralkodójában találja meg a hasonlóságot, aki — Esztér fia lévén — anyai részről tiszta, atyai részről tisztátalan volt⁷⁾. — Num. 5, 2-höz. Izrael táborának poklosai akkor lettek azzá, mikor az aranyborjuval vétkeztek⁸⁾, amit a פְּרוּעַ szónak

¹⁾ J. Berákh. 19b, 38; Lev. r. 24. fej. (2).

²⁾ J. Berákh. 12c, 6; Gen. r. 3 (6); III, 205, 3. Hasonlóan El. b. Pedath, Chagiga 12a (II, 87, 5).

³⁾ Gen. r. 4. fej. (5): בֵּן פּוֹי אָמַר . . . רַבֵּן אֵי מַחְצָה עַל מַחְצָה. A kiadásokban בֵּן פּוֹי ki van egészítve בֵּן פּוֹי-שמעון-ra, azért tulajdonítottam e mondást Simonnak (II, 472, 3). Theodor azonban (29 l.) felhossa variánsul בֵּן פּוֹי יהודה-t vagyis Jehuda b. Simont, amit most helyesebbnek tartok. A tudósok véleménye megfelel Jóchánan magyarázatának Zsolt. 65, 10-hez; Gen. r. u. o. (I. 331, 5).

⁴⁾ Gen. r. 21, fej. (5); III, 180, 2.

⁵⁾ Jer. Berákh, 12b, 27; Gen. r. 82. fej. (15). Hieronymus (I. Graetz, Monatsschrift III, 386 és Beer B. u. o. X, 75) mindkét nézetet idézi ilyen bevezető szavakkal: Sunt qui arbitrantur . . . plerique putant. Jeromos is a tudósok nézetét nevezi a többség nézetének. J. b. Simon nézetét a pal. targum adja vissza.

⁶⁾ Gen. r. 85. fej. (4): רַבֵּן אָמַר . . . רַבֵּן אָמַר; III, 177, 3.

⁷⁾ Lev. r. 13. fej. (5); III, 177, 6: רַבֵּן אָמַר רַבֵּן אָמַר . . . רַבֵּן אָמַר.

⁸⁾ Lev. r. 18. fej. (4) A tudósok és Josua b. Lévi nézetét előtt

(Exod. 32, 25) Lev. 13, 45-tel való összehasonlításából vezetnek le. — I. Kir. 5, 3, ברברים¹). — Ezekiel 5, 7-et a tudósok 11, 12 alapján magyarázzák: A népek jó törvényeit nem követték, hanem rossz törvényeik szerint cselekedtetek²). — Ezek. 9, 2. „Megálltak az ércoltárnál“ Áchaz királynak ugyanazzal elkövetett bűnének emlékére. (II. Kir. 16, 15)³). — Ámosz 3, 15. A tudósok e vers kitételeit úgy magyarázzák, hogy Szamáriában minden előkelő embernek hat palotája volt⁴). — Zsolt. 22, 1. A jámbor szarvasünöröl⁵). — Énekek én. 1, 7. A vers második felét a tudósok így írják körül: Hogy gyermekeid nagy szorultságukban el ne térjenek tőled és társaidd nyájához ne csatlakozzanak⁶). — Énekek én. 4, 11. A kellemes illatu kenőcsnek אהליות a neve, mert illata a sátorban szétárad⁷). — I. Krón. 6, 13. Sámuel első fiának a neve itt וישני, nem Jóél. Ezzel azt akarja jelezni, hogy az is olyan gonosz volt mint a „második“ fia⁸). — A bibliában négy oly személy van,

más két amóra nézete is áll. Num. r. 7. fej. (4)-ben ez utóbbiak nélkül ר"ב ש"א . . . ורבותינו אומרים de a szerzőség megcserélésével.

¹) Peszíkta 58b; Pesz. r. 16. fej. (81b), Koh. r. 2, 6-hoz. Ugy látszik, hogy a vita leghelyesebben Koh. r.-ban maradt meg. Először רבנן kik a szót ברבריים-val magyarázzák; ezt mindkét Pesziktában Berekhja közli Jehuda [b. Simon] nevében. Azután következik ez utóbbinak a véleménye, amely mindkét Pesziktában a tudósoknak tulajdonították: Egy nagy madárfajt kell érteni, amelyből naponta egy példány került Salamon asztalára és amely idegen országból származott. Az előbbi magyarázat e bibliai hapexlegomenont a hasonló hangzásu βιβρακιον-nal (vívarium) magyarázza, tehát tenyészmadarakat jelent, a másik a majdnem hasonlóan hangzó geográfiai névvel magyarázza.

²) Midr. Sámuel 22. fej. (3); III, 192, 1: רבנן ור"י ברבי סימון; Szah. 39 b-ben a tudósok magyarázatának Josua b. Lévi a szerzője.

³) Ékha r. 2, 1-hez; III, 192, 1.

⁴) Midr. Sám. 2. fej. (1) és párh.; III, 192, 10.

⁵) Sóch. tób Zsolt. 22 (14)-hez; III, 219, 4. J. b. S-éhoz hasonló állatmonda, amely szintén Zsolt. 24, 2-vel támogatott.

⁶) Sir r. 1, 7-hez; III, 196, 4.

⁷) Sir r. 4, 11-hez; III, 197, 7.

⁸) Midr. Sám. 1. fej. (6); III, 201, 2: רבנן ור"י ברבי סימון; Ruth r. 2, 1-hez (bevezető formula nélkül). Num. r. 10. fej. (5); ahol a név helytelenül így van feloldva: ר' יודן אמר בשם רבי סימון; Sóch. tób Zs. 80 (1): ר"י בר סימון ורבנן.

akik imát szereztek, miután előzőleg Isten kormányzását gáncsoló szavakkal illették: Jirmeja (32, 16; előbb 12, 1¹); Habakkuk (3, 1, előbb 1, 2²); Dávid (Zsolt. 17, 1, előbb 10, 14); Mózes (Deut. 9, 26, előbb Exod. 32, 11)³).

Jehuda b. Simon, Ch a n í n a. II. Kr. 32, 33. A tisztelet, melyet Chizkija királylyal szemben halála után tanusítottak, abból állt, hogy házuk bejárójától a királyi ház temetkezési helyéig szőnyeget terítettek ki⁴).

J u d a n.

Judan, H u n a. Azt a gondolatot, amelyet Judan יְדָן-ben Gen. 4, 6 (többesz.), Huna ugyanazon szóban II. Kir. 9, 26-ban találnak kifejezve, a tudósok II. Kr. 24, 25-re alkalmazzák: Jojada fiainak és utódainak véreért⁵). Judan, B e r e k h j a. Gen. 46, 1-hez. Miért „atyja Izsák Istenének?” E kérdésre Judan és Berekhja két-két feleletet adnak, a tudósok egyet. A feláldozásra szánt Izsák hamva — bár a feláldozás meg nem történt — olybá vétetik, mintha fel volna halmozva az oltáron. Azért emlékezett meg Jákob, mikor áldozatot mutatott be, atyjáról Izsákról⁶).

H u n a.

Gen. 29, 53. Huna szerint מגדנות kagylókat jelent (מִגְדָּנוֹת), a tudósok szerint pörkölt gabonaszemekből és dióból álló

¹) Így kell olvasni, nem Jer. 32, 24; mert ez a vers J. b. S. mondásába tartozik.

²) E helyett: מה כתוב למעלה מן הענין ה' שמעתי שמעך . . . מה . . . עד אנה ה' שועתי ולא תשמע.

³) Sóch. tób Zsolt. 90 (2); III. 213, 3: רבנן ור"י בר סימון.

⁴) Ékha r. 25. sz. prooemium; III, 92, 4: ריב"ש ר' חנין ורבנן.

⁵) Gen. r. 22. fej. (9); III, 251, 1; 289 5: ר' יודן ור' הונא ורבנן.

Figyelemre méltó az a körülmény, hogy a יְדָן-t tartalmazó három vers a biblia három részéből való. L: Die Prooemien der alten jüd. Homilien című munkámat.

⁶) Gen. r. 94. fej. (5); III, 248, 2 (pótlendő III, 365): ר' יודן אמר: תרתין . . . ר' ברכיה אמר תרתין . . . רבנן אמרי: (רואים אפרו של יצחק כאילו צבור על גבי המזבח) megtalálható a bőjtí szer-tartásban szereplő hamu magyarázatánál Taanith 16a (I. I, 448, 3): כדי שיזכור לנו אפרו של יצחק. L. még alább 90b 2. j.

asztal utáni csemegét¹⁾. — Gen. 32, 25. Az angyal, aki Jákobbal viaskodott, rablóvezér alakjában jelent meg neki²⁾. Énekek én. 2, 4. A vers második felét a tudósok épügy magyarázzák mint Huna, csakhogy ők דגלו helyett דגלתי-t olvasnak. A bibliát olvasó gyermekről van szó, aki az istenneveket is félénkség nélkül átugorja; ez az átugrás is kedves előttem — ugymond az Örökkévaló³⁾. — Énekek én. 7, 2. Huna szerint חללים oszloprészeket jelent, a tudósok szerint gyöngydarabokat⁴⁾. — Dániel 5. és 6. fejezete között kronológiailag a 7. és 8. fejezetnek kellene állni. Ugy Huna mint a tudósok bizonyítékot látnak ebben arra, hogy Dániel könyve nem tisztán profán jellegű⁵⁾. — Θεβαϊκόν (Thebaikon) nevű hossz-mérték Huna szerint az egyiptomi Thebaistól kapta a nevét, a tudósok szerint a bárkától (Théba), amelynél alkalmazták⁶⁾.

Huna, Á b i n és a tudósok más-más adatokat közölnek Nebukadneczar feleségének a nevééről⁷⁾.

J ó s u a b. N e c h e m j a.

Jób 34, 14 k. A tudósok mindkét verset úgy magyarázzák, mint Jósua b. Nechemja, csakhogy ők az

¹⁾ Gen. r. 60. fej. (11); III, 284-ben hiányzik. Mindkét magyarázat abból indul ki, hogy Rebeka testvérének és anyjának szánt ajándékok olyan dolgokból állottak, amik fiataloknak és asszonyoknak örömet szereznek. A tudósok magyarázatához v. ö. Jehuda b. Ilai tannaitának egy adatát, amely szerint a pészach estén a gyermekeknek קליית ואנווין-t osztanak ki, hogy el ne aludjanak, Peszach. 108b lent. Ugyanezen tannaíta megtiltja a kereskedőknek, hogy a gyermekeknek ק' וא' adjanak, hogy ezzel rászoktassa őket, hogy náluk vásároljanak. (M. Bába Meczia IV, 12).

²⁾ Gen. r. 77. fej. (2); Sir. r. 3, 6-hoz; III, 286, 6: ר' חוניה . . . אמר . . . ורבנן אמרי . . . A tudósok mondása, valamint a Hunaé bővebben ki van fejtve.

³⁾ Sir r. e helyhez . . . ורבנן אמרי . . . אמר ר' חוניה . . . III, 292, 1.

⁴⁾ Sir r. e helyhez III, 292, 3. A tudósok magyarázatához v. ö. M. Kélim XI, 8: חוליות של אבנים טובים ומרגליות.

⁵⁾ Gen. r. 85. fej. (2). A tudósok: כדרי לסרג על הספר כולו.

⁶⁾ Gen. r. 31. fej. (10). Ed. Theodor 282.

⁷⁾ Lev. r. 19. fej. végén; III, 424, 5. A tudósok szerint azért hívták שמירעם-nak, mert mennydörgés között született (שנולדה ברעם). A Semiramis névnek érdekes héber etymológiája.

אליו-ban levő suffixumot nem az emberre, hanem Istenre vonatkoztatják¹⁾).

B e r e k h j a.

Lev. 26, 42. Miért alkalmaztatik e kitétel: „megemlék-szem“ csak Jákóbnál és Ábrahámnál, miért nem Izsáknál is? Mert Izsák hamva mintegy felhalmozva fekszik az oltáron, amelyen fel kellett volna áldozni, azért nem szorul az emlé-keztetésre²⁾. -- Ékha 5, 1 körülírása. Izrael így szól Isten előtt: Világ Ura, mi a tieid vagyunk és a világ népei is tieid; miért épen bennünket, a te nemzetedet, nem kiméled?³⁾.

A Ben Hadad seregében levő 32 királyról szóló (I. Kir. 20, 1) fejtegetésben az a magyarázat fordul elő, hogy a királyok egy része kezesként tartózkodott a scír királynál. Ennek kapcsán közöltetik, hogy Berekhja a kezesek elneve-zésére két kifejezést használt, és a tudósok ezen — görög — elnevezésekhez etymológiai magyarázatokat adtak⁴⁾.

¹⁾ Gen. r. 14. fej. (9); III, 307, 3: ר"י בר נחמיה ורבנן. Targum és Vulgata is úgy magyarázzák אליו-ot mint a tudósok.

²⁾ Lev. r. 36. fej. (5); III, 375, 4. L. fönt 52. 6. 1. j. ר' ברביה ... ורבנן.

³⁾ Ékha r. e helyhez III, 360, 4. Peszikta 26a, Tanch. B. תצא 11-ben hiányzik a tudósok nézete.

⁴⁾ Esztér r. 1, 1-hez: ר' ברביה ורבנן. A Berekhja által használt két kifejezés, amely semminemű vonatkozással nincs valamely bibliai szövegre, így hangzik: בני אפויא és בני אמוריא; az egyik a görög ἀπογῆ-ből, a másik ὄμηρος-ből (I. Krauss: Lehnwörter II, 60, 100). A tudósok az előbbit egy különben elő nem forduló szóval magyarázzák שיהיו מרוצצין בארבות (Levi I, 168b szerint: fogságban elnyomva); lehet, hogy eredeti-leg באיבות állott, אבף, elnyomni, szorongatni igéhez tartozó, másutt elő nem forduló főnév, amely kifejezés azért lett választva, mert betűi azonosak אפוי szó betűivel, amiből a kiadások אפויא-t csináltak. A második szót a tudósok a héber תמורה-val magyarázzák. A kezesek atyáik helyett vannak fogságban (תמורת אבותיהם). Mindkét esetben tehát héber szó szolgál a görög kifejezés etymologizálására. Mindkét kifejezés a kezesekre még csak egyszer fordul elő s pedig Ékha r. 3, 13-hoz: Ráb mindkettőt בני אשפתו kitétel magyarázására alkalmazza, Sámuellel szemben, aki e kifejezést másképen magyarázza. Nyilván Berekhja mondása Esztér r.-ban szintén a Siraalmak tételére vonatkozik. Lehet, hogy eredetileg Ráb nevéken közölte azt (v. ö. III, 346, 3; 348, 2). Az is lehetséges azonban, hogy Esztér r.-ban ר' ברביה csak רב-nak helytelen feloldása, akkor érthető,

Á b í n.

Gen. 31, 43. Ábin ama tételét, hogy Lábán, mikor leányairól beszél, nemcsak Rákhel és Léát, hanem Bílhát és Zilpát is érti, a tudósok más exegétikai módon okolják meg mint maga Ábin¹⁾.

T a n c h u m a.

Exod. 11, 4-hez Gen. 14, 15-re való vonatkozással. Isten szól: Atyátok kivonult velem (harcra a királyok ellen) éjfél körül; én is kivonulok gyermekeikkel éjfél körül. Így Tanchuma. A tudósok: Isten szól: atyátok kivonult velem az előző naptól éjfélig; én is kivonulok gyermekeikkel éjféltől másnap reggelig²⁾. — A költésről, melyet a Hauránbeli Huna a Gen. 31, 12-ben levő העלים szóhoz fűz³⁾, két verzió van, az egyik Tanchumától a másik a tudósoktól. Tanchuma szerint erős záporosó működött közre abban, hogy Lábán nyájából a Jákobéba tereljen állatokat; a tudósok szerint ez Istentől küldött felhők oltalma alatt történt⁴⁾. — Péld. 24, 7-hez Tanchumáéhoz hasonló alkalmazás⁵⁾.

5. A harmadik és negyedik század különféle palesztinai amórái.

A b b a.

Gen. 3, 24. A kard, amely az Édenkert bejáróját őrzi, a körülmetelés kardjának a jelképe (Józsua 5, 2). Így Abba (közölve Hunnától). A tudósok szerint a Tóra kardját (Zsolt. 149, 6) jelképezi⁶⁾.

hogyan a tudósok a Ráb nevében hagyományozott idegen szavakat magyarázták.

¹⁾ Gen. r. 74. fej. (13): אמר ר' אבין . . . ורבנן מייתי לה מהבא.

²⁾ Peszíkta 63b; Pesz. r. 17. fej. 87a. Gen. r.-ban 43. fej. (3) csak Tanchuma mondása van meg. I. III, 485, 5.

³⁾ L. III, 566, 1.

⁴⁾ Gen. r. 73. fej. (4); 74. fej. (3).

⁵⁾ Deut. r. 8. fej. (3): רבנן אמרי; III, 471, 2.

⁶⁾ Gen. r. 21. fej. végén: hiányzik III, 524.

Á b i n a.

Arról a témáról, hogy Isten, a világosság ősforrása, nem szórul rá az emberektől gyűitott világosságra, közölve van egy csoportban Ábina, Berekhja és a tudósoknak két-két mondása. A tudósoké: 1. Isten így szól az újszülött gyermekhez: Az anyaméhben kilenc hónapig én voltam a te világítód, hát rászorulok a te világosságodra? 2. Isten így szól: A világosság nálam lakozik (Dán. 2, 22), vajjon rászorulok a te világosságodra?¹⁾.

A d d a b. C h u n j a.

Adda b. Chunjának a próféták és hagiografákra²⁾ vonatkozó Koh. 1, 13-hoz és 3, 10-hez kapcsolt mondásához csatlakozik a tudósok mondása, amely mindkét vers végső szavát לענות בו a Szentírásnak a pentateuchon kívül eső részeivel való foglalkozás javára magyarázza³⁾.

C h á m a b. U k b a.

Ékha 1, 1. E szavakat „olyan lett mint egy özvegy“ a tudósok épugy magyarázzák mint Cháma b. Ukba a halákha területéről vett hasonlattal⁴⁾.

C h á n i n a b. J i c z c h a k.

Gen. 24, 50 „Az Örökkévalótól indult ki a szó“. Ez a következő versben (51) említett isteni szóra vonatkozik („amint az Örökkévaló szólott“)⁵⁾.

¹⁾ Lev. r. 31. fej. (8): ר' אבינא אמר תרתין יור' ברביה אמר ת' ורבנן ... אמרי תרתי ... III, 540, 1 : 356, 8.

²⁾ L. III, 655, 6, ahol a párhuzamos b. Nedárim 22b kombinációja folytán ר' חנינא בר חנינא (Koh. r. csak חנינא) megállapítva. Elkerülte a figyelmemet, hogy III, 543, 1 e mondást Nedárimból Ácha b. Chanina alatt is felhoztam.

³⁾ Koh. r. mindkét helyhez.

⁴⁾ Ékha r. e helyhez. III, 550, 4 (ott olv. Ékha Sir r. helyett): ר' חמא בר עוקבא ורבנן ...

⁵⁾ Gen. r. 60. fej. (10); III, 683, 2.

Chilfaj b. Kurája.

Gen. 3, 1-hez. Hol volt Adám, mikor a kígyó Évával beszélt? Isten oktatta őt a mezőgazdaság szabályaira és megmutatta neki, melyik föld alkalmas gabonavetésre, melyik fák ültetésére. Ez van jelezve Jerem. 2, 6-ban (אֲדָם)¹⁾.

Chilkija.

Jóél 4, 13. Chilkija szerint a felszólítás az angyaloknak szól, a tudósok szerint Izraelnek²⁾.

Ebjátar.

Gen. 18, 6. Ebjatar szerint a sütemény készítésének három különböző céljára három-három szeá liszt kellett; a tudósok szerint együttvéve három, mindegyikéhez egy-egy³⁾. — A tudósok szerint legyet találtak a serlegben, amelyet a pohárnok a királynak nyújtott, a sütő kalácsában pedig egy darab göröngyöt; Ebjatar szerint a király leányához akartak közeledni⁴⁾. — Exod. 2, 12. Mivel ölte meg Mózes az egyiptomit? Ebjatar szerint öklével; a tudósok szerint az istennév kiejtésével⁵⁾.

Boczrai Jóna.

Zsolt. 75, 8. A tudósok e verset Áronra alkalmazzák, akinek megalázása (Exod. 32, 24) és fölmagasztalása (Lev. 6, 19) יָהּ szócskával van megjelölve⁶⁾.

¹⁾ Gen. r. 19. fej. (3); III, 583, 2.

²⁾ Sóch. tób 8. Zsolt.-hoz elején; III, 689, 6.

³⁾ Gen. r. 48. fej. (12): ר"א אמר . . . ורבנן אמרין. Ebjátárról I. III, 563 k. Ebjatar véleménye megfelel az Áb. di R. N.-ban I, c. 13 (p. 29a), II, c. 23 (24a) található névtelen magyarázatnak.

⁴⁾ Gen. r. 88. fej. (2): רבנן אמרי . . . ר"א אמר. Lékach többan ר' יונתן ר' אביתר helyett áll.

⁵⁾ Exod. r. 1. fej. (29). V. ö. II, 236, 4; 366, 8.

⁶⁾ Peszikta 12a: ר' יונה בוצרייא ורבנן רבנן פתרי קרא באהרן . . . ר"א בוצרייא פ' קרא ב' ; III, 723, 1. Lev. r. 8. fej. (1)-ben ugyanugy; csak-hogy a tudósok nézete második helyen van közölve, mert befejezésül szolgál Lev. 6, 13-hoz tartozó prooemiumhoz.

S á m u e l b. A m m í.

Zsolt. 3, 3 k. a világ népeire magyarázva. Ezek így szóltak Izraelhez: Nemzet, mely a Szináj hegyen Isten szájából hallotta: Ne legyenek neked más isteneid, negyven nap elteltével így szólt a borjuhoz (Ex. 32, 4): Ezek a te isteneid Izrael! „Sokan“ — a hét nép (Jes. 17, 12) — „mondják lelkemről“: „Nincs számára segítség“. „És Te, ó Örökkévaló, velük tartasz (Exod. 22, 19); de te vagy az én pajzsom“, te oltalmazol bennünket őseink érdemei kedvéért, „és te vagy fejem felemelője“ (Exod. 30, 12¹).

S é l a. K e f a r - t a m a r t á b ó l.

Zsolt. 80, 17. Nem áll עקורה gyökerestül kitépve, hanem כסוהה, levágva; ami le van vágva, az megújul és újra megnő²).

T a b j ó m í³).

T á n c h u m b. C h á n í l a j.

Esztér 6, 1. Tánchum b. Chánilaj szerint e szavak: „eltűnt a király álma“ azt jelentik, hogy a gondviseles, a mindenség királya, ébren volt. A tudósok e szavakat úgy az égi mint a földi királyra vonatkoztatják⁴).

6. Babylóniai amórák.

R á b.

Gen. 2, 11-hez. Ráb szerint a תרדמה szó az öntudatlanság három fajtáját jelöli és pedig az álom (Gen. 2, 21); a prófétaí elragadtatás (Gen. 15, 12) és a letargia (I Sám. 26, 12)

¹) Peszikta 10b és párh.: ורבתן פתרון . . . ורבתן פתרון . . . קרא באו"ה . . . III, 746, 1.

²) Sóchér tób e helyhez; III, 622, 7: . . . ורבתן פתרון אמר . . . וחרתא אמר . . . Lehetséges azonban, hogy itt nem a kefártamartai Séla palesztinai amórárt kell érteni, hanem Sélának babylóniai iskoláját. L. alább 60. 1.

³) L. fönt Simon b. Jochai alatt. 18. 1. 3. j.

⁴) Megilla 15b lent: אמר ר' תנחום נדרה שנת מלכו של עולם ורבתן . . . אמרי נדרו עליונים נדרו תחתונים . . . III, 634, 2. A többesszám euphemisztikus értelemben.

öntudatlanságát. A tudósok még hozzáteszik: A balgaság öntudatlanságát (Jes. 29, 10)¹⁾. — Exod. 34, 6 k. Ráb szerint az isteni könyörületesség 11 tulajdonságát sorolja fel, a tudósok szerint csak 10-et²⁾. — Zakh. 11, 12. A harminc ezüstpénz Ráb szerint (Hunától közölve) azt a harminc jámbort jelenti, akiknek a világon mindig meg kell lenni, a tudósok szerint azt a harminc parancsolatot, amelyet a Noachidák (a világ népei) majdan magukra vállalnak.³⁾ — Ékha 3, 13-hoz⁴⁾.

Ráb, Jóchánan és a tudósok más-más véleményt mondanak יין כזוק-⁵⁾ról Ámósz 6, 6. A tudósok szerint csőrökkel ellátott ivóedények⁵⁾.

Esztér életkoráról. Ráb szerint 40, Sámuel szerint 80, a babylóniai tudósok szerint 75 éves volt. Ezek nevében közli Berekhja: Ábrahám 75 éves volt, mikor atyja házát elhagyta Gen. (12, 4), ennek megfelelőleg megváltót támasztott Isten utódaiknak Eszter személyében; הרסה név (Esztér 2, 7) számértéke (74) az ő korára céloz⁶⁾.

Hámán fiainak teljes számáról (Esztér 5, 11) közölve van Ráb véleménye (30) és Rámib. Abbáé (208 = ירב), és Ráb véleményéhez, mely szerint Hámán 30 fia közül tíz elhalt, tízet felakasztottak, tíz életben maradt és koldulni ment, kapcsolódik a tudósok véleménye, mely szerint ez utóbbiak száma 70 volt (I. Sám. 2, 5)⁷⁾.

¹⁾ Gen. r. 17. fej. (5); 44 (17).

²⁾ Sóch. tób Zsolt. 93, (8). Ezt megelőzi Simonnak másutt is előforduló mondása, amely a könyörületességnek 13 tulajdonságát sorolja fel (II, 472, 5).

³⁾ J. Abóda Zára 40c, 15, ahol a szerzők fel vannak cserélve; mert az a nézet, hogy a harminc jámbor értendő, Gen. r. 98. fej. (9) világosan Ráb nevében van meg, Chullin 92a mint Jehudának (Ráb tanítványának) a nézete. A tudósok nézetét, hogy a 30 parancsolatot kell érteni, Gen. r. u. o. Jóchánan tanította, Chullin u. o. Ulla (Jóchanán tanítványa), L. I, 307, 7; III, 91, 3.

⁴⁾ L. fönt (54. l. 4. j.)

⁵⁾ Lev. r. 5. fej. (3); Num. r. 10. fej. (3): רב ור' יוחנן ורבנן... Jóchanan szerint kis serlegeket jelent (I, 276, 1), Ráb szerint קלודיא (?).

⁶⁾ Gen. r. 39. fej. (13).

⁷⁾ Megilla 15b.

S é l a í s k o l á j a.

Zsolt. 80, 17¹⁾. — Enekek én. 7, 14. E szavakat: „kapuinkon mindenféle gyümölcs ui és régi“ úgy Séla iskolája mint a tudósok egy-egy hasonlattal illusztrálják²⁾).

G e n í b a.

Geniba és a tudósok egy-egy hasonlattal szemléltetik azt a gondolatot, hogy a szombat a teremtés befejezése (Gen. 2, 2)³⁾.

H u n a.

Huna és a tudósok haláchikus magyarázatokkal egyeztetik ki II. Sám. 23, 11 és I Krón. 11, 13 közti ellenmondást. Ehhez hozzájárul az az adat, hogy a tudósok helyett Rabba b. Mári említettett a második vélemény szerzőjeként⁴⁾.

R á m m í b. J e c h e z k é l.

Gen. 25, 2. Etymológiai magyarázatok זמין és יקישן nevekhez, a tudósok magyarázata arra törekszik, hogy e név viselőit bálványimádóknak tüntesse fel⁵⁾.

J ó z s e f.

Gen. 6, 2. Az özönvíz előtti embereknek Isten azért juttatott hosszú életkort, bajok nélkül, hogy a földi javakból kivegyék részüket úgy maguk mint későbbi nemzedékeik számára és így büntetésük teljes mértékben végrehajtható legyen⁶⁾. — 8, 21. A kétszeres לא אסף Noé fiaira és a jövőendő nemzedékekre vonatkozik⁷⁾.

¹⁾ L. fönt 58. 1. 2. j.

²⁾ Sir r. e helyhez: . . . רבית ר' שילא ורבנן. L. A bab. amórák agádája 34. 1. 16. j.

³⁾ Gen. r. 10. fej. (9): גניבה ורבנן.

⁴⁾ Bába Kamma 60b.

⁵⁾ Gen. r. 61. fej. (5) . . . ורבנן אמרי . . . רמי בר יהוקאל אמר . . . רמי בר יהוקאל ורבנן חד אמר . . . וחד: . . . (Sóch. tób Zsolt. 92 (13)-hoz olv.). (וחרייא) אמר

⁶⁾ Gen. r. 26. fej. (5); III, 298, 7.

⁷⁾ Gen. r. 26. fej. (6); 34 (10); III, 300, 3.

P á p a.

Jes. 3, 1-hez Dímí magyarázatában, amely szerint משענה a misna ismerőit jelenti; Pápa szerint azon régi időkben a misna 600 rendből állott, a tudósok szerint 700-ból¹⁾.

A c h a b. J á k o b.

Gen. 1, 6-hoz. A „felső“ és az „alsó“ vizek közti távolság²⁾.

II.

A tudósok agádatételei.

Genesis.

1, 1. „Isten teremtette az eget és a földet“, t. i. az eget és a földet úgy, mint azt Isten teremtési tervében megállapította; nem úgy mint emberi építömester, ki építési tervét megváltoztatja, ha az keresztülvihetetlennek mutatkozik³⁾.

1, 1. A teremtésnél az ég megelőzte a földet, a befejezésnél a föld az eget⁴⁾.

8, 21. Minő esküvel erősítette meg Isten ígéretét Noének? Az Abrahámmal kötendő szövetségre esküdött, amelyet Nech. 9, 8 a szövetségnek nevez. A Noénak tett esküről Jes. 54, 9 esik szó⁵⁾.

9, 20. Ugyanazon a napon, amelyen Noé szőlőtöt ültetett, az már gyümölcsöt is termelt, Noé szüretelt, sajtolt, ivott, le is részegedett és szégyene látható lett⁶⁾.

¹⁾ Chagiga 14a: ... וחד אמר ... פפא ורבנן חד אמר.

²⁾ L. A bab. amorák agádája 129-130. 1. különösen 130. 1. 14. j.

³⁾ Gen. r. 1. fej. (13): רבנן אמרין. A világteremtő összehasonlítása építömesterrel, mint Philó és Hósájanál (I, 107, 2).

⁴⁾ Jer. Chagiga 77d, 5; Gen. r. 1. fej. (15); Lev. r. 36. fej. (1); Gen. r.-ban következik a tétel megoldása Tanchuma (b. Abba) által Gen. 1, 1 és 2, 4-gyel (ahol עשית befejezést jelent). A Jer.-ban a megokolás mellől elesett a szerző neve; szintugy Lev. r.-ban. Tanch. B. בראשית Tanchuma b. Abbát említi magának a tételnek szerzőjeül.

⁵⁾ Tanch. B. 17 נח: רבותינו אימרים.

⁶⁾ Tanch. e helyhez (12b lent): אמרו חכמים בו ביום נטע. Ezután

9, 25. Hogy miért átkozta el Noé Chámot¹⁾.

11, 1. Valakinek volt egy borospincéje. Felnyitotta az első hordót és a bort ecetesnek találta, szintugy a másodikat és harmadikat; akkor így szólt: Biztos, hogy az egész meg van romolva²⁾.

12, 17. A poklosság csapása akkor érte Fáraót, mikor Sárahoz közeledni akart; vele együtt nagyjait, szolgálait, sőt házát is³⁾.

14, 4. „Dánig“. Abrahám csak Dánig üldözhetette győzedelmesen a királyokat, ott, az egykori bálványimádás helyén (I Kir. 12, 29), akadályba ütközött⁴⁾.

15, 5. Mikor Isten Ábrahámnak meghagyta, hogy néz-
következik *אמרו רבותינו ז"ל* bevezetéssel a legenda arról, hogy minő része volt a sátánnak a szőlőtő ültetésében.

¹⁾ Tanch. B. 21 נח; Tanchuma e helyhez (13b): *אמרו רבותינו*; Jehuda és Nechemja vitája után e vershez. Gen. r. 35. fej. (7) Berekhját nevezi szerzőnek; III, 364, 6.

²⁾ Gen. r. 38. fej. (5): *רבנן א'*. Ugy látszik, hogy a hasonlat pointje *אחת ושפה אחת* a szöveg szavainak magyarázata. De sem a *משפ'* szó (var. *משפו*, *משפן*), sem a hasonlatnak a szöveg szavaira való alkalmazása nem ismerhető fel világosan. Mindenesetre azt akarja mondani, hogy az özönvíz utáni emberiség is teljesen romlottnak mutatkozott. Ékhar. 12. számú prooemium ugyanezen hasonlatot alkalmazza Péld. 25, 20-ban előforduló *חמץ על נתר* szavak magyarázatára ezzel a befejezéssel *הא מסתיה דכולא בישא*. A szerző neve ott *ר' יהושע* (Josua b. Lévi?). Ugy látszik, hogy a hasonlat eredetileg a Péld. illető szavainak magyarázására készült. Az „ecet“ a nyitott edényekben tanuskodik „a többről“ (*נתר = נתר*)

³⁾ Tanch. B. 8 לך לך; *אמרו רבותינו*. Részletesebben, de bevezető szavak nélkül a Tanchumában e helyhez (16b). A mondás kezdete *על דבר שרה* visszamegy Berekhjának *בא לשלוח מנעלה* körülírására Gen. r. 41. fej. (2): „mert merészelt az urnő cipőjéhez közeledni.“

⁴⁾ Tanch. B. 17 לך לך; *אמרו רבותינו*; Tanch. e helyhez (19a): *שני רבותינו*. Ennek alapját képezi a névtelen mondás e helyhez Gen. r. 43. fej. (2): *עבודה זרה מכה מלפניה ומכה מלאחריה*, amelynek a bab. talm.-ban (Szanh. 96a) más formában *יֹחַחָנָן* a szerzője (I, 297, 6). A Tanch. a fent idézett tételt azzal bővítí ki, hogy felemlíti az elengedési évnék vissza ésfelőre menő hatását: *שני דברים מכים לפניהם ולאחריהם ואלו . . . הן עבודה זרה [ושביעית]*.

zen a csillagokra, így szólt hozzá: Te próféta vagy, nem asztrológus¹⁾.

15, 19. Az itt említett három nép: Edóm, Moab és Ammon, melyeknek területei csak a Messiás idejében fognak Izrael országához tartozni²⁾.

18, 8. Ha nincs is megemlítve, hogy Ábrahám a megígért (5. vers) kenyeret is vendégei elé tette, biztosra vehető, hogy megtette; mert, ha olyan dolgokat is elébük tett, amit nem ígért, annál inkább a megígértet³⁾.

18, 10. Sára már felhagyott a reménnyel, hogy még egyszer gyermekáldásban részesüljön. Isten tudatta vele, hogy még remélhet⁴⁾.

18, 17. Isten szól: már régen elneveztem Ábrahámot a népek atyjának (Gen. 17, 5); vajjon lehet-e a fiút elítélni, anélkül, hogy az atyját értesítsék róla? ⁵⁾

20, 4. Üdv neki, hogy róla írva van: „Abimolekh nem közeledett hozzá“! ⁶⁾

22, 2. מורה összefügg מר-ral (Énekek én. 4, 6); ez az a hely, amelyen egykor a tömjénáldozatot be fogják mutatni⁷⁾.

24, 66. „A szolga elbeszélte Izsáknak mindent, amit

¹⁾ Gen. r. 44. fej. (12). Ezt megelőzik magyarázatok Lévi (II, 362, 5) és Jóchanantól (I, 264, 2). Amít itt a tudósok mondanak, megfelel Nedárim 52a Ráb véleményének (A bab. amórák agádája 12. 1.).

²⁾ Gen. r. 44. fej. végén; רבנן אמרי. A jer. talmud (Sebiit 36b lent, Kiddusín 61d fent) רבי אומר, tehát I. Jehuda. A bab. talm. barajthája (B. Bathra 56a): ר' יהודה, tehát Jehuda b. Ilai.

³⁾ Gen. 48. fej. (14): רבנן אמרי. Méir ama föltevésével szemben, hogy Sára akadályozva volt a kenyér elkészítésében. (T. II, 24, 1). A Tanch.-ban e helyhez (22b) van egy hasonló tartalmu mondás más formában: מכאן שנו חכמים שהצדיקים אומרים מעט ועושים הרבה.

⁴⁾ Tanch. Gen. 21, 1-hez (26a): רבותינו אמרו. Folytatva Jehuda b. Sálom mondásával (III, 438, 6), amely hasonló tartalmu mint Méirnek az előbbi jegyzetben említett mondása.

⁵⁾ Gen. r. 49. fej. (2): ורבנן אמרי. Egy sor mondásnak a végén (Josua b. Lévi, Sám. b. Náchman, Jehuda b. Simon, Judan).

⁶⁾ Tanch. B. וירא 15: אמרו רבותינו. Amí azután következik, az a Gen. 1. 52. fej. (8)-ban az ezután levő névtelen agáda kibővítése.

⁷⁾ Gen. r. 55. fej. 7: רבנן אמרי. E névre vonatkozó magyarázat sorak a végén.

cselekedett“, különösen, amit saját dicsőségére mondhatott el, hogyan rövidült meg ez utja csudálatos módon¹⁾.

28, 10. Ugyanazon a napon Cháránba érkezett²⁾.

28, 11. „אמר רבי בא כפיך“ annyit jelent mint „eloltotta“. A nap Isten parancsára ideje előtt szállt le, hogy ő titokban beszélhessen Jákobbal. A király is, ha barátja, aki időnkint el szokott hozzá jönni, meglátogatja, eloltatja a lámpákat és fáklyákat, hogy titokban beszélhessen barátjával³⁾.

30, 1. „Ha nem, meghalok.“ Ebből következik, hogy akinek nincsenek gyermekei, olybá vétetik mint a halott. Ezt fejezik ki Channának a szavai is I Sám. 2, 6: ő halált oszt és éltet⁴⁾.

¹⁾ Gen. r. 60. fej. (15): ורבנן אמרי דברי שבה נלה לו מה שקפצה (15): ורבנן אמרי דברי שבה נלה לו מה שקפצה, Eleázár b. Pedath mondása után (II, 47, 2). A csoda, amellyel Eliezer elbeszélésében dicselkedett, (1. Gen. 23, 24 magyarázatát is; Gen. r. 60. 6: 6: (שקפצה הדרך לפניו) egy névtelen barajthában Szanh. 75a (הני קפצה להם הארץ אליעזר עבד אברהם... ismertnek van feltételezve: ...). A barajtha bizonyítékul Gen. 24, 42-t idézi (ma érkeztem meg a forrásokhoz). Gen. r. 59. fej. (11) e helynek magyarázatát (היום יצאתי והיום באתי) valamint Gen. 24, 10-re vonatkozót ויקה וילך בן יומו R. Jiczchak nevében idézi (pótlendő II, 242). Lehet, hogy Jiczchak mondásához tartozik még a Zsolt. 60, 4-re vonatkozó agáda, amelynek tartalma részben megegyezik a barajtháéval. Rövidebben előfordul ez az agáda névtelenül a Tanchumában Gen. 28, 10-hez (35b).

²⁾ Gen. r. 68. fej. (8): רבנן אמרי בן יומו, tehát ugyanezen csodával magyarázza, amellyel Jiczchak Gen. 24, 1-t magyarázza (1. előbbi j.). Azután következik Jiczchak racionális magyarázata (II, 233, 4). Lehet, hogy ez eredetileg a tudósoknak, amaz pedig Jiczchaknak volt tulajdonítva. Midrás Hagádól e helyhez (444. col.) Izsáknak a Gen. r.-ból vett racionális magyarázata előtt a csodát Zeira mondásául idézi: היה הקב"ה מקפץ, הארץ לפניו, utalva II Sám. 22, 37-re (Zsolt. 18, 37).

³⁾ Gen. r. 68. fej. (10): רבנן אמרי. Koh. r. 3, 14-hez névtelenül, hogy a „אמר רבי בא כפיך“ magyarázatot (וראי כבה האל). Utána következik a részletezés hasonlítottal együtt e bevezetéssel: רבנן אמרי. Az a gondolat, hogy a nap Jákob kedvéért előbb szállt le, Jiczchak mondásában található, Chullin 91 b (II, 235).

⁴⁾ Tancn. B. ויצא 19: אמרו רביהוני. Ugyanezen mondás Josua b. Lévitól (a Sámuel vers nélkül). Nedárim 64b (I, 136). Gen. r. 71. fej. 6. R. Sámuel (bizonyára b. Nachman) nevében, hogy a tételt arról a négyről, a kik olybá vétetnek mint a halottak. B. Nedárim 64b e tételt mint barajthát találjuk (idézte Áb. Zára 5a).

30, 21. Léa leányt szült, miután kérésére Isten a neki szánt fiugyermek áldást testvérének, Ráchelnek juttatta¹⁾.

32, 4. A „követek“ igazi angyalok voltak²⁾.

32, 8. Jákob a félelemtől fehér lett mint a viasz³⁾. A szent szellem a Péld. 24, 10 szavait hirdette. Ekkor így szólt hozzá Isten (Jes. 41, 10): Szolgám, Jákob, ne félj, mert veled vagyok⁴⁾.

37, 2. „Ezek Jákob utódai: József“. Jákobnak csak József érdeme folytán lettek utódai; mert csak Ráchelnek, József anyjának kedvéért állt be Jákob Lábán szolgálatába⁵⁾.

37, 17. דתנה szó magyarázata⁶⁾.

38, 1. Juda, ki legnagyobb volt atyja házában kánaánita nőt, egy ádullamí ember leányát, vett el feleségül. Erre vonatkozik a próféta felkiáltása (Míkha 1, 15): Adullamig jutott Izraél dicsősége⁷⁾!

38, 29. פרוץ עליך felkiáltás magyarázása Míkha 2, 14 alapján⁸⁾.

¹⁾ Tanch. B. אמרו רבותינו : 19 ויצא. Ez Jannai iskolájának Jehuda b. Pazzi által közölt mondása (j. Berákh. 14a lent, Gen. r. 72. fej. végén maga J. b. P.), ahol azonban nem Léa, hanem Ráchel imája idézi elő a változást.

²⁾ Gen. r. 75. fej. (4) רבנן אמרי מלאכים ממש. Ezt megelőzi e névtelen magyarázat: אלו שלוחי בשר ודם. A tudósok magyarázatát Cháma b. Chánina adja meg. (I, 459, 3).

³⁾ נעשה גופי כשעויה az kitételre való tekintettel, amely az idézendő Jesaja versben előfordul. Gen. r.-ban 44. fej. (3) e magyarázatot Hósáfa Jákobnak Gen. 27, 21-beli helyzetére alkalmazza (névtelenül u. o. 65. fej. 14) I, 104, 1.

⁴⁾ Tanch. B. אמרו רבותינו : 6 וישלח.

⁵⁾ Gen. r. 84. fej. (5) : כך אמרו חכמים. Az utána következő tételek, amelyek bizonyítják József hatását Jákob utódainak sorsára, valószínűleg szintén a „bölcsek“ mondásaihoz tartoznak. Judan b. Simonnak (Jóchanan kortársa) mondása van a végén, I. III, 607, 1.

⁶⁾ Tanch. B. מהו דתנה אמרו רבותינו שהיה המלאך משמר : 13 וישב. דתנה. A szöveg szavaiban benne van az isteni törvény megjelölése דתנה. Az azonban nem világos, hogy a férfiú (angyal) szavaiban, hol található az az értelem.

⁷⁾ Tanch. B. אמרו רבותינו : 10 וישב. Ezzel végződik egy névtelen prooemium, amely e Míkha verset veszi textusul.

⁸⁾ Gen. r. 85. fej. (14) : רבי בשם רבנן אמרי (?) Az előtte álló névtelen magyarázat is a Míkha versre hivatkozik.

44, 18. Mikor Judát elfogta a düh, felálltak testének hajszálai és keresztül hatoltak ruháin¹⁾.

49, 2. Jákobnak szándékában volt a jövő messiási kort kinyilvánítani; de az elrejtözött előle²⁾.

49, 4. Könnyelműen vétkeztél „mint a víz“; majd eljő a vízből kihuzott (Exod. 2, 10) és megvált téged (Deut. 33, 6)³⁾. Az עלה kitétel is Mózesre utal (Exod. 19, 3)⁴⁾.

Exodus.

1, 7. וישרצו szó az Egyiptomban levő izraelita asszonyok rendkívüli termékenységét fejezi ki⁵⁾.

1, 8. Prooemium, mely Hósea 5, 7-t veszi szövegül⁶⁾.

2, 2. טוב a világosságot jelenti (Gen. 1, 4.). Mikor Mózes született, az egész ház megtelt világossággal⁷⁾.

2, 4. Az egész vers a Mirjámot eltöltő szent szellemről szól⁸⁾.

¹⁾ Tanch. B. אמרו רבותינו: 8 ויגש. Ehhez járul még mások véleménye (יש אומרים): vasdarabokat vett a szájába és széfmorzsolta azokat. Gen. r. 93. fej. (6) mindkét túlzott adatot Cháninának tulajdonítja (III, 91, 4), Tanchuma e helyhez (51a) Judánnak.

²⁾ Gen. r. 98. fej. (2): רבנן אמרי. Peszachim 56a e mondattal kezdődik Simon b. Pazzi agádája (Kiadások: J. b. Lákis), II, 452, 1.

³⁾ Gen. r. 98. fej. (4): רבנן אמרי.

⁴⁾ U. o. אמרי.

⁵⁾ Tanch. e helyhez (130a): רבותינו אומרים יש מהם אומרים יולדת. Azután következik három emelkedő szám, mindegyik אומרים -mal van bevezetve: 6, 12, 60000. Ezután e négy szám exegetikai megokolása következik (. . . דורש . . .). Tanch. B. 6 שמיני Jóchanantól ered a „6“ szám; ugyanez megtalálható Nehóraj tannaitának az Egyiptomban levő izraeliták rendkívül szaporodásáról szóló agádájában (Mech. Exod. 13, 18-hoz és 12, 26-hoz; T. II, 379, 3). Peszikta 85b lent: . . . וחד אמר . . . ezzel van a két szám 6 és 60 bevezetve.

⁶⁾ Exod. r. 1. fej. (8): רבנן פתחו פתחו להאי קרא. Mindkét Tanchumában e helyhez ezen felirat nélkül (אמר הנביא).

⁷⁾ Exod. r. 1. fej. (20): רבנן אמרי. B. Szóta 12a (barajtha): חכמים אומרים. Előbb Jehuda és Nechemja (T. II, 252, 1) és „mások“ véleményei.

⁸⁾ Exod. r. 1. fej. (22). Ugyanez mint Jóchanan (varians Jiczchak) mondása j. Szóta 17b, b. Szóta 11a I, 300, 4.

2, 5. Fáráo leánya poklos volt, azért ment a Nilusban fürdeni. Mikor a ládácskát, amelyben a gyermek Mózes feküdt, megérintette, meggyógyult, azért viseltetett oly különös szeretettel a gyermek iránt¹⁾.

2, 17. וַיִּשְׁעַן kifejezésből — Zsolt. 69, 2. tekintve — következik, hogy a pásztorok Jetró leányait a vízbe dobták és Mózes megmentette őket²⁾.

2, 25. „Isten látta“ Izraél fiainak készségét a megbánásra³⁾.

3, 12. אֲנִי az első megváltásnak a jele (Gen. 46, 4), ép úgy jele az utolsó megváltásnak (Maleakhi 3, 23)⁴⁾.

4, 6 k. Hogy Mózes testét ne keverhessék a poklosság rossz hírébe, azért keze csak akkor lett poklos, amikor kebléből kivette; de meggyógyult akkor, amikor keblébe visszatette⁵⁾.

4, 10. „Ugy tegnap, mint tegnapelőttől fogva...“ Isten hét nappal a csipkebokorban való megjelenése előtt kezdte Mózeszt rábeszélni, hogy fogadja el küldetését⁶⁾.

4, 14. „Testvéred a levita“. Te voltál kiszemelve, hogy pap légy, ő pedig levitának volt szánva, de mivel ellenkeztél velem, te leszel levita és ő lesz a pap⁷⁾.

4, 28. Mózes tudatta Áronnal a nagy istennevet⁸⁾.

5, 20. נִצְבִים kitétel — Num. 16, 27 szerint — arra utal, hogy Dátan és Ábiram is Izrael felügyelői között voltak⁹⁾.

8, 14. Az egyiptomi varázslók tehetetlensége¹⁰⁾.

¹⁾ Exod. r. 1. fej. (23): רַבֵּן אֱמֵרִין.

²⁾ Exod. r. 1. fej. (23): רַבֵּן אֱמֵרִין.

³⁾ Exod. r. 1. fej. (36). Jehuda b. Lákistól, Mech. Exod. 19, 2-höz (II, 495, 5).

⁴⁾ Exod. r. 3. fej. (4): אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ ז"ל.

⁵⁾ Exod. r. 3. fej. (13): אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ שְׁלֵא לְהוֹצִיא לְעוֹלָם עַל בִּשְׂרֵנוּ שֶׁל מֹשֶׁה. Gondoljunk Manetho rágalmozásaira.

⁶⁾ Exod. r. 3. fej. (14): אָמְרוּ חֲכָמִים. Széder Olam 5. fej. elejéből. Lev. r. 11. fej.-ben Sámuel b. Náchman (II, 514, 4, ahol a többi párhuzamos helyet is felhoztam).

⁷⁾ Exod. r. 3. fej. (17). אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ. Alapul szolgál S. b. Jochai mondása Zebach. 102a (T. II, 117, 3).

⁸⁾ Mídr. Sám. 15. fej. (1); Sír r. 4, 5-höz: רַבֵּן אֱמֵרִין גִּילָה לּוֹ שֵׁם הַמִּפְרָשׁ.

⁹⁾ Exod. r. 5. fej. (20); אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ ז"ל.

¹⁰⁾ Exod. r. 10. fej. (7): וַרַבֵּן אֱמֵרִין. Szó szerint megegyezik Pápa

9, 33. „És eső nem ömlött a földre.“ Góg és Mágóg idejére (Ezek. 38, 22) maradt fentartva¹).

15, 25. Az a fa oleanderfa volt ροδοδάφνη²).

17, 13. ויחלוש sorsvetést jelent e misnakifejezés szerint (Sabbath 23, 2) חלשין חלשים³).

32, 1. Az aranyborju elbeszélésének legendaszerű kibővítése⁴).

32, 7. רך kitétel arra utal, hogy az égi törvénytörzők Mózeset abban a pillanatban kiátkozással sújtotta; valamint וירך Gen. 38, 1-ben arra mutat, hogy Judát testvérei kiátkozták, mert ő volt József eladatásának kezdeményezője⁵).

32, 11, ויחל összefügg חלשין-nel. Mózes így szólott Istenhez: Szentségtelen dolog lenne és hozzád méltatlan, Izraelt elpusztítani⁶).

34, 8. Isten tulajdonságai közül az igazság volt az, amely Mózeset imádásra készítette; ezt látva leborult⁷).

34, 27. Nem áll למען הדברים האלה sem בעבור ה' ה' sem בנלל ה' ה', hanem על פי ה' ה'. Ez a szóbeli tant jelzi, amelyet Isten Mózesnek kinyilatkoztatott⁸).

azon arameus mondásával, amelyet Szanh. 17 b Eleázár b. Pedath mondásához fűz (II, 86, 3).

¹) Tanch B. וראא végén.

²) Tanch. B. בשלז 18: וחכמים אומרים. Mechiltában e helyhez Josua b. Kárcha (T. II, 316, 6).

³) Peszikta 22a b. Sabbath 149b a misnakifejezés bizonyítékául Jes. 14, 12-t idézi.

⁴) Tanch. B. רבותינו אמרו בא שטן וערוב את העולם... 13: כי תשא Exod. r. 41. fej. (7): רבנן אמרו השטן מצא את ידיו: Alapul szolgált Josua b. Lévi agádája. Sabbath 89a (I, 161, 3).

⁵) Tanch. e helyhez (116 b): רבנן אמרי.

⁶) Berákh. 32a: רבנן אמרי. Ezt megelőzik Rab, Sámuel és Eleázár magyarázatai.

⁷) Szanh. 111a: רבנן אמרי. Ezt megelőzi Chánina b. Gámliel tannaitának azon véleménye (T. I², 439, 2), hogy a türelmesség volt az a tulajdonság. Sóch. tób 93 Zs.-hoz végén „mások“ véleménye után (I. T. II. 287, 7) ez áll: רבנן אמרו על מדת רחמים.

⁸) Tanch. elején (8 a): אמרו חכמים. A magyarázat Jóchanantól ered (I, 261, 2).

L e v i t i c u s.

14, 34. „Kánaán országa“, bár az hét népnek volt az országa. A névben célzás van: mint Chámért, ki atyja ellen vétkezett, Kánaán lakolt (Gen. 9, 24 k.), ugy Izrael büneiért az országot éri utól az átok¹).

N u m e r i.

3, 41. Hasonlat annak a szemléltetésére, hogy az elsőszülöttek a leviták javára elvesztették méltóságukat az áldozatok bemutatására²).

3, 46. Felelet arra a kérdésre, hogy lehetett több elsőszülött mint levita³).

4, 16. Felelet arra a kérdésre, hogyan tudta maga Eleázár vinni a szentélynek reábizott tárgyait⁴).

5, 2. Allegorikus magyarázat Izrael számkivetésére bünei következtében⁵).

5, 12. Allegorikus magyarázat az aranyborjú eseményére⁶).

U. o. תשטה kitétel arra céloz, hogy a házasságtörés vétkét akkor követik el az emberek, ha a balgaság szelleme beléjük szállt⁷.

¹) Lev. r. 17. fej. (5): רבנן אמרי. Ezután következik még más két magyarázat, El. b. Jákobé és a tudósoké.

²) Num. 1, 4. fej. (8): אמרו רבותינו, Jehuda b. Sálom mondásával kapcsolatban (III, 440, 4), bizonyára ez idézi.

³) Num. r. 4. fej. (9): אמרו רבותינו. A végén a római kérdése Jóchanan b. Zakkaihoz. (T. I², 36, 3).

⁴) Num. r. 4. fej. végén: ... ויהאך היה טעין כל אלו אמרו רבותינו. Ehhez kiegészítés: Acha Simon b. Jochai nevében (T. II, 120, 5). J. Sabbath 12a, 28-ban mint névtelen barajtha; a kiegészítés: Ábin, Eleázár b. Pedath nevében (II, 40, 10).

⁵) Num. r. 7. fej. (10): רבנן פתרון קרייא בגלות.

⁶) Num. r. 9. fej. (44): רבנן פתרון קרייא במעשה העגל.

⁷) Tanchuma נשא (B. 8) שנו רבותינו אין המנאפים מנאפין עד שתכנס (B. 8) תשטה כתיב: névtelenül: (6 végén) névtelenül: בשין לומר שאינה מזנה עד שיכנס בה השמות (I, 354, 5).

4, 7. Ha a pogányok isteneiben semmi valóság nincs, miért neveztetnek אלהים-nek¹⁾?

4, 25. Dicsértessék Istennek neve, aki tudásával a múltat és jövőt átfogja (Jes. 46, 10). Ebben a szakaszban látni engedi Mózes Izraellel jövőendő történetét²⁾.

4, 42. Hasonlat arról, hogy számkivetésbe küldték a menekülő városokba azt, aki szándék nélkül embert ölt³⁾.

7, 4. Isten így szólott Izraelhez: Gyermekeim, mindent, amit teremtettem, párosával teremtettem: eget és földet; napot és holdat; Ádámot és Évát; ezt a világot és a jövő világot. De az én dicsőségem egyesegyedül örökké van a világon⁴⁾.

U. o. Mikor Mózes felment a magasba, hallotta, hogy a szolgálattelvő angyalok Istent e szavakkal dicsőítik: Dicsértessék uralmának fenséges neve mindörökké! Ezt az eulogiát lehozta Izraél számára⁵⁾.

9, 1. Jer és lásd! Az összes csodák, amiket Isten Izraelért művelt, a viznél történtek⁶⁾.

U. o. Miért van ezen beszéd e szavakkal bevezetve: »Halljad Izraél«? Hasonlat adja meg a feleletet. Egy királyné elvesztett egyet a két gyöngy közül, amelyekkel a király feleségül vette. Erre a király intí, hogy a másik gyöngyre jól vigyázzon. Ilyen két gyöngy volt Istennek Izraellel kötött szövetségére az ige: „Meggcselekszük és meghallgatjuk“ (Exod. 24, 7) és az ige »Halljad Izrael« (Deut. 5, 4). Az előbbit már elvesztette

¹⁾ Deut. r. 2. fej. (18). E kérdésre Píncász b. Cháma mondása alapján adnak feleletet (III, 320, 6).

²⁾ Deut. r. 2. fej. (22).

³⁾ Deut. r. 2. fej. (30). L. alább 73. l., 6. j.

⁴⁾ Deut. r. 2. fej. (31).

⁵⁾ Deut. r. 2. fej. (36). Erre következik a kérdés, miért nem mondják ezen eulogiát — Isten egységének vallomása után — nyilvánosan (hangosan) és Ászi felelete egy hasonlattal (II, 168 hiányzik).

⁶⁾ Deut. r. 3. fej. (8). A részletezés, amelyet כִּיצַר szó vezet be, megemlíti a Nílusnál történt csodákat Egyiptomban; a Nádastengernél, Móránál, a sziklánál, amelyből víz folyt, végre mint főpontot a Jordánon való átkelést.

Izrael, mikor az aranyborjunál vétkezett; azért nyomatékosan figyelmeztetik e másodikra¹⁾).

9, 12. „Hamar letértek az utról, amelyet én nekik parancsoltam.« E szavakból merítette Mózes érveit nagy buzgósággal Izrael védelmére. Nem nekik parancsoltad — így szól Istenhez — hanem nekem! Nem azt mondtad a Szinajon: Én vagyok a ti Istenetek, ne legyenek nektek más isteneitek mellettem, hanem: Én vagyok a te Istened, ne legyenek neked más isteneid²⁾).

10, 1. Miért két tábla? Isten így szólt Mózeshez: Ez a kettő legyen tanu köztem és gyermekeim között! Megfelelőleg a két tanunak a bírósági eljárásnál, a két vőfélynak vőlegény és menyasszonynak, ég és földnek, ennek és a jövő világnak³⁾).

11, 26. Isten szól: Nem veszedelmükre adtam nekik áldásokat és átkokat, hanem, hogy megtudják, melyik a helyes ut és azt válasszák⁴⁾).

12, 20. Sok olyan dolog van, amelyet Isten Izraelnek megtiltott és más helyen pedig ismét megengedett. Így pl. Lev. 17, 3 k tilalmát megszünteti Deut. 12, 18, 20 engedélye⁵⁾).

U. o. „A terület kibővítése“ Jeruzsálem majdani kibővítésére vonatkozik. Ki láthatja Jeruzsálem boldogságát, ha Isten majdan kibővíti Jeruzsálemet⁶⁾!

¹⁾ Deut. r. 3. fej. (10): מה ראה לומר כאן שמע ישראל.

²⁾ Deut. r. 3. fej. (11): מן הדבר הזה שקר משה היאך לזכות ישראל. A שקר ige kifejezi az ügyvédnek törekvését, hogy kliense védelmére érveket találjon. Ugyanezen mondást tanította Josua b. Lévi Simon b. Jochai nevében Deut. 9, 12 kapcsolat nélkül. Exod. r. 43. fej. (5); Pesz. r. 21. fej. (106 a). L. T. II, 110, 7.

³⁾ Deut. r. 3. fej. (16).

⁴⁾ Deut. r. 4. fej. (1).

⁵⁾ Deut. r. 4. fej. (6), Achának B i s z n á t ó l közölt hasonló mondása után, amely III, 670, 2 meg van említve és III, 115 pótlendő.

⁶⁾ Deut. r. 4. fej. (11). Ezután következik Simon b. Náchman hasonlata, amelynek azonban csak a kezdete maradt meg: למה הדבר דומה למדינה וכו'. Jeruzsálem háromszori kibővítése közhely az agáában, 1. Peszíkta 143a (T. I², 194, 6); Áb. di R. N. 35. fej. végén (T. II, 327, 1); Gen. r. 5. fej.; Lev. r. 10. fej. végén (I, 32, 6).

16, 18. „Birákat és tisztviselőket“. Kik az ítéletet hozzák és akik végrehajtják, egyaránt méltók legyenek tisztségükre¹⁾.

20, 19. E szavakból „mert az emberhez hasonló a mező fája“ bizonyították a tudósok a tételt, hogy a fák is alá vannak vetve az isteni ítéletnek²⁾.

22, 7. Miért áll az ige kétszeresen (שִׁלַח תְּשַׁלַּח)? Arra akar tanítani, hogy e parancsot, akárhányszor kínálkozik reá alkalom, mindig újból kell teljesíteni³⁾.

U. o. Ha teljesítetted a madárfészek szabadonbocsátásának parancsát, módodban lesz a héber szolga szabadonbocsátásának törvényét is teljesíteni (Deut 15, 12.)⁴⁾.

24, 8. k. E versekből megtudjuk, hogy a poklosság csapása a rossz nyelvűségért járó büntetés; minthogy Mirjám ezért a vétkeért (Num. 12, 1) lett bélpoklos⁵⁾.

24, 9. Hasonlat Mirjám büntetéséről⁶⁾.

29, 1. Mikor Isten Mózesnek a Tórát adta, a hegy csucására „hívta őt“ (Ex. 17, 20); épígy hívta Mózes egész Izráelt, mikor Izrael előtt a Tórát ismételte⁷⁾.

30, 11. הַמְצִיָּה itt jótéteményt jelent. Mint mikor egy király, aki barátjának értékes drágaköveket adott megőrzés végett, kéri őt: jól vigyázz reá, mert ha elvesz, nem fizetheted meg és nekem sincs hozzá hasonló; így mindkettőnk-

¹⁾ Deut. r. 5. fej. (5). Sabbatai szerint, Pesz. r. 33. fej. (149b), l. III, 618, 7.

²⁾ Koh. r. 8, 9-hez וּרְבֵנָן מֵיִתִּי לָהּ מִן הָרָה, Cháma b. Gorion (Ráb tanítványa) tételére vonatkozólag אֲפִילוֹ אֵילָנִי סָרַק עֲתִידִין לִיתֵן דִּין וְחֻשְׁבָּן.

³⁾ Deut. r. 6. fej. (7): כָּל זְמַן שֶׁתֵּאָרַע לִידֶךָ אֶתָּה צָרִיךְ לִקְיִים אִתָּה. Szifré e helyhez máskép (228. §); M. Chullin XII. 3; שִׁילַח וְחֹזֵר.

⁴⁾ Deut. r. u. o.

⁵⁾ Deut. r. 6. fej. (8) Chanínának az illető tételével kapcsolatban: אֵין הַנְּעִים בְּאִים אֱלֹהִים עַל לְשׁוֹן הָרַע. L. I, 28, 3, ahol ez a hely pótlendő. Szifrében e helyhez (275. §) mindkettő a tétel a megokolással együtt névtelenül.

⁶⁾ Deut. r. 6. fej. (12): A hasonlat épen olyan mint 4, 42-höz (főnt 71. l., 3. j.). Mindkét hasonlatnak az a római büntetés szolgált alapul, hogy a bűnöst bányákba számkivetették (מַטְלוֹן, metallum). Ezen büntetés (מַטְלוֹן שֶׁל טְרוּדִין) meg van még említve Num. 5, 2-höz tartozó névtelen hasonlatban és Num. r. 7. fej. (3).

⁷⁾ Deut. r. 7. fej. (8).

kel jótéteményt gyakorolsz, ha jól megőrzöd — úgy inti Mózes Izráelt: ha a Tórát megtartjátok, úgy velem és magatokkal is jótéteményt gyakoroltok, amint írva van (Deut. 6, 25): »Jótéteményül (צדקה) fog szolgálni nekünk — nekem és nektek — ha megtartjuk stb.«¹⁾.

31, 14. Nehezére esik Istennek halált szabni a jámborokra, Zsolt. 116, 15 szerint. Nem azt mondja Mózesnek, ime, neked meg kell halnod, hanem, „ime, napjaid közelednek a meghaláshoz“²⁾.

U. o. Miért kezdődik Mózes halálának tudtára adása הן szócskával³⁾.

32, 20. E versben, más traditio szerint 32, 15-ben, találtak a tudósok annak a gondolatnak a kifejezését, hogy kényelmes élet és bőség bűnre vezetnek⁴⁾.

J ó z s u a.

2, 1. Pinchasz és Kaléb volt a két kém, akik életüket kockáztatták és küldetésüket sikerrel teljesítették⁵⁾.

24, 29. Józsuá 110 évet élt, nem 120-at mint Mózes, akivel Isten őt egyenlővé tette (Józs. 1, 5). Élete azért lett rövidebb Mózes életénél, mert bátortalanul huzta-halasztotta a háborukat Kánaán királyai ellen, hogy életét meghosszabbítsa, míg Mózes buzgósággal, halogatás nélkül hajtotta végre a háborút a midjániták ellen, bár annak befejezése után meg kellett halnia (Num. 31, 2)⁶⁾.

24, 30. הר געש név magyarázata⁷⁾.

24, 31. A „vének“ a leviták voltak⁸⁾.

¹⁾ Deut. r. 8. fej. (5) דבר קשה helyett, amivel e mondás kezdődik בקשה-t kell olvasni (a hasonlatban ממך בבקשה áll).

²⁾ Deut. r. 9. fej. (1).

³⁾ Deut. r. 9. fej. (6). Tanch.-ban ואתהן (B. 6) Ábahutól II, 132, (5).

⁴⁾ Berákh. 32a רבנן אמרי מהבא ואבל ושבע ורשן ופנה ואב"א מהבא. Ezt megelőzik Séseth és Náchman bab. amórák.

⁵⁾ Tanch. שלח: 1 שנו רבותינו.

⁶⁾ Num. r. 22. fej. (6): אמרו רבותינו.

⁷⁾ Koh. r. 7, 1-hez: רבנן אמרי. Ez Josua b. Lévi magyarázata (I, 165, 2).

⁸⁾ Num. r. 3. fej. (7) ר' יהודה הלוי בשם רבותינו. Jehuda Halévi

B í r á k.

4, 18. Palesztina tudósai שמיכה-t סודרא-val (sudarium, kendő), a tudósok משיכה-val (medence) magyarázzák¹⁾.

5, 14. מי azt jelenti „tőlem“. Isten így szól: Tőlem indult ki, hogy Efrajim először harcoljon Amálék ellen t. i. abban a megbízásban, amelyet Mózes Isten parancsára Jozsuának adott Exod. 17, 9²⁾.

7, 13. צליל szó magyarázata³⁾.

13, 6. Mánoach felesége a neki megjelent lényt prófétának tartotta („Isten embere“), aki olyan volt mint Isten angyala; azonban valójában angyal volt⁴⁾.

S á m u e l.

I. 2, 6. Kórach csapatjára magyarázva, amelyet Channa imája az alvilágtól megmentett⁵⁾.

2, 21. Sámuel anyjának megpróbáltatása 19 évig tartott⁶⁾.

azonos J. b. Sálommal. Ezután köv. Abba Szimukkának Chelbó és Berekhja által közölt nézete (III, 336, 3).

¹⁾ Lev. r. 23. fej. (10): רבנן דהבא אמרי . . . רבנן דתמן אמרי. A szó, amelyet e babyloniai tudósok használtak e hapax legomenon visszaadására, Babyloniában használatos (Levy III, 277 k) és majdnem ugyanazon más-salhangzókból áll mint amaz. Targum גיננא-val fordítja (gunnacum, bolyhos takaró), amely még csak Targum (II. Kír. 8, 14 = המכסר) fordul elő. A Vulgatában pallium van, ami némileg a palesztinaiak סודרא-jának felel meg.

²⁾ Pesz. r. 13. fej. (54a): רביתנו אמרים. Ez a magyarázat a Targum alapja e helyhez.

³⁾ Josua b. Lévi magyarázatán belül e helyhez (I, 175, 1): רבנן אמרי על שצלל עליהם אותי הדור מן הצדיקים. Így Lev. r. 28. fej. (6) és Pesz. r. 18. fej. (92b). Peszikta 71a hiányzik a bevezetés רבנן אמרו צלל igének ezen jelentése (körülbelül tisztává lenni, azaz nélkülözni) Levynél s. v. pótlendő.

⁴⁾ Lev. r. 1. fej. (1): ורבנן אמרי.

⁵⁾ Gen. r. 98. fej. (2): רבנן אמרי. J. Szanh. 28a, 4, 29c, 27 szerint Josua b. Lévitől közölve József b. Chalafta nevében L. I, 175. 2.

⁶⁾ Peszikta r. 43. fej. (181a). A bibliának gyermekáldásra sokáig várakozó asszonyait: Sárát, Rebbekát és Channát hozza fel bizonyító példának arra a tételre, hogy Isten a jámborokat megtisztítja és megpróbáltatási időnek veti alá őket. Channára vonatkozólag fel van vetve a kérdés:

14, 34. **בִּזָּה** betűinek számértékével (14) a kés hosszúságára utal (14 ujjnyi, amellyel a vágásnak történni kell¹).

14, 35. E szó „kezdet” azt hangsúlyozza, hogy a királyok közül Saul épített először oltárt²).

17, 23. A Ketib olvasat **ממערות** Góliát anyjának gyalázására magyarázva³).

II, 6, 13. egybevetve I Kr. 15, 26-tal. Az egyik helyet a másiktól kell következtetni⁴).

12, 9. E szavak „öt pedig megölted” mutatják, hogy Uriján kívül vele együtt más jámbor emberek is életüket vesztették⁵).

21, 17. „Segítségérz jött neki Ábisaj Ceruja fia”. Ha a világ végén lett volna is, egy pillanat alatt előteremtette volna Isten, hogy Dávidot a bajból kiszabadítsa⁶).

24, 16. A **רַב** szó Ábisaj Ceruja fia halálára vonatkoztatva⁷).

meddig tartott a tisztítás ideje (יבמה צירף אותה)? A felelet így hangzik: אמרו רבותינו תשע עשרה שנה. Erre következik a 19 évnek I Sám. 1, 8-on (jobb mint tíz gyermek) alapuló kiszámítása.

¹) Lev. r. 25. fej. (8); Sir r. 5 (15)-höz; Midr. Sám. 17. fej. (2); Num. r. 10. fej. (1): רבנן אמרי.

²) Midr. Sám. 17. fej. (2): רבנן אמרי. Ezután következik Judának egy magyarázata (III, 257, 1).

³) J. Jebámóth. 5c lent: רבנן דאגדהא אומרים. Bővebben fejti ki Jiczchak agádistája Midr. Sám. 20. fej. (4), Ruth r. 1, (14) Orpa (Ruth 1, 14) belevonásával, aki Góliát anyja volt (= הרפה II Sám. 21, 22); (הני רב יוסף) magyarázatát József tannaítikus hagyományként közli Szóta 42b.

⁴) Num. r. 4. fej. (20): רבנן אמרי מקרא [אהר] פירוש לחברו (ez a formula másutt nem fordul elő). Előtte van Máni és Chananja vitája (amely j. Szanhedrín 29a magában áll, III, 455, 6). A tudósok magyarázata megfelel a bab. talmudban Pápa b. Sámuelénak Szóta 35b.

⁵) Midr. Sám. 25. fej. (2), Chanina iskolamestertől idézve (Chanina b. Pápától közölve) III, 557, 2 מניד שהרבה צדיקים... רבנן אמרי. ביוצא בו הרג. Nyilván tannaítikus agáda.

⁶) Gen. r. 59. fej. (11): רבנן אמרי. V. 6. az agádát Szanh. 95a és a benne idézett barajthát arról a három emberről, akiknek a távolság csodás módon megrövidült. L. 64. l., 1. j.

⁷) Sóch tób. Zsolt. 17, 4-hez. רבנן אמרי. Midr. Sám. 51. fej. (4): שמרו Berákh. 62b Eleázár b. Pedathot említi szerzőként (II, 59, 3).

Királyok.

II, 2, 11. Élija és Elisa „mentek és beszéltek.“ Az isteni trónszekér titkáról beszélgettek, erre utalnak a szavak „és íme szekér“¹⁾).

Jesaja.

6, 8. „Kit küldjek és ki menjen számunkra?“ Isten panaszkodva beszélt önmagában (ha Istenről lehet így beszélni). Ki veszi át küldetésemet azután, ami Mikhával (I. Kir. 22, 14) és Zakharjával (II Kr. 24, 21) történt. Akkor megszólalt Jesaja és felelt: Én kész vagyok, küldj engem²⁾).

8, 8. A legnagyobb hadsereg, amely Izráel országát elárasztotta, csak a hatvanadrészét képezte az egész asszír hadsereg tömegének; ezt jelzi a כַּנְפֵי מוֹטָה kifejezés: a מוֹטָה nevű csontocska a kakas szárnyának hatvanadrészét képezi³⁾.
27, 11⁴⁾.

42, 8. „Én vagvok az Örökkévaló, az az én nevem“. Mint én — ugy mond Isten — világokat teremték és világokat pusztítok el, ugy nevem is világokat teremt és világokat pusztít el⁵⁾).

55, 3a. Aki fülét odahajtja a Tórának, az megvédi magát „minden bajtó!“⁶⁾.

Jeremiás.

2, 24. (Deut. 17, 24-re vonatkoztatva). Isten így szól Izráelhez: Azt hittem, hogy szabadok lesztek a királyságtól

¹⁾ J. Berákh. 8 d, 40. Ezt megelőzik Acháva b. Zeíra (III, 657, 3), Jehuda b. Pazzi (III, 188, 4) és Aíbo (III, 71, 3) véleményei.

²⁾ Peszikta r. 33. fej. (150b): אמרו רבותינו היה הקב"ה כבוכול צועק. Harmadik prófétának, aki rosszul járt, anakronizimussal Jeremiást említi: שלחתי את ירמיה וחסליכוהו לבור.

³⁾ Sóch. tób Zsolt. 79, (1)-hez: אמרו רבותינו (Tanch. תוריע 10 névtelenül) מוֹטָה szó ebben a jelentésben nem fordul másutt elő.

⁴⁾ Midr. Sámuel 5. fej. (9). Szanh. 92a: Eleázar b. Pedath (II, 23, 4).

⁵⁾ Pesz. r. 21. fej. (104a): אמר הקב"ה . . . מה אני . . . בורא עולמות ומחרים עולמות. L. Abahu mondását.

⁶⁾ Deut. r. 10. fej. (1): רבנן אמרי.

mint a vadszamár, amely a pusztában nő fel és nem ismer félelmet az emberektől. De ti másképp akartátok és megkívántátok a királyságot. רוח — Dán. 7, 2 szerint — királyságot jelent¹⁾.

E z e k i e l.

16, 32. E szavak: „a házasságtörő férje alatt“ a házasságtörés legrutabb fajtáját jellemzik: ha a nő arra a férfiura gondol, aki tetszését felébresztette, mialatt férjének adja oda magát²⁾.

28, 13. Az itt említett tizenhárom drágakő ugyananyinakodalmi baldachint jelent, amelyeket Ádám és Éva számára a paradicsomban készítettek³⁾.

30, 21. „Isten széttörte Fáraó karját,“ mert hűtlenül bánt Izráellel; aki a rábizott jószággal hűtlenül bánik, megérdemli, hogy karja széttöressék⁴⁾.

J o é l.

1, 1. Joél atyját Petuélnek hívták, mert csinosította magát és a haját göndörítette mint egy hajadon⁵⁾.

Z a k h a r j a.

10, 8. אלהים יודע áll אפרים helyett, ez azt bizonyítja, hogy Isten ígérete valóság számba vehető⁶⁾.

¹⁾ Deut. r. 5. fejj. (8): רובין אמרי .

²⁾ Tanch. 13, Num. r. 9. fejj. (34): אמרו רבותינו .

³⁾ Tanch. B. 2: היי שרה . Pesziktában 37 a ezt Lévi Cháma b. Chánina nevében mondja. A 13-as szám ott azzal van megokolva, hogy a három szó אבן יקרה מסיבתיך szintén háromféle drágakövet jelent. L. fönt Simon b. Lákis alatt 36. l., 4. j.; I, 379, 6; 469, 1. A 32 szabályról szóló barajthában (17. sz.) Ezek. 28, 13-nak ezen felfogása ismeretesnek tételeztetik fel.

⁴⁾ Pesz. r. 19. fejj. (94a): אמרו רבותינו .

⁵⁾ Sóch. tób. Zsolt. 80 (1)-hez: $\text{למה נקרא שמו פתואל}$. Ezután következik Sámuel b. Jiczchak magyarázata, aki פתואל -t jó értelemben fogja fel és Sámuel próféta atyjára (akinek a fia Joél volt I Sám. 8, 2) magyarázza (III, 42, 5). A tudósok magyarázatának alapját képezi פתה ige, valamint a vele hasonlóan hangzó בתולה főnév.

⁶⁾ Gen. r. 44. fejj. (22): רובין אמרי . Egy bizonyíték sorozatnak a

M á l e a k h i.

3, 8, valamint 1, 2, a próféta intőszavát tartalmazza kortársaihoz, emezek ellenvetését és a próféta válaszát¹⁾.

Z s o l t á r o k.

16, 1. Néhány tudós מַכְתֵּם-ot úgy magyarázza, hogy מַכְּ and מַכְּ szavakból van összetéve (alázatos, jámbor, Dávid jelzője), mások מַכְתֵּם-ből származtatják (arany: mint becses arany, a Zsoltárok jelzője)²⁾.

18, 2 k. Az a tíz kitétel, a mellyel itt Dávid Istent dicsőíti, Dávid tíz ellenségének felel meg (Saul, Dóég, Achitófel, Seba b. Bikhri, Simei b. Géra, Sóbakh, Goliáth és három testvére — II. Sám. 10, 18 és 21, 16 — 22), akik közül öten izraeliták, öten pogányok voltak³⁾.

23, 2—6. Izraelnek a számkivetésből való visszatérésére és a messiási időre magyarázva⁴⁾.

24, 3 k. A kérdés és a felelet Mózesre magyarázva⁵⁾.

31, 8 k. Józsefre magyarázva⁶⁾.

52, 2. Dóég azért neveztetik edomitának, mert boszuvágyó volt mint Edom⁷⁾.

végén, amelyek e tételre vonatkoznak: מאמרו של הקב"ה אמת és pedig Sámuel b. Náchman, Ábba és Ábintól.

¹⁾ Tanch. B. אמרו רבותינו דודו של מלאכי היה מוכיחו והן: 7 תרומה. Csak 3, 8 után (חזר ואמר להם) következik 1, 2. Ez utóbbi vershez hosszabb fejtegetés.

²⁾ Sóch. tób. e helyhez: . . . ואית דפתרין Szóta 10b. megvan az első magyarázat Jóchanan egyik agádájában Zsolt. 57, 1-hez.

³⁾ Sóch. tób e helyhez (5): רבנן אמרי. A tizedik kitétel a csak II. Sám. 22, 3-ban álló מניסי.

⁴⁾ Sóch. tób Zsolt. 23, 7-hez; רבנן פתרי בישראל.

⁵⁾ Deut. r. 11. fej. (2): רבנן אמרי מדבר במשה mint névtelen prooemium Deut. 33, 1-hez. Névtelenül Sóch. tób Zsolt. 24 (7)-hez. Exod. r. 4 (1)-ben mint névtelen prooemium Exod. 4, 18-hoz.

⁶⁾ Deut. r, 4. fej. (7): רבנן אמרי הפסוק הזה מדבר ביוסף.

⁷⁾ Sóch. tób. Zsolt. 52 (4)-hez: רבותינו אמרו. Egy sor másoktól származó magyarázat végén (egy névtelen, azután Sámuel b. Nachman, Ábba b. Káhána, Náchman, Bar Kappára, Jiczchak és Chaninától).

68, 18. **שנאן** annyit jelent mint **שנונים**, fölfegyverzett¹⁾.

U. o. „Az Örökkévaló bennük“. Isten neve benne van az angyalok (**גבריאל**, **מיכאל**) neveiben²⁾.

80, 2 k. Ezen zsoltár Joél próféta napjaiban teljessé vált be³⁾.

81. 7. **דוד** az egyiptomi rabszolgaságot jelenti, mivel Targum **דוד**-t Exod. 16, 3 **דודא**-val fordítja. József utódai Egyiptomban szabadok voltak a rabszolgaságtól⁴⁾.

84, 8. Azokra alkalmazva, akik a zsinagógából egyenesen az iskolába mennek⁵⁾.

93, 3. **דנים** szó **דנים**-nak olvasva a folyók zugását adja vissza, amelyek a tenger hullámaihoz így kiáltanak: szét vagyunk zuzva, vegyetek fel bennünket⁶⁾!

105, 28. **מרו** szó **מרו**-ból származik, ur, parancsoló: „mert Isten szavát nem ismerték el kötelezőnek“⁷⁾.

106, 46. E szavakból **לרחמים** következik, hogy

¹⁾ Peszíkta r. 21. fej. (103b): **רבנן אמרו**. Különben Eleázar b. Pedath magyarázata (II, 86, 2).

²⁾ Exod. r. 29. fej. (2); **רבנן אמרו**. Másutt Simon b. Lákistól (I, 412, 2).

³⁾ Sóch. tób. Zsolt. 80, (1)-hez **אמרו רבותינו הפרשה הזו בימי יואל בן פתואל נתקיימה**.

⁴⁾ Sóch. tób. Zsolt. 81, (7)-hez; **רבנן אמרו**. Ezt megelőzi egy névtelen magyarázat, mely szerint I. Sám 2, 14 alapján főző fazekat jelent, a **שר הטבחיים**-ra célozván, akinek szolgálata alól József megszabadult.

⁵⁾ Sóch. tób. Zsolt. 84. (14)-hez: **בך למדונו רבותינו**. Ez Lévi b. Cháita mondása Berákhóth és Móéd Káton végén (III, 735, 3).

⁶⁾ Gen. r. 5. fej. (3); **רבנן אמרו**. Egy sor magyarázat végén: Lévi, Abba b. Káhána, Huna, Josua b. Chánanja, Eliezer b. Hyrkanosz (T. I² 131, 3. 4). — Jalkut Makhiri e helyhez (103b) Josua b. Nechemját (**ר' יהושע הכהן**) nevezi e magyarázat szerzőjének; **מדובים** **אנו קבצנו** helyett **מדובים** **אנו קבלנו** kell olvasni. A Sóch. tób kiadásában, a honnan az egész véve van (Buber kiadásában is), hiányzik ez a részlet.

⁷⁾ Exod. r. 14. fej. (1); **רבותינו אמרו על שלא קבלו במרות דברי של** helyett olv. mint Tanch. **בא** elején, ahol e bevezető formula hiányzik, **מרות**. L. a Lévy III, 234b a **קבל**-ra idézett példákat.

az a könyörületesség is, amelyet emberek emberekkel szemben táplálnak, Isten legnagyobb adományai közé tartozik¹⁾.

146, 3 k. Aki hús és vérből valóra támaszkodik, elpusztul és szándékai is meghiusulnak²⁾.

Példabeszédek.

1, 9. לראשך azt jelenti: a te korodnak. A tan szavai kegyet kölcsönöznek korodnak; ha egy tóraismerő megöregszik, az emberek körülveszik őt és kérdezősködnek nála a tan szavai felől³⁾.

3, 26 a. Isten veled van, olyan dolgokban is, amelyekben tudatlan vagy⁴⁾.

6, 6. „Lásd utjait és légy bölcs“. T. i. a hangya azon természetét, hogy iszonyodik a rablástól⁵⁾.

12, 27. יחך szónak notarikonnal való magyarázása⁶⁾.

20, 20. Ha Chám utódaival együtt örökre eltaszított, mert atyja meztelenségét látta, mennél inkább megérdemli e büntetést az, aki atyját elátkozza⁷⁾.

¹⁾ Gen. r. 6. fej. (5) és párh. ; רבנן אמרו אב הרחמים. Simon b. Lákistól (I, 357, 5). Józsva b. Nechemjától (III, 309, 4) és Jiczchak b. Máriontól (III, 589, 9)-tól származó mondatsorozatnak a végén, amelyek ehhez hasonlóan bővítik ki Jóchanannak (I, 324, 1) a három isteni adományra vonatkozó tételét.

²⁾ Deut. r. 5. fej. (8) : רבנן אמרו כל מי שנשען על בשר ודם עובר. אף פרוסטיא שלי עוברת. E görög szó még nincs kellőleg megmagyarázva, úgy hogy e mondás a két bizonyító verssel semmi összefüggésbe nem hozható. Εὐκροσθησῆς-szel magyarázom, szándék, ami a szövegbeli עשחנתיו szónak megfelel.

³⁾ Deut. r. 6. fej. (3) : ... נעשה (נעשים) דברי תורה לרשותך ביצר. A לשיתך szó másutt nem fordul elő és talán רשש-sal függ össze, össze-zúzni. A magyarázatban איתו מסבבין a szöveg לוית szavának felel meg.

⁴⁾ J. Péa 15 b, 39, Gen. r. 1 (14), de csak a kiadásokban, 1. ed. Theodor 12. l. Azután következnek magyarázatok a vers második felére Dószától (III, 694); Ábahu (II, 121, 2 j. Péa רבנן van אבהו ר' heiyett); Lévi (II, 429, 1).

⁵⁾ Deut. r. 5. fej. (2) ; רבנן אמרו . . . ראה דרך ארץ שיש בה שבירתה. מן הנולד.

⁶⁾ Gen. r. 67. fej. (1) ; רבנן אמרו. Érubín 54b-ben ezen magyarázat El. b. Azarja nevében van (T. I², 225 5). L. még I, 157, 4.

⁷⁾ Tanch. קדושים (B. 15) ; רבותינו אמרו.

22, 22. A szegények kifosztása alatt, amelyről itt szó van, a szegénynek járó adományok megtagadása értendő¹⁾.

23, 25. A bölcs fiun való örömet kétszeresen érzi az anya; valamint a balga fiu átkát is kétszeresen érzi (Péld. 10. 1, 17. 25)²⁾.

31, 2. Itt Salamon valóságos megfenyítéséről az anyja által van szó³⁾.

J ó b.

15, 30 b. Kórach feleségére magyarázva⁴⁾.

22, 28. E vers arra vonatkozik, hogy Mózes elhárította imájával Izraelről a megsemmisítő ítéletet (Num. 14, 12 k.)⁵⁾.

23, 13. Mihelyt Isten valamit az emberre mér, nem lehet az ellen semmi kifogást emelni⁶⁾.

33, 23. Ha 999 elítél és egy felment, Isten a felmentés felé hajlítja az ítéletet⁷⁾.

É n e k e k é n e k e.

1, 1. Az Énekek éneke a Szinaj hegyen adatott⁸⁾.

1, 5. " בנינו " helyett olv. " בנות " : Izrael nagy szanhedrinját

¹⁾ Num. r. 5. fej. (2) : אמרו רבותינו. Tanch.-ban Num. 4, 17-hez hiányzik.

²⁾ J. Taanith 67 a, 32. Ezt megelőzik allegorikus magyarázatok J. J. -hoz Mání (III, 454, 4) és Jósze b. Ábintól (III, 726, 8).

³⁾ Lev. r. 12. fej. (5) : . . . ורבנן אמרי ודאי אמו מוכיחתו. Szanh. 70 b-ban Simon b. Jochai, Jóchanantól közölve, Tanch. שמות elején Jósze b. Chanina (T. II, 123, 3).

⁴⁾ Num. r. 18. fej. (15). Az egész Jóbrészletnek 15, 28—34: Kórach és társaira való alkalmazásán belül : שלהבת אמרו רבותינו אשתו : יונקתו תיבוש : של קרח בשירדה לגיהנם כיבת אותה.

⁵⁾ Deut. r. 5. fej. (13) : רבנן אמרי המקרא הזה מדבר שכעס הקב"ה : ישראל בענל. A ישראל szó törlendő ; vagy במרגלים-ra javítandó.

⁶⁾ Exod. r. 4. fej. (3) : אמרו רבותינו אמרו. Tanch. B. שמות 14 : ד"א : רבותינו אמרו (רבר אחר), amelyből talán csak helytelen feloldás által lett

⁷⁾ Pesz. r. 10. fej. (38 b) : רבותינו אמרו. Rövidítve Sabbath 32 a barajthájából (תני רבנן).

⁸⁾ Sir hasirim zuta 9. 1. (ed. Buber) וחכמים אמרו מהר סיני. Ez Jóchanan véleménye Jób 1, 2-höz ; Sir r. e helyhez (בסיני נאמרה) I, 313, 8.

kell érteni, amely Jeruzsálemben székel, és mindenféle kérdésekben és jogügyekben utbaigazítással szolgál¹⁾.

1, 9. *לססתי* nőnemű alakjának magyarázata²⁾.

U. o. Izrael neve *יעיתי*, a világ fentartója; mert, ha Izrael nem fogadta volna el a Tórát akkor, — ugymond az Örökkévaló — a világot ismét káosszá változtattam volna³⁾.

2, 1. *אני חבצלת השרון*-nak két magyarázata. 1. A föld így szól: Én vagyok az, ki becsben áll Isten előtt, mert bennem vannak eltemetve mind a holtak (Jes. 26, 19), akiket én, ha Isten követeli, visszaadom neki és dalba fogok (Jes. 24, 16)⁴⁾. 2. Izrael gyülekezete így szól: Én vagyok az, ki becsben áll Isten előtt; az alvilág mélyéből megvált engem (Zsolt. 40, 3) és *ui* éneket énekelek előtte (u. o. 4. v.)⁵⁾.

3, 7. Az Egyiptomból kivonuló Izraelre magyarázva⁶⁾.

4, 12. Az egyes kitételek az izraelita nők és férfiak szemérmességére magyarázva⁷⁾.

6, 8 k. Az Egyiptomból kivonuló Izraelre magyarázva⁸⁾.

8, 8. kk. A számkivetésből hazatérőkre magyarázva⁹⁾.

¹⁾ Sir r. e helyhez: *רבנן אמרי*. Mínthogy *בנות* *מבנין* *בנות* van körülírva, fel kell tenni, hogy ez alatt *מבנות* *מבנות* *מבנות* kell érteni. Exod. r. 23. fej. (10): *אמרו רבותינו*.

²⁾ Sir r. e helyhez: *רבנן אמרי לפי שנו מן ישראל לסוסים נקבות*. . . . Ezzel szemben Simon (II, 456, 6).

³⁾ Sir r. e helyhez: *רבנן אמרי רעייחא דעולמי*.

⁴⁾ Sir r. e helyhez: *משום רבנן אמרי*. Berekhja magyarázása után (III, 383, 1), a szöveg szavait hozzá hasonlóan magyarázva.

⁵⁾ Sir r. e helyhez: *רבנן אמרין*. Ábba b. Káhána (II, 498) és Ácha (III, 148) magyarázatai után és azzal a pótmegjegyzéssel, hogy a tudósoknak e magyarázata a Modiimbéli Eleázár mondásának (T. I² 195, I¹ 202) felel meg.

⁶⁾ Sir r. e helyhez: *ורבנן פתרי קריא ביוצאי מצרים*. Ezt megelőzik Eleázár b. Jósze (T. II, 415); Szimlai (I, 563); Jóchanan (I, 315) magyarázatai. L. még Num. r. 11. fej. (3).

⁷⁾ Peszikta 83 a: *רבנן אמרין*. Különben Pinchasz van szerzőként megnevezve (III, 331, 2). A Peszikta egyik kéziratában *ר"א* áll, amiből — mint Buber sejtí — *רבנן אמ'* lett.

⁸⁾ Sir r. e helyhez: *רבנן פתרי קריא ביוצאי מצרים*. Ezt megelőzik Jiczhak (II, 232) és Jehuda b. Ilai (T. II, 223) magyarázatai.

⁹⁾ Sir r. e helyhez: *רבנן פתרי קריא בעולי גולה*. Ezt megelőzi Jóchanan magyarázata (I, 316).

É k h a.

1, 7. „Mikor népe szorongatói kezébe esett.“ E szavakra alkalmazták a babyloniai tudósok a mondást: „Ha elbukik az ökör, sok levágója akad“, a palesztinai tudósok ezt a mondást: „Ha elbukik az ökör, köszörülük a késeket“¹⁾.

U. o. A babyloniai tudósok az egész vers tartalmára e mondást alkalmazzák: „Ha a fiatalasszonynak méltatlanságot kell elviselni, a hét lakodalmi napra gondol“, a palesztinai tudósok e mondást: Ha a fiatal férjnek mezítláb kell járni, szülőházának jólétére gondol²⁾.

1, 14. „Olyannak a kezébe adott engem az Örökkévaló, kivel nem boldogulok.“ Ez a nagy hozományu gonosz asszonyra céloz³⁾.

2, 13 k. „Ki szerethetne téged?“ „Prófétáid“⁴⁾.

3, 42. A babyloniai és palesztinai tudósok e verset egy-egy mondással világítják meg⁵⁾.

K o h e l e t h.

3, 5. Mózesre vonatkoztatva, akinél volt idő, mikor a szövetségtáblákat eldobta (Exod. 32, 19) és volt idő, mikor Izraelnek ismét visszaadta (34, 1)⁶⁾.

1) Sir r. e helyhez: . . . רבנן דהתם אמרין . . . ר' דהבא אמרין . . . A második mondást (kissé megváltoztatott formában) Buber M. Sabbath II, 6 (Sabbath 32 a)-ban előforduló szavak magyarázására „abban az órában, amelyben született“ alkalmazza. Midr. Pávím Achérím 39 b az első mondást (héber fordításban: גפיל שיר רבי שוחטין) Hámán bukására (Esztér 7, 9) alkalmazza.

2) Ékha r. u. o. Mint az előző jegyzetben. תפסין szónak az első mondásban nincs értelme. Talán תפסין-t kell olvasni.

3) Ékha r. e helyhez: רבנן אמרי. Jebámóth 63 b alapján így alkalmazza a szöveget Chiszda Már Ukba nevében, míg Palesztinában olyanra alkalmazzák, akinek megélhetése készpénzétől függ.

4) Peszíkta 125 a: ורבנן אמרי. Ékha r. e helyhez Jósua b. Lévit említi szerzőként (I, 179, 4).

5) Ékha r. e helyhez. Mint 84. l., 1. j. Mindkét mondásról 1. Ékha r. ed. Buber 69 a.

6) Deut. r. 3. (13): רבנן אמרי. Ezt megelőzi Tanchuma magyarázata. Exod. r.-ban 46. fej. (2) névtelenül.

5, 5. E vers azokról szól, kik nyelvükkel vétkeznek¹⁾.

5, 9 a. Az ifju bölcsek értendők, akik szeretik a Tóra szavait, a melyek az ezüsthöz vannak hasonlítva (Péld. 16, 16)²⁾.

5, 12. E vers Jóbra vonatkozik, aki gazdag volt, elszegényedett, aztán ismét előbbi helyzetébe jutott vissza³⁾.

7, 1. Áronnak papi tisztségébe való beiktatására magyarázva azzal az észrevétellel: Jobbak Izrael törzseinek nevei, amelyeket Áron a szentélyben szíve fölött hordott (Exod. 28, 29), mint a drága olaj, amellyel papokat és királyokat avattak fel⁴⁾.

7, 26. Azáltal, hogy a feleség férjétől olyan dolgokat kíván, amiket az nem érhet el, keserű halálba kergeti őt. Ehhez egy anekdota⁵⁾.

E s z t é r.

2, 5. Mordekhaj egyszerre Benjámínelinek és Jehudínelnek van jelölve. Mert e két törzs vitatkozott az ő származásáról. Jehuda így szólt: Nekem köszönheti létét az által,

¹⁾ Deut. r. 6. fej. (10): רבנן אמרי המקרא הוה מדבר בבעלי הלשון. Részletesen kifejtve. L. fönt 33. l., 1. j. (Jósua b. Lévi alatt). Tanch. מצורע (B. 2) e Koheletvers magyarázatát אמרו רבותינו felíráttal más formában idézi: אין הנגעים באים אלא על לשון הרע שיוצא מפיו ורוח הקדש . . . צווחת אל תתן . . .

²⁾ Deut. r. 2. fej. (26). Koh. r.-ban 5, 9 teljesen elmaradt. A tudósok magyarázatát a vers második felére l. fönt Szímláj alatt 29 l., 1 j.

³⁾ Koh. r. e helyhez: רבנן אמרי. Ezt megelőzik magyarázatok Jósua b. Lévi (I, 157), Sámuel b. Nachman, (I, 538), Jehuda b. Simon (I, 538, 7), Lévi (II, 388) és Jiczchaktól (II, 273). זה איוב helyett kéziratok alapján helyesebb של לוי olvasat. Lévi törzse elszegényedett, mikor adományait megvonták (I. Nech. 13, 10 k.).

⁴⁾ Koh. r. e helyhez: רבנן אמרו. Ezután következik ugyanazon mondás נחמיה אמר ר' felíráttal, azzal a csekély különbséggel, hogy Exod. 28, 29 helyett 28, 12 van idézve („vállain”). Mídr. Sám.-ban 23. fej. (3) יהודה ור' נחמיה bevezető formula után Jehuda mondása áll, amely azonos a tudósokéval Koh. r.-ban; Nechemja jelzett mondása azonban hiányzik. Sóchér többan Zsolt. 101 (2)-höz ugyanazon bevezetés után Jehuda mondása áll, de kibővitve Zsolt. 101, 3—6-hoz tartozó magyarázattal és a Koheletvers pointeje nélkül. Ezután következik Nechemja mondásaként Zsolt. 101, 6 magyarázata, kibővitve azzal az adattal, hogy Simon b. Lákis mondásaként is közöltetik (I, 399, 7).

⁵⁾ Koh. r. e helyhez: רבנן אמרי.

hogy Dávid ösének, Ábisájnak, megkegyelmezett (II. Sám. 16, 10), Benjámín így szólt: Tőlem származott ő¹⁾.

3, 2. Mordekhaj nem borult le Háman előtt. Mert ő Benjámintól származott, aki magán viselte Isten dicsőségét (Deut. 33, 12); aki a király zászlaját (signum) viszi, az nem borul le ember előtt²⁾.

3, 10. Ahásvéros még jobban gyűlölte Izraelt mint Háman. Rendesen a vevő szokott az eladónak biztosítékot adni, itt azonban az eladó volt az, aki Hámannak zálogba adta pecsétgyűrűjét³⁾.

4, 4. חַתְחַלְחַל-t a babyloniai tudósok másképp magyarázzák mint a palesztinai tudósok⁴⁾.

4, 5: חַתְחַלְחַל az Dániel. A Hattach (חַתְחַל-ból) nevet a babyloniai tudósok szerint — azért kapta, mert megfosztották méltóságától, a palesztinaiak szerint azért, mert a dolgokat eldöntötte⁵⁾.

¹⁾ Megilla 12 b : רַבֵּן אֵי. Ezt megelőzi Náchman (Babyl. am. 77. l.) és Josua b. Lévi magyarázatai (I, 169).

²⁾ Midras Pánim Achérím ed. Buber p. 41 a ; אָמַר חַמַּיִם. Deut. 33, 12-re való vonatkozás nélkül található ugyanezen gondolat Esztér r. 3, 4 Lévi mondása végén (Ábba Gorion szerint e helyhez ed. Buber 11 b) Lévi Cháma b. Chanina nevében (I, 476 pótlendő) az ott nem érthető szavakban : וְלֹא עוֹד אֵלָּא שְׂאֵנִי אִיסְנִירִין שֶׁל הַקֶּבֶ"ה. Ábba Gorionban így áll : וְלֹא עוֹד אֵלָּא שְׂאֵנִי יֵלִיד בֵּית אִיסְנִירִין שֶׁל מֶלֶךְ. Jalkut Esztérhez (1054. §) e mondatot Benjámín b. Lévi külön mondásaként idézi : אִיסְנִירִין שֶׁל הַקֶּבֶ"ה אֵנִי וְכִי אִיסְנִירִין שֶׁל מֶלֶךְ מִשְׁתַּחֲוֶה לְהַרְיוֹט. Az idegen szót Fürst (Glossarium Graeco-Hebraeum 31 k, öt követi Krausz II, 15) εὐγενεστατωδως-szal magyarázza. Ez azonban sem a szó betűállományának, sem a mondás tartalmának nem felel meg. A Midras Pánim Achérímből idézett hely vezet az idegen szó helyes felismerésére. Mert ez megfelel itt טַעֲיִן סַנִּיִם-nak azaz zászlóvivő. Az idegen szó tehát a latin signifer vagy talán σιγνοφόρος mellett feltételezendő görög-latin szó σιγνοφόρος (— σφ) σιγνοφόρος. Ennek majdnem teljesen megfelel — ha a ט-t פ-re javítjuk — a szó írása a Jalkutban. Csak a P. Ácherímbeli verzióból tűnik ki világosan, miért nevezi magát a Benjámínbeli Mordekhaj Isten zászlóvivőjének. L. cikkemet Rivista Israelitica IX, 1—4.

³⁾ Esztér r. e helyhez, Ábba Gorion e helyhez (15 a) : רַבֵּן אֵמֶרִי.

⁴⁾ Esztér r. e helyhez (ebből Midr. Pánim Achérím 26 a) : רַבֵּן אֵמֶרִי פִּירְסָה נִדְהָ וְרַ' דְּהַבָּא אֵמֶרִי הַפִּילָה עוֹבְרָה. A babyloniai magyarázat szerzőjéül Megilla 15 a Rábot említi.

⁵⁾ Esztér r. e helyhez : רַ' דְּתַמֵּן אֵ' שְׁנַחְתֵּךְ מִגְדוּלְתֵי רַ' דְּהַבָּא אֵ' שְׁחַתֵּךְ.

6, 13. »Az ő barátai« közvetlen utána »az ő bölcséinek« neveztetnek, mert bölcs szavakat beszéltek¹⁾).

Dániel.

5, 8. A szavak, amelyeket csak Dániel tudott olvasni, a betük fordított sorrendjében voltak írva²⁾).

6, 18. A kő Izrael országából csodás módon gurult Babyloniába³⁾).

7, 25. E szavak »idő, idők és fél idő« a jövő messziás kor kiszámítására alkalmazva⁴⁾).

Ezra.

7, 5 k. E szavak: »ez Ezra« közvetlen Áron említése előtt bizonyítékul szolgálnak arra a tételre, hogy a jelenkor tekintélye nem áll rangban a múlt tekintélye mögött; ha Áron Ezra idejében élt volna, Ezra akkor is nagyobb lett volna nála⁵⁾).

Bölcsmondások.

Nagy a béke; mikor a messiás király jön, békével kezdi küldetését Jes. 52, 7 szerint⁶⁾. — Abból tudod meg, mily nagy a béke ereje, hogy Isten parancsa szerint a há-

את הדברים. Megilla 15 a az első magyarázatot Rábnak, a másikat (שביל דברי מלכות נחתבין על פיו) Sámuelnek tulajdonítja.

¹⁾ Midr. Pánim Achérim 40 b ; אמרו חכמים.

²⁾ Sir r. 3, 4-hez : רבנן אמרי. Sabbath 22 a ezt Jóchanan mondja (I, 277, 7).

³⁾ Pesz. r. 6. fej. (25 b) : אמרו רבותינו. Sir r. bevezetésében אמר רב (Ráb), amí talán אמרי רבנן rövidítése. Num. r.-ban 14. fej. (3), Sóch. tób 24. Zsolt.-hoz : Ábáhu (II, 128, 2).

⁴⁾ Szanh. 97 b : לא כרבותינו שהיו דורשין עד עידן ; L. Rásit e helyhez.

⁵⁾ Midr. Sám. 15. fej. (2) ; Koh. r. 1, 4-hez : ורבנן מייתי לה מהכא. Ezt megelőzik hasonló bizonyítékok e tételre Simon b. Lákis (I, 358, 1, ahol hiányzik az utalás Midr. Sámuelre), Berekhja (III, 366, 5), Szimai (T. II, 546, 3 Midr. Sámuelben Simon), Hillel, Sámuel b. Náchman fiától (III, 703, 4).

⁶⁾ Lev. r. 9. fej. végén : רבנן א'. Egy mondatsorozat végén, amelynek mindegyike גדול שלום-mal kezdődik s. p. Simon b. Jochai, Bar Kappara, Sámuel b. Náchman, a galiléai Jósze, Juda b. Jósze, Ismáél iskolájától, Simon b. Chalafta és Lévitől.

borut is a békére való felszólítással kell kezdeni (Deut. 20, 10)¹⁾. — Hatalmas a jog ereje, mert az az isteni trónusnak egyik lába, Zsolt. 89, 15 szerint²⁾. — Tartsd magad távol a könnyű vétektől, hogy súlyos vétetekre ne vigyen téged; siess a könnyű parancsolat teljesítésére, hogy az fontos parancsolat teljesítésére vigyen téged³⁾. — Aki a mástól hallott dolgot nem az illető nevében mondja el, gyilkosságot követ el Esztér 2, 22 szerint; Esztér azért eszközölte ki a későbbi menekülést (6, 2), mert a dolgot Mordekhaj nevében mondta meg⁴⁾.

Csoport- és számmondások.

Akinek a halálánál a קרב kifejezés («napjai közeledtek a meghaláshoz») alkalmaztatik, az nem érte el őseinek korát. Így Dávid (I Kir. 2, 1), Mózes (Deut. 31, 14), Jákob (Gen. 47, 29).⁵⁾ — Akit a biblia הֵיָה kifejezéssel vezet be, az korának táplálójaként és eltartójaként működött. Így Noé (Gen. 6, 9), József (Gen. 37, 2), Mózes (Ex. 3, 1), Jób (Jób 1, 1)⁶⁾.

Van olyan, aki feleségére hallgat és veszít és olyan, aki feleségére hallgat és nyer. Ádám (Gen. 3, 17) példa az előbbire, Ábraham (16, 12) az utóbbira⁷⁾.

Két bölcs ember volt a világon, az egyik Izraelből, a másik a pogányoktól származott és mindkettő életét veszítette: Bileam és Achitófel. Épugy két erős ember: Simson

¹⁾ Deut. r. 5. fej. (12) : רבנן אמרי. Szifrében e helyhez (199. §) és Num. 6, 26-hoz (42. §) másképp.

²⁾ Deut. r. 5. fej. (1) : רבנן אמרי. Ezt megelőzi Simon b. Gamliel hasonló mondása (T. II, 328, 1).

³⁾ Num. r. 10. fej. (8) : . . . אמרו חכמים הרחק מהטא הקל . . . Ab. di R. N. 2. fej. (5 a), ahol a bevezető formula is megvan.

⁴⁾ Midr. Pánim Áchérím ed. Buber 33 b : אמרו חכמים מי שאינו . . . אומר דבר בשם אומריו הורג נפשות. Ez Chanína mondásának negatív formája Megilla 15 a (I, 12, 1).

⁵⁾ Tanch. B. ויחי 4 : אמרו רבותינו : ארז"ל : Gen. r. 96. fej. (4) névtelenül.

⁶⁾ Gen. r. 30. fej. (1) : רבנן אמרי כל מי שנאמר בו היה זון ופירנס . . . Ezt megelőzi היה-vel kezdődő hasonló tétel Jóchanan (I, 262) és Lévitől (I, 542, 1).

⁷⁾ Deut. r. 4. fej. (5) ; רבנן אמרי . . . Mindkét példa bővebben kifejtve.

és Góliat; két gazdag ember: Kórach és Háman. Miért? Mert adományuk nem az égből származott¹⁾.

Két szent és nevezetes dolog vészthozónak látszik, és hogy rossz hírbe ne jussanak, a szentírás különösen kiemeli dicsőséges és áldásos voltukat. Ez a füstölőszer (Num. 17, 12) és a frigyláda (I Sám. 5). »Nem a füstölőszer és nem a láda öl, hanem a bűnök ölnek«²⁾. — Három dolgot cselekedett Mózes saját belátásából és megnyerte Isten beleegyezését³⁾. — Három dolgot határozott el a legfelsőbb földi tanács és a legfelsőbb égi tanács azt jóváhagyta: Az Isten nevével való üdvözlést (Ruth 2, 4), Eszter könyvének az olvasását (Eszter 9, 27), a tizedek behajtását (Nech. 10, 39)⁴⁾. — A babonának három megengedett faja⁵⁾. — Háromféle csók ment a könnyelműségtől: az avatócsók (I Sám. 10, 1), a búcsucsók (Ruth 1, 14), a viszontlátás csókja (Exod. 4, 27)⁶⁾. — Négy nevezetik gonosznak⁷⁾. — Az asszonyok négy tulajdonsága⁸⁾. — Öt dologgal van a Tóra összehasonlítva:

¹⁾ Tanch. משות (B. 8): שני חכמים. Num. r. 22. fej. (7): שני רבותינו. Jalkutban hiányzik a felirat. Minthogy a mondás שני חכמים-mal kezdődik, lehet hogy שני חכמים csak שני חכמים ismétléséből és elromlásából lett.

²⁾ Num. r. 4. fej. (20): אמרו רבותינו.

³⁾ Exod. r. 19. fej. (3): אמרו רבותינו. Ez az a három dolog, amelyet Áb. dí R. N. 2. fej. (5 a) e bekezdéssel: זה אחר מהדברים שעשה משה מרעתו... részben más kifejtéssel idéz. Áb. d. R. N.-ban megelőzőleg egy negyedik eset is említettik. Ez az egy eset és a főcsoportnak első és harmadik esete képezi a barajtha tartalmát (תניא) Sabbath 78 a; Jebám. 62 a (ג' דברים עשה משה...). Exod. r. 19. fej.-ben közölt mondás bevezetés nélkül és a tartalom némí változtatásával ismételve van Exod. r. 46. fej. (3).

⁴⁾ Ruth r. 2, 4-hez Tanchumától (ר' תנחומא בשם רבנן) közölvé. B. Makkóth 23 b Josua b. Lévit említi szerzőként (I, 155, 5).

⁵⁾ Gen. r. 84. fej. (5): רבנן אמרי בית תניק ואשה אע"פ שאין נהש יש סימן. Simon b. Eleázar mondása Chullín 95 b barajthájában.

⁶⁾ Exod. r. 5. fej. (1); אמרו רבותינו ז"ל. Gen. r. 70. fej. (12) névtelenül; Midr. Sám. 14. fej. (5).

⁷⁾ Tanch. שני רבותינו ארבעה נקראו רשעים (21) B. קרח. Három, amely Jiczchak mondásában (II, 215, 2) van említve, hozzáteve a Tanchumából (Peszikta 190 b) vett negyediket.

⁸⁾ Gen. r. 45. fej. (5): רבנן אמרי. Jehuda b. Náchman és Lévi

vizzel (Jes. 55, 1); borral (Péld. 9, 5); mézzel (Ének. éneke 4, 11); tejjel (u. o.); olajjal (Ének. éneke 1, 3)¹⁾. — Hét dolgot mond Salamon a lustákról: a legnagyobb azonban az, amit Mózes mond róluk²⁾.

Parancsolatok.

Nyolc dolgot tiltott meg Isten az izraelitáknak és ezért nyolc hasonló dolgot engedett meg nekik³⁾. — A Sabbath II, 5 misnájában említett parancsolatok megokolása, amelyeknek teljesítése az asszonyoknak különös kötelessége⁴⁾. — Miért kell a gyermekágyas nőnek a Lev. 12, 6-ban előírt áldozatot hozni⁵⁾. A vegyes szövetnek a tilalma (Deut. 22, 11) arra vezethető vissza, hogy Káin lenmagot, Ábel pedig gyapjus juhot mutatott be áldozatul. Nem illő — ugymond Isten, — hogy a bűnös áldozata az ártatlanéval vegyüljön⁶⁾.

Izrael.

Isten így szól Izraelhez: Gyermekeim, az összes jótéteményeket, amelyekben a világ részesül, a ti kedvetekért

hozzátesznek még két-két tulajdonságot. Deut. r. 6. fej. (végén) Lévit említi a főtétel szerzőjéül, J. b. Náchman kiegészítését pedig a tudósoknak tulajdonítja. L. II, 310, 1.

¹⁾ Deut. r. 7. fej. (3): רבנן אמרי.

²⁾ Deut. r. 8. fej. (6): רבנן אמרי. A Péld. köv. mondatai: 26, 13 a; u. o. 13 b; 22, 13; 26, 14; 6, 9 kk.; 19, 24; 20, 4 a lustáknak ellenvetésére ismernek, amelyeket ezek emelnek azon felszólítás ellen, amely őket a Tóra tanulmányozásával való foglalkozásra buzdítja. Ilyen ellenvetést nem tűrő felszólítás található Mózes szavaiban, Deut. 30, 14: neked nincs egyéb dolgod mint a szavakat kimondani.

³⁾ Deut. r. 4. fej. (4): אמרו רבנן שמנה דברים אשר להן הקב"ה והתיר להן שמונה [בניצא] בהן. Azután következik a részletezés Isten szájába téve (. . . את החלב . . .), azonban csak az első és utolsó van megemlítve. Lev. r. 22. fej. (13)-ból kiegészíthető, ahol e tilalmak äquivalensei egy névtelen tételben és Lévi mondásában fel vannak sorolva.

⁴⁾ Tanch. B. נח : אמרו חכמינו (Tanch. נח elején felírat nélkül). J. Sabbath 5 b, 39 névtelenül.

⁵⁾ Tanch. תוריע (B. 6): אמרו רבותינו. Nidda 31 b Simon b. Jochai (T. II, 104, 4).

⁶⁾ Tanch. בראשית (5 b): ורבנן אמרי.

kapja: harmatot (Gen. 27, 28), esőt (Deut. 28, 12), békét (Num. 6, 26)¹⁾. — Mikor Izrael fölött királyok uralkodtak és a népet kezdték elnyomni, így szólott Isten: Hiszen ti hagytatok el engemet és királyokat kívántatok magatoknak²⁾! — Becses Isten előtt a proselyta, mert Isten megengedte (Jer. 14, 8 כְּנֹר), hogy a proselyta név ő reá magára alkalmaztassék³⁾.

Messiási eszmék.

A messiás neve mindenesetre Dávid lesz⁴⁾. — Az év-hét, amely a messiás érkezését megelőzi⁵⁾. — Dániel 12, 11 k. a messiási kor egy részletére alkalmazva⁶⁾. — A holtaktól keletkezett nemzedékek majdan összegyülekeznek és így szólnak Isten előtt: Világ Ura, ki kezdien előtted először dalba? Isten felel: A multban Mózes nemzedéke kezdte a dalt előttem (Exod. 15, 1); az tegye tehát most is. Erre utal Jes. 42, 10: Énekeljete az Örökkévalónak új éneket... akik leszálltatok a tengerbe⁷⁾! — Isten majdan hírnökkel kihirdetteti: Aki nem evett sertéshúst, jöjjön és megkapja jutalmát⁸⁾. — A messiási kor tartama⁹⁾. — Isten majdan

¹⁾ Deut. r. 7. fej. (7): רַבֵּן אָמַרִי. Más alakban mint Lévi mondása, Sir r. 7, 1-hez (II, 323, 3).

²⁾ Deut. r. 5. fej. (8): רַבֵּן אָמַרִי.

³⁾ Tanch. B. לך לך 6; Tanch. u. o. (17 a): רַבּוֹתַיִן אָמַרּוּ.

⁴⁾ J. Berákh. 5 a, 10: רַבֵּן אָמַרִי. Ékha r.-ban 1, 16-hoz (a végén) Jehuda b. Simon közli Sámuel b. Jiczhak mondásaként (III, 53, 5).

⁵⁾ Peszíkta 51 a; Pesz. r. 75 a: רַבֵּן אָמַרִי. A messiási szenvedések e programmja megtalálható b. Szanh. 97 a mint barajtha (תַּנִּי רַבֵּן) és Sir r.-ban 2, 13-hoz tévesen van Jóchanannak tulajdonítva (I, 333, 4).

⁶⁾ Ruth r. 2, 14-hez Tanchumától közölve mint fönt (73 l., 6 j.). Peszíkta 49 b szerint ezt Tanchuma közölte Cháma b. Hósája nevében (III, 482, 3).

⁷⁾ Koh. r. 1, 9-hez („amí volt, az lesz“), רַבֵּן אָמַרִי.

⁸⁾ Koh. r. u. o. רַבֵּן אָמַרִין. Azután kifejti, hogy a pogányvilágból is sokan jelentkeznek, de visszautasítatnak.

⁹⁾ Sóch. tób Zsolt. 90 (17)-hez, a hol וּבַמָּה יָמוּת הַמָּשִׁיחַ kérdésre tannaiták és amórák a legkülönbözőbb feleletet adják. Köztük a רַבֵּן: 354 év, ahány nappól áll a holdév Jes. 63, 4-t hozva bizonyítékul („megváltottjaim éve“). Egy variáns így hangzik: 4000 év. L. T. I², 139, 4 (I, 145).

megmutatja a poklot a jámboroknak és így szól hozzájuk: Az üres helyeket ti kaptátok volna meg, ha jó cselekedeteitek által nem váltatok volna méltóvá a paradicsomra. És a gonoszoknak megmutatja a paradicsomot és így szól hozzájuk: Az üres helyek nektek jutottak volna osztályrészül, ha gonosz cselekedeteitek miatt nem lettetek volna a pokolra kárhoztatva¹⁾.

Isten és világ.

Párhuzam Isten és a lélek között²⁾. — Az egek száma³⁾. — Az ég és a föld közti távolság kerekén 500 esztendő járó utat tesz ki, hasonlóan a három patriarcha életének összegével ($175 + 180 + 147 = 502$)⁴⁾. — Párhuzam az asszony és a föld között⁵⁾. — Annak a csodának a megemlézése, hogy a keletkező ember kilenc hónapig időzik az anyaméhben⁶⁾. — A hangya életéből⁷⁾. — Az eső hatását a

¹⁾ Sóch. tób Zsolt. 6 (6)-hoz: רבנן אמרין לעתיד לבוא הקב"ה נוטל לצדיקים ומראה להם גיהנום...

²⁾ Deut. r. 2. fej. (37): רבנן אמרי בוא וראה הקב"ה ממלא... Rövidítve a Lev. r. 4. fej. (8)-ban levő névtelen — bizonyára tannaitikus — mondásból. Ez utóbbinak más rövidített alakja Sóch. tób Zsolt. 103 (4)-hez: רבנן אמרי, továbbá Tanch. חיי שרה elején (29 a). — Hasonló párhuzamos hely van Berákh. 10 a, ahol Mar Ukba vagy Simon b. Ukba van szerzőként megnevezve.

³⁾ Sóch. tób Zsolt. 114, (2)-höz: 1. רבנן אמרי שני רקיעין הן. Zsolt. 68, 34 szerint; 2. רבותינו אמרו שלש. I Kir. 8, 27 szerint; 3. ר' אלעזר. Épigy Jalkut Makhiri 114. Zsolt.-hoz; Jalkut Simeoniben és Deut. 10, 14-hez (855 §), csak hogy itt Eleázar helyett Jirmija b. Eleázar van. Deut. r. 2. fej. (32), mint Sóch. többan (csak megcsonkítva); de רב אמר helyett רבנן אמרי. A két és a hét égről szóló nézet található Chagiga 12 b, az első Jehudától a másik Méirtől (így javítandó Ábot dí R. N. 37. fej. alapján). L. T. II, 65, 3.

⁴⁾ J. Berákh. 2c, 62: רבנן א', L. T. II, 221.

⁵⁾ Tanch. B. 18 וארא: אמרו רבותינו כשם שיש לאשה ראש כך יש... לארץ. Hét részletezéssel viszi keresztül azzal a pointtettel, hogy a föld is szül, Jes. 66, 5 szerint. Simon b. Lákis egyik csoporttétele az asszony helyett általában az embert említi, Koh. r. 1, 4-hez. L. I, 413, 3.

⁶⁾ Tanch. תוריע (B. 4): רבותינו אמרו מעשה נסים הקב"ה עושה עם... האדם. Ezt megelőzi Aibo hasonló mondása (III, 65, 3).

⁷⁾ Deut. r. 5. fej. (2): רבנן אמרי. Ehhez kapcsolódik Simon b. Jochainak egy megjegyzése.

vízben levő halak is érzik¹⁾. — Az eső leesése a holtak fel-támadásához hasonló, Hósea 6, 2 k. szerint²⁾.

Száz ember közül 99 saját hibája miatt hal meg és egy égi rendelés folytán³⁾.

A bibliai személyekhez és elbeszélésekhez.

Káin és Abel 40 esztendősek voltak, mikor Abel meg-öletett⁴⁾. — Az özönvíz nemzedékének kegyetlensége saját gyermekeivel szemben, Péld. 12, 10b és Jób 29, 20 alap-ján⁵⁾. — Hogy látja el Noé a bárkában táplálékkal az egyes állatfajokat, Péld. 11, 30 k. alapján⁶⁾. — Noé oly sokáig élt, hogy a világot benépesítve és a tőle származó hetven népet látta⁷⁾. — Hogy segített a sátán Noénak a szőlőtő ültetésében⁸⁾. Ábraham Jákob kedvéért teremtetett; mert Gen. 18, 19-ben e szavak: »igazság és jog« Zsolt. 99, 4 alapján Jákobra utalnak⁹⁾. — Jákob magával hozta Egyip-tomba a majdani szentélynek középső retesrudját (Exod. 26, 28)¹⁰⁾. — Mikor Mózes a pusztában legeltette Jetrónak a juhait, elszökött tőle egy gödölye; utána futott, amíg rátalált

¹⁾ Gen. r. 13. fej. (6): רבנן אמרין אף הדגים מרגישים. Azután egy illusztráló anekdota Rachas b. Chámatól. Deut. r. 6. fej. a tételt אמרי רבנן-vel, az anekdotát (héber) אמרו רבותינו-vel vezetí be.

²⁾ Deut. r. 7. fej. (6): רבנן אמרי. V. ö. Chija b. Abba j. Berákh. 9 a lent (II, 183, 4) és József b. Berákh. 33 a.

³⁾ J. Sabbath 14 c, 57; Lev. r. 16. fej. (5): רבנן א'. Ezt megelőzik hasonló tételek Ráb, Chanína és Jónathántól.

⁴⁾ Tanch. e helyhez (5 b): אמרו חכמינו ז"ל. Gen. r. 22. fej. (3) máskép.

⁵⁾ Tanch. B. נח 10: אמרו רבותינו, Tanch. נח 10 b: אמרו רז"ל.

⁶⁾ Tanch. נח elején (8 a). Két tétel אמרו רבותינו felíráttal. Tanch. B. נח 2 az egyik tételt a tudósoknak tulajdonítja Akibával szemben, a másik szintén אמרו רבותינו-vel van bevezetve.

⁷⁾ Tanch. B. נח 2, Tanch. נח elején (8 a): אמרו רבותינו.

⁸⁾ Tanch. נח (12 b): אמרו רבותינו ז"ל.

⁹⁾ Lev. r. 36. fej. (4): ורבנן אמרין Jákob érdemeiről szóló hasonló mondássorozat végén.

¹⁰⁾ Tanch. B. תרומה 9, Tanch. תרומה 1021: אמרו רבותינו.

egy tónál, amelyből az ivott. Akkor így szólt Mózes: Nem tudtam, hogy a szomjuságod miatt szaladtál el. Bizonyára el vagy bágyadva. Erre fogta a gödölyét, vállaira tette és vissza vitte. Ekkor így szólt Isten: Te könyörületes vagy a reád bizott nyájjal, életedre, te légy az én népemnek, Izraelnek pásztora¹⁾. — Az egyiptomi csapások véget vetettek a Kús és Egyiptom között levő határvillongásoknak, minthogy a csapások csak az egyiptomi területet érték²⁾. — A mannával együtt gyöngyök és drágakövek is hullottak, amelyeket az előkelők fölszedtek és később a szentély számára ajándékozták³⁾. — Szichón óriási nagysága⁴⁾. — Szichón és Óg veszélyesebbek voltak Fáraónál és seregénél. Bukásuk fölött Izraelnek ugyancsak dalt kellett volna énekelni. Később megtette ezt Dávid Zsolt. 136, 17 k.⁵⁾. — Mikor a halál angyala megjelent Mózesnél, fogta őt Mózes és maga elé dobta és így áldotta meg Izrael törzseit »halála előtt« (Deut. 33, 1)⁶⁾. — Bóaz, Óbed és Jisáj, Dávid ősei, összesen több mint 400 évig éltek, Dávid azonban csak 70 éves lett⁷⁾. — A jod betű (Deut. 17, 16 k.) panasza Salamon ellen⁸⁾ — Salamon trónja Perzsiába jut⁹⁾. — Nebukadneczar és utódai. Evil-Merodakh, költés Jes. 14, 19 alapján¹⁰⁾. Háman sorsvetése

¹⁾ Exod. r. 1. fej. (2): אמרו רבותינו.

²⁾ Exod. r. 10. fej. (2): רבותינו ז"ל אמרו.

³⁾ Exod. r. 33. fej. (8): אמרי רבנן. Jóma 75 a-ban Jónathán b. Eleázar (I, 80, 5).

⁴⁾ Tanch. דברים (B. 5): אמרו רבותינו.

⁵⁾ Tanch. u. o. אמרו רבותינו.

⁶⁾ Deut. r. 11. fej. (5): רבנן אמרי.

⁷⁾ Gen. r. 96. fej. (4), ahol חייך helyett חייך t kell olvasni: אמרו רבותינו ז"ל (72b) ויחי. Tanch. B. 4 ויחי. חכמים. Tanch. B. 4 ויחי. Ez példa a fönt 88. l., 5. j. idézett mondásokra.

⁸⁾ Exod. r. 6. fej. (1): אמרו רבותינו. Simon b. Jochai és Josua b. Lévi mondásaiból összevonva. L. Ag. d. T. II, 114.

⁹⁾ Midr. Pánim Achérím ed. Buber 23 a: אמרו חכמים. Abba Gorion 1 b névtelenül L. még a Targumot Eszterhez.

¹⁰⁾ Tanch. תוריע (B. 10): אמרו רבותינו. Lev. r. 18. fej. (2): אמרו, amihez talán רבנן kiegészítendő.

hónapok és napok szerint (Eszter 3, 7)¹⁾. — A Háman akasztófájára való fának kiválasztása sorshuzás útján²⁾. — Mikor Isten elhatározta, hogy csapásokat mér Jóbra, megkérdezte Jóbot: Mit akarsz, szegénységet vagy más szenvedéseket? Erre Jób így felelt: Világ Ura, magamra veszem a világ minden szenvedését, csak a szegénységet nem! Amikor pedig panaszkodott a rámért szenvedések miatt, azt mondta neki Elíhu (Jób. 36, 21): Mit kiabálsz, nem magad választottad-e mindezen szenvedéseket, csak a szegénységet nem³⁾.

Elbeszélések a tannaitikus korból és más elbeszélések.

A körhuzó Oniás⁴⁾. — R. Eliezer b. Hyrkanos első szónoklata⁵⁾. — R. Méir élményeiből⁶⁾. — I. Jehuda és Lévi b. Sziszi⁷⁾. — Pinchász b. Jáír megbízhatósága⁸⁾. — R. Jannai

¹⁾ Abba Gorion 12 b: אמרו רבותינו. Eszter r. e helyhez (7. fej.) תנו רבנן felíráttal, Midr. Pánim Áchérím 23 b: תנו רבנן.

²⁾ Midr. Pánim Áchérím 7, 9-hez (39 a): אמרו חכמים. E fa kiválasztásának van még Abba Gorion végén egy אמרו חכמים-mal bevezetett verziója — amelyben a fák versenyezve jelentkeznek, hogy készek az akasztófát szolgáltató Hámannak.

³⁾ Exod. r. 31. fej. (12): אמרו רבותינו bevezetve e mondással: באיזה ענין היה ר' אליעזר דורש באתה שעה. Ugyanígy Tanch. משפטים (96 a): אמרו חכמים.

⁴⁾ Tanch. B. וארא 22: אמרו רבותינו מעשה בחנו המעניל. Taanith III, 8 misonájából.

⁵⁾ Tanch. B. לך לך 11 végén. Ama elbeszélés után, hogy Hyrkanos az ő fiát Eliezert Jóchanan b. Zakkai iskolájában találja és egy előadást hallott tőle, következik a kérdés: באיזה ענין היה ר' אליעזר דורש באתה שעה. Erre a felelet: אמרו רבותינו בזה הענין היה בימי אמרבל. Magára az előadásra, vagyis inkább a prooemiumra Gen. 14, 1-hez vonatkozólag utalás történik az előzőleg (7. §) Tanchuma nevében idézett prooemiumra. V. ö. munkámat: Die Prooemien der alten jüdischen Homilie.

⁶⁾ Tanch. B. בראשית 30: אמרו רבותינו.

⁷⁾ Tanch. B. צו (B. 7): אמרו רבותינו מעשה היה ברבני הקדוש. L. j. Jebám. 13 a; b. Jebám. 105 a; Gen. r. 31. fej. elején.

⁸⁾ Deut. r. 3. fej. (2): אמרו רבנן. E tételhez: מאמותו של בשר ודם. אתה יודע א' של הקב"ה.

és a szatócs¹⁾. — Mirjam b. Tanchum és hét gyermeke (a „vértanuk“²⁾). — A tudósról, aki kereskedőkkel hajón utazik és nincs vele semmi, csak tudása³⁾. — Legenda Jóchanan b. Tortáról⁴⁾.

¹⁾ Tanch. מצורע (B. 5), Sóch. tób Zsolt. 52, 2-höz אמרו רבותינו Lev. r.-ból 16. fej. (2).

²⁾ Pesz. r. 43. fej. (180 b): אמרו רבותינו מעשה היה במרים בת תנחום. Ékha r. 1, 16 alapján.

³⁾ Tanch. B. תרומה 1: אמרו רבותינו מעשה בספינה. Másképen elbeszélve és bevezető formula nélkül Tanch.-ban תרומה elején 49 b.

⁴⁾ Pesz. r. 14. fej. 56: אמרו רבותינו מעשה היה . . .

KÖNYVTÁRA

37.

A BUDAPESTI ORSZÁGOS
RABBIKÉPZŐ-INTÉZET

ÉRTESÍTŐJE

AZ 1913—1914. TANÉVRŐL

BUDAPEST

1914.

Bacher Vilmos.

A lefolyt tanév derekán a legsúlyosabb gyász ért bennünket, a mitől egy év óta féltünk, bekövetkezett: Bacher Vilmos, intézetünk igazgatója, 1913. december hó 25-ének hajnalán 64. életévének végén hosszú súlyos szenvedés után örökre elköltözött körünkből. Halálával nagy veszteség érte az általános tudományt, melynek kiváló képviselője, a zsidó tudományt, melynek elismert vezére, az egyetemes zsidóságot és ennek kebelében különösen a magyar zsidóságot, melynek messze fénylő disze volt. Sokat vesztek mindnyájan, de a legtöbbet mi veszítettük, az országos rabbiképző-intézet, annak tanítói és tanulói, gyászunknak, fájdalomunknak adunk e helyen kifejezést.

Bacher Vilmos teljes 36 éven át működött intézetünkön, melynek alapítása óta volt tanára. A bibliai tanszékből, melyre fiatal korában meghivatott és melyet mindvégig megtartott, mérhetetlen tudással és soha nem lankadó buzgalommal terjesztette a Szentírás és a vele kapcsolatos tudományok ismeretét. Ezeket a tudományokat ritka pedagógiai képességgel és sikerrel tanította a legalsóbb foktól a legfelsőbb fokig és e tevékenysége hazánkban valósággal korszakalkotó. Lelke és szelleme javát intézetünknek adta, érette minden időben és minden irányban készségesen dolgozott. Régebbi években világi tantárgyakat is tani-

tott és mikor erre az intézetnek szüksége volt, szoros szakmája körén kívül eső szaktárgy előadására is vállalkozott, egyetemes tudásánál fogva sikerrel oldva meg valamennyi reá hárult feladatot. 1907—1911 mint a tanári kar elnöke, 1911—1913 mint igazgató vezette intézetünket az őt mindenben jellemző példás pontossággal, finom tapintattal és felülmulhatatlan lelkiismeretességgel.

Bacher Vilmos egyéniségében a nagy tanítót és tudóst is felülmulta a jóságos ember. Az Isten jó szívvvel áldotta meg és ő pazarul szórta szive meleg sugarait mindazokra, kik közelébe jutni szerencsések voltak. A régi tanítókra emlékeztető atyai szeretettel vette körül tanítványait, valamennyit szívébe zárta és szeretetében megtartotta őket mindvégig, akkor is, mikor az intézet falait elhagyták és az életbe léptek; tanítványai pedig rajongással csüggték nemes személyén. Növendékeink anyagi ellátásának ügyét épugy szíven hordta, mint lelki, szellemi kiképzésüket, vezetése idején létesült intézetünkön az illetékes tényezők támogatása mellett az áldásosan működő deák-asztal. Mi pedig, kik oldalán és vezetése alatt működünk, szerető kartársat, igaz hü embert birtunk benne, kit szerettünk, tiszteltünk, becsültünk. Kedves egyéniségének emléke mindenha élni fog szivünkben.

Bacher Vilmos, a nagy irástudó, személyében az ember, a tanító, a tudós, az író bűvös összhangban egyesült. Nemes egyénisége és halhatatlan művei, melyek intézetünket beragyogják, örök kincsünk. Dicső példája mindig élni fog köreinkben és mindenha igaz kegyelettel fogjuk őrizni a nagy férfiú emlékét.

זכר צדיק לברכה.

* * *

A temetés 1913. december 28-án délelőtt 10 órakor történt a Kerepesi-uti temető cinterméből beláthatatlan nagy gyászoló gyülekezet jelenlétében. Tudományos, társadalmi és felekezeti életünk kiválóságai szorongtak a koporsó körül és a szertartási terem előtti téren. Nagy számban voltak jelen az elhunyt tanítványai, rabbik és tanárok. Lazarus Adolf főkantor és szemináriumi tanár zsoldáréneke után elsőnek Dr. Hevesi Simon, pesti rabbi, beszélt a pesti hitközség és az elhunyt családja nevében. Erős vonásokkal ecsetelte a nagy veszteséget, a mely a hitközség és család mellett a tudományt és az egyetemes zsidóságot érte. Utána Dr. Mezey Ferenc, kir. tanácsos, az országos rabbiképző-intézet vezérlő bizottsága nevében a következő beszédet tartotta:

Elfáradt nemes férfiu!

Az országos rabbiképző-intézet vezérlő bizottsága nevében állok e helyre, melyet a te koporsód mától fogva az idők teljességéig megszentelt.

Midőn bucsut akarok tőled venni annak az intézetnek főhatósága nevében, mely a Te dicső tanítói szolgálatodnak foglalatját alkotta, történeti pillanatok hatása alatt állok. Hiszen most temetjük a legnagyobb magyar zsidó tudóst, aki hazánk földjén valaha élt. Most szakadsz el körünkből Te, aki a magyar nyelven szóló zsidó tudomány megalapítója és eddig utol nem ért mesteri művelője voltál. Ez órában válunk el örökre az egyetemes zsidóság egyik legnagyobb jelesétől, magyar zsidó felekezetünk tisztító viharszülte kulturközpontjának világhírű szellemi vezérétől.

Ugy-e, testvéreim, ti is érzitek az örök halhatatlanság szárnyainak suhogását, amint Bacher Vilmos alakját viszik, Izrael nagyjainak fénykörébe emelik?...

Ám e férfiú és nagy életmunkája méltatásának jogát és feladatát a história vette birtokába. Bánatos lelkünkben a veszteség fájdalmán kívül itt csak a végtelen hála szólal meg Te irántad, megdicsőült jelesünk

Fogadd hát a halhatatlanság országába költöző testvérünk a magyar zsidó felekezet nevében köszönetünket azért, hogy hazánk szent talajához való tántoríthatlan ragaszkodásból világra szóló és örök értékű munkádat elsősorban ez ország kulturájának, a magyar zsidóságnak és féltékeny kincsként becsült rabbiszemináriumának szentelted. És noha távolról sem nyújtottuk neked az elismerés ama mértékét, melyet szellemed csodás termékei révén, egyéniséged messze világító tulajdonságainál fogva oly gazdagon kiértékelte, Te törhetlen fényű dicsőséged osztályosaivá tettél bennünket.

Vedd soha el nem enyésző, mert a történet ellenőrző szeme alatt álló, hálánkat, hogy lelkednek és életerőidnek javát áldoztad fel intézetünknek, melyen mestereket neveltél a tudománynak, hivatott hirdetőit Isten igéjének, hogy a magyar zsidóság szellemi átalakulása és erkölcsi tökéletesedése ingathatlan alapokat nyerjen.

Eszméid és műveid, e megbecsülhetetlen értékű hagyatékok elidegeníthetetlen igaz hitbizományként száll reánk. Neved termékenyítően élni fog a tudományban, eszméid nemesbitően hatni fognak templomainkban világítólag iskoláinkban: időtlen időkig!

És most még a magam és ama kevesek nevében, akik előtt lelkedet egészen feltártad, a mi nevünkben, akiket benső barátságoddal kitüntettél, nyújtom leáldozó alakod felé reszkető kezemet...

Én édes, drága barátom Bacher Vilmos, Isten veled!

A megható baráti bucsuzó után Dr. Blau Lajos az orsz. rabbiképző-intézet tanári kara nevében a következő beszédet mondta:

Az aggodások és reménykedések kinos hónapjai után érkezett életünk e nehéz órája, melyben Bacher Vilmos-tól örökre bucsuznunk kell. A nagy irástudó befejezte a tanulásnak és tanításnak szentelt életét, קול יללת הרעים כי שרדה אדרתם קול שאנת כפירים כי (Zek. 11, 3) és »felhangzik a pásztorok panasza, hogy elpusztult diszük, felhangzik az ifjak jajkiáltása, hogy elpusztult a Jordán büszkesége.« Az országos rabbiképző-intézet tanítói és tanítványai, a pásztorok és ifjak elvesztették diszüket és büszkeségüket. Beteljesedett rajtunk a másik prófétai szó is ואלהיד את שלשת הרעים (u. o. 11, 8) »elveszem mind a három pásztor.« A három nagy tanító közül, kik a rabbiképző bölcsőjénél álltak, eltávozott immár az utolsó is Bacher Vilmos fenkölt személyében.

Élete a kötelességé volt, lelke és szelleme javát intézetünknek adta, 36 évig tanítva Isten igéjét, sok száz tanítvány közül száznál több papot, mindmegannyi lelkes új hirdetőt nevelve számára. Nevelve buzgó tanítással és példaadó életével, jósággal és szeretettel, mellyel tanítványait mindenha körülvette.

A biblia, mellyel áldott emlékü atyja, Bacher Simon, a feledhetetlen héber költő már zsenge gyermekkorában megismertette, hűséges kísérője maradt egész életén át, eltöltötte szívét-lelkét, bibliai egyéniséggé nemesítve Bacher Vilmost, kiben a szellem és jellem, az akarat és tudás bűvös összhangban párosult. Mindazokat a tudományokat, melyek az évezredek folyamán a bibliából kisarjadzottak, felvette csodás erejü elméjébe, valamennyin fejedelmileg uralkodva. Ráillik, mint a régi talmudhősre, a רביני név,

Szinai volt, mert lelkében s szellemében lakozott mindaz a tudás s áldás, a mely a szinaji kinyilatkoztatásból a zsidóságra, az emberiségre fakadt.

Az élő szó mellett serény tollával terjesztette a tudást, örökbecsü műveket alkotva, a tudomány s a magyar név becsületét emelve az egész világon. Bacher Vilmosnak ritka egyértelműséggel nyujtották a pálmát, nyelv s felekezeti különbség nélkül. Finom költői lelke a szent költészethez és az agáda virágos mezőihez vonzotta; alkotásai halhatatlanok, mint maga a biblia s az agáda, melyekkel válhatatlan kapcsolatban állanak. Intézetünk első Értesítőjével nyitotta meg 36 év előtt nagy agádaművét s intézetünk jövő évi Értesítőjével fogja befejezni, melynek számára a Chanuka első lángjánál adta át »A Rabbanan agádáját« előadó utolsó munkáját. Tizenkét műve disziti kiadványainkat, megannyi emelője főiskolánk tudományos hírnevének. Szívünk szomorusággal teli örök távoztán, de szomoruságunkban is felemel bennünket a büszke tudat, hogy a mienk volt és a mienk marad. Alkotásai fényes kincseink, melyek örökre beragyogják intézetünket, hol szelleme él, hat, buzdit késő nemzedékeken át.

Bacher Vilmos nagy tanító, lánglelkü tudós, fennkölt egyéniség volt és nekünk több volt. Mienk volt Bacher Vilmos a magánember, családunk patriarchája. Mi közelből éreztük forró szive sugarait, mi közelből láttuk hófehér lelke megnyilatkozásait. A családi tűzhely, melyet a nagy asszonnyal alapított, szentély volt, melyben fia, testvérei, rokonai, barátai, tisztelői az eszmények világába emelkedtek. Bacher Vilmos! gyönyörűségünk, büszkeségünk! áldásunk kísér haló porodban, szeretetünk nem mulik el szívünk utolsó dobbanásáig. És fogadd az örök elválás ez órájában az én

forró köszönetem mérhetetlen jószágodért, melyben 34 év óta szakadatlanul részesítettél. Tudós eszményem, lelkem egy része távozik veled e földről.

Még nem válhatok el ettől a koporsótól, még egy kötelességet kell teljesítenem. A párisi École rabbinique de France, a berlini Lehranstalt für die Wissenschaft des Judentums, a firenzei Collegio Rabbinico Italiano képviselőjében, e nagynevű intézetek hálájának és tiszteletének cipruságát teszem le az összsidóság és a tudomány nagy halottjának koporsójára. יבא שלום ינוחו על משכבותם הולך נכחו

»Menj el békével és nyugodj fekvő helyeden egyenességben járó«. Izráel nagy tanítója, Isten veled!

Dr. Schwarz Adolf, a bécsi testvérintézet rektora, ékesszólóan ecsetelte Bacher Vilmos hálhatatlan érdemeit a szentírás-magyarázat és az agáda kutatása terén, melyeket nagyrabecsültté tett a keresztény tudósvilág előtt is. Ezután Dr. Neumann Ede, nagykanizsai főrabbi, beszélt az Országos Rabbiegyesület nevében, melynek az elhunyt diszelnöke volt, továbbá a volt tanítványok nevében, megbizói mély fájdalomának és gyászának adva kifejezést. Végül Dr. Horvitz Saul, a boroszlói testvérintézet tanára, képet adott a megdicsőült tudományos nagyságáról, melyhez az alapot a boroszlói intézet rakta le.

A beszédek elhangzása után a megboldogult tanítványai a koporsót a pesti Chevra Kadisa által kijelölt diszshelyhez vitték, hol Dr. Morgenstern Ernő a jelenlegi tanítványok nevében mondott bucsut a felejtetetlen igazgatónak, kinek jószágos szive atyailag örködött tanítványai felett. Ezután Bacher Vilmos földi maradványait átadták az anyaföldnek.

* * *

Részvétüket fejezték ki részben táviratilag, részben levélben :

- a) Testületek : az aradi, békéscsabai, budai, óbudai, csurgói, eperjesi, fiumei, hátszegi, hódmezővásárhelyi, kassai, kolozsvári, lugosi, nagyatádi, nagykanizsai, nagyvárad, pancsovai, pécsi, soproni, szabadkai, szegedi, szombathelyi, tatatóvárosi, temesvári, ujbpesti, wieni izr. hitközségek előjáróságai ; az V., X., XV., XXIII. izr. községkerületek elnökségei, a berlini Lehranstalt für die Wissenschaft des Judentums, a berlini Rabbiner-Seminar, a breslaueri jüd.-theol. Seminar, a cincinnati Hebrew Union College, a firenzei Collegio Rabbinico Italiano, a londoni Jews' College, a new-yorki Jewish Theological Seminary, a párisi École rabbinique de France, a wieni jüdisch-theologische Lehranstalt igazgatói, a budapesti reform. theol. akadémia igazgatósága, a berlini Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaft des Judentums elnöksége, a kolozsvári Ezra ifjusági egyesület, a lemerbergi Raschi-Stiftung kurátoriuma, a liptó-szt-miklósi izr. iskola, a nagy-szt-miklósi és a pécsi chevra kadisa elnökségei, a nagyvárad kir. jogakadémia dékánja, az orsz. rabbiegyesület és az orsz. izr tanítóegyesület elnökségei, a szentpétervári agudath chóveve szfat éver elnöksége, a wieni Hörerverein Theologia, a cionista (dr. Herzl Tivadar) polgárok egyesülete.
- b) Rabbik : dr. Adler Lipót bajai, dr. Bárány József kecskeméti, dr. Borsodi József nagyatádi, dr. Drechsler Miksa temesvári, dr. Diamant Gyula vukovári, Ehrlich körmendi, dr. Elasz Bernát landsbergi, Engelsmann Izrael zalaegerszegi, dr. Enten Manó marcali, dr. J. Eschelbacher berlini, dr. Feldmann József ceglédi, dr. Fischer zombori,

dr. Flesch Ármin mohácsi, dr. Frank József fumei, dr. Friedmann M. zsolnai, dr. Friedmann szentesi, dr. Gerstl Ignác nagyszentmiklósi, dr. Goldberger Izidor tatai, dr. Goldfahn bács-topolyai, dr. Grone-
mann S. hannoveri, dr. Himmler illavai, dr. Jordan S. szatmárnémeti, dr. Junger Mór siklósi, dr. Kecskeméti Ármin makói, dr. Kelemen Adolf fogarasi, dr. Kiss Arnold budai, dr. Klein Mór nagybecskereki, dr. Lenke lugosi, Liebermann Léva, dr. Partos Sámuel dunaföldvári, dr. Pap Lajos brassói, dr. Perls Ármin pécsi, dr. Rosenberg Fülöp vágujhelyi, dr. Rosenstein Mór nagykikindai, Rosenblüh Jenő szászvárosi, dr. Rosenthal F. breslauer, Salamon Mózes turdosini, dr. Rudolfer alsó-lendvai, dr. Schnitzer Ármin komáromi, dr. Sik Bernát károlyvárosi, dr. Singer Jakab temesvári, dr. Spira Jakab máhrisch-ostraui, dr. Steiner Márk bielitzi, dr. Steiner Vilmos hátszegi, dr. Ungar Simon eszéki, dr. Weisz Miksa pesti, dr. Vágvölgyi Lajos aradi, dr. Wiesner Henrik bezdáni és dr. Ziegler Ignác karlsbadi rabbi urak. A jelen volt rabbik névsorát sajnálatunkra nem tudjuk.

c) Egyéb körökből: dr. Barta Mór, tanár Losonc, dr. Endrei Gerson, tanár Bpest, dr. Grünwald Hugó, ügyvéd Sátoraljaujhely, dr. Hornyánszky Aladár, főiskolai tanár Pozsony, dr. Kolhbach Bertalan, tanár Bpest, somogyturi Kunffy Adolf, Kaposvár, Lederer Ábrahám, igazgató Bpest, Ranschburg Gusztáv, könyvtáros Bpest, várhelyi Rósa Izsó Szeged, nagypéeli Sternthal Salamon Temesvár.

* * *

A 30 napos gyász letelte után, 1914. január 25-én délután 4 órakor saját templomunkban gyászünnepélyt tartottunk, melyen Dr. G u t t m a n n Mihály tanár a következő emlékbeszédet tartotta :

Mély gyász borult az országos rabbiképzőintézetre és vele együtt gyászol a zsidó tudomány, az egész művelt zsidóság. Bacher Vilmos nincsen többé. A pihenést nem ismerő Bacher Vilmos, ki az intézet keletkezésétől kezdve egy teljes emberöltőn át nevelte és tanította a magyar haladó zsidóság papjait, először életében vett magának ideiglenes pihenőt és ime örök pihenésévé vált. Nem térhetett többé e hajlékba vissza, mely nemcsak szentélye, de otthona volt. A zsidó tudományok világhírű nagy mestere, az örökbecsű, gazdag irodalmi tevékenységével fogalommá vált. Bacher Vilmos kezéből mintegy hirtelen kiesett a toll, lezárta szinte váratlanul a zsidó történetnek egy újabb, tartalomdus fejezetét. Lezárta talán éppen egy mondat közepén פסק באמצע פסוק.

Csodálatos megnyilatkozása e rendkívüli léleknek, hogy működtette a testet, munkát végeztetett vele a sziv utolsó dobbanásáig és azzal vett búcsút legdrágábbjaitól, hogy noha földi élete már befejezéséhez közeledik, de le kell még rónia egy tartozását az iskolával szemben. Övé most az értesítő tudományos munkája, éppen elkészült vele. Ez volt Bacher Vilmosnak utolsó ténykedése és rendezni valója a földön. Azzal fejezte be működését az orsz. rabbiképzőintézetben, amivel 36 évvel ezelőtt kezdte. Akkor az amórák agádájával kezdte, és ugyancsak az agádáról fog szólni Bachernak utolsó munkája is, mely intézetünk legujabb értesítőjét fogja disziteni, és mely azzal a gondolattal iratott, hogy megjelenését a szerző már csak lelki szemeivel fogja látni.

Azon nagy lelkek és magasztos jellemek közé tartozott, melyekre hiányzanak az összehasonlítás alapjául szolgáló típusok; azon nagy férfiak közé tartozott, a milyenekkel csak szórványosan találkozunk a történet lapjaiban.

(¹גדולים צדיקים במיתתן יותר מבחייהם) hangzik a talmudnak egy mondása: az igaz férfiak lelki nagysága meghatóbban jut kifejezésre halálukban mint életükben. Ezen igaz férfiak sorába tartozik Bacher Vilmos. Türelmes, csendes szenvedése, lassan de szüntelenül őrlő betegsége és csendes halála, ha összehasonlítjuk a szenvedés ideje alatt is kifejtett munkásságával és energiájával; ha tudjuk, hogy még az utolsó hónapokban egy nagyszabású szakmunkájának a befejezésén dolgozott, amelyről nem kevésbé sejtette és érezte, hogy hasonló lesz sorsa mint Mózes rabbinknak ²(כי מנגד תראה את הארץ ושבה לא תבוא), hogy nem látja többé annak megjelenését, ha e megható és ideális életbefejezésére gondolunk, akkor magunk előtt látjuk Bacher Vilmos dicsfénytől övezett eredeti nagy egyéniségét.

De, m. t. T.! a mély megilletődés ez órájában ne a dermedtő halál sötét képzete boruljon szivünkre, ne az enyészet megdöbbentő gondolata töltse el lelkünket, hanem idézzük magunk elé Bacher Vilmos élő alakját, magasztos és nemes életének örökbecsü emlékeit. Ne szoritkozzunk arra, hogy csak a veszteséget sirassuk, hogy csak fájdalomunknak adjunk kifejezést, hanem adjunk, könnyes szemmel bár, hálás kifejezést annak is, hogy a jóságos gondviselés megajándékozott bennünket, megajándékozta a magyar zsidóságot Bacher Vilmostal. Rögzítsük meg annak tudatát a maga

¹) Chul. 7 b.

²) Deut. XXXII. 52.

egész jelentősége szerint, hogy Bacher Vilmos egészen a mienk volt születésétől kezdve mind haláláig. Nemes egyénisége, magasztos eszményei, áldásdus működése, termékeny irodalmi tevékenysége, mind mind a mienk volt; a magyar zsidóság javát szolgálta, a magyar zsidóságnak nevelt fenkölt gondolkodásu, szakképzett és művelt lelkipásztorokat, a magyar zsidóságnak adott zsidó tudományt és a magyar zsidóságnak jó hírnevét alapozta meg külföldi testvéreink előtt.

Csak harminc napnyi ür választ el az élő Bacher Vilmostól. Parányi időköz ez az eszményítésre és a földi alak képzeteinek teljes levetésére. Visszapillantásunk inkább közvetlen érzéki szemlélet, mint emlékezet. És mégis, ha Bacher Vilmos működését annak egész terjedelme szerint nézzük, legendai szint öltének a pusztá tények és számok. Csodás mesének hangzik a 600 számot meghaladó lajstroma ama könyvcimeknek és értekezéseknek, melyeket Bacher Vilmos irt. Még csodálatosabb, hogy e könyvtárt a legszigorubb tudományosság, a legnagyobb szakavatottság, az eredeti és mélyenjáró kutatáson alapuló legnagyobb pontosság jellemzi mindvégig. Valóságos ¹⁾מעין המתגבר folyton megújuló forrás. Már ezek a pusztá, száraz adatok oly méreteket tüntetnek fel, hogy szinte hihetetlenek. Ha ezer évesek volnának, akkor nem lehetne rossz néven venni a gyanakvó kritikának, ha valódiságukat kétségbevonná, vagy ha egy egész tudós társaságot gyanitana a Bacher név mögött.

És Bacher Vilmos nemcsak nagy tudományánál, nemcsak példátlan produktív erejénél fogva tűnik fel előttünk, mint a világirodalom nagyjainak egyik legkiválóbb alakja, hanem csodálnunk kell benne a nagy embert, a nemes jellemet és a gyengéden érző jó

¹⁾ Ábót II, 8.

szívet. Illik rá a talmudi szó ¹⁾נאה דורש ונאה מקיים) nemes volt a tanítása és nem kevésbé az élete.

Chizkijáhu király haláláról feljegyzi a szentírás egyik verse ²⁾וּכְבוֹד עָשׂוּ לוֹ בְּמוֹתוֹ כָּל יְהוּדָה וְיוֹשְׁבֵי יְרוּשָׁלַיִם) és tisztességet tettek neki halálakor egész Judea és Jeruzsálem lakói. Bölcsseink megjegyzik erre: miben nyert kifejezést ez a tisztesség? Egy nézet szerint abban, hogy palotát emeltek sirja fölött, ott gyülekeztek és szóltak: ³⁾לְמַדְנֵנוּ taníts bennünket, óh mester! Egy másik nézet szerint tórát tettek sirja fölé és így szóltak: ³⁾מִי שְׂמוֹנָה בִּזְהָ קַיִים מָה שְׂבִתוֹב בִּזְהָ) aki lent a kopersóban nyugszik, megtartotta azt, ami itt fent a tórában meg van írva.

A végtisztességnek e két rendbeli kifejezésmódja méltóan jellemzi Bacher Vilmos életének nemés összhangzatát: elméletét és gyakorlatát, tanítását és tetteit, belső lelki világát és halhatatlan alkotásait.

Az első szó ³⁾לְמַדְנֵנוּ taníts bennünket. Ez Bacher Vilmosra illik. Őt méltatnunk kell első sorban, mint a zsidóság tanítóját, még pedig, mint tanítóját a legtágabb értelemben. Bacher Vilmos tanítója Izraelnek nemcsak szűkebb működése nézőpontjából, nemcsak mint a rabbiképzőintézet tanára és vezetője, nemcsak mint nevelője és tanítója a művelt magyar zsidóság rabbikarának, hanem tanítója Izraelnek sokkal meszszebbható és általánosabb értelemben is. Csak gondolnunk kell arra, hogy mit jelent a zsidó tudomány a mai zsidóság számára és milyen feladatok várnak rája a jövőben.

Három évezredes multunk egyik legfőbb tanulsága, hogy Izrael és a tóra elválaszthatlan, egybeforrt egy-

¹⁾ Chag. 14 b.

²⁾ II. Krón. XXXII. 33.

³⁾ Ékha r. 25. peszicha.

séget képez. Ha hatalmas népek és nemzetek ereje, életfeltétele és a jövőtől várható reményei nem függetlenek szellemi javaik gazdagságától és lelki erejüktől: úgy a zsidóság fennmaradása és jövője, hiányozván minden külső földi hatalom fenntartó biztositéka, tisztára lelke mélyén gyökerezik, hitében, vallásában és ennek örökbecsü irodalmában. A zsidóság addig él, míg tórája él. A tórárt vitte magával mindenüvé, ahová sorsa szólította, megvédte példátlan vértanúságával és viszont az megvédte Izraelt az enyészettől. A zsidó tan, mint szerves kiegészítője magának a zsidóságnak, végigmérte fejlődési fokait és osztozkodott sorsában. Sok támadáson és üldözésen ment keresztül. A legsúlyosabb probléma elé került a zsidó tan a legujabb korban, mert a veszély ez alkalommal nem kívülről, hanem belülről fenyegette. Alig egy évszázada, hogy a zsidóság fölött egy új korszak virradt fel. Összeomlottak a középkor által vont válaszfalak. Megnyitak Izrael számára az általános kultúra forrásai, az emberi erő és tehetség munkakörei és ez a nagy átalakulás eltolta a szellemi élet határait is. Az addig négy rőfre szoritott, az általános külső élettől majdnem teljesen elszigetelt kultiválása a zsidó tannak idegenné vált az új nemzedék előtt. A tanmód iránya és nyelve teljesen megváltozott. A tegnap és ma mintha éles ellentétbe került volna egymással. Apa és fiu nem jól értik egymást. ¹⁾ *לא ידעו איש שפת רעהו* az egyik nem érti a másiknak nyelvét, még pedig szó szerint nem érti. Ha a fiu kivesz apja könyvtárából egy-egy öreg héber fóliánst, már a címét sem tudja elolvasni. Az az idő, amidőn a zsidó ember a biblia és talmud eredeti szövegeiben mélyedt el, tanulmányozva azt a kommentátorokkal és az egész szakirodalommal

¹⁾ Gen. XI. 7.

— az az idő helyenként teljesen letűnt, helyenként letűnőfélben van. Az ujkor zsidósága egy egészen új probléma elé állított: a tórát és annak nagy irodalmát, gazdag multunk örökbecsű alkotásait meg kellett menteni a jövő számára. Mert mit várhat a zsidóság ősei által felhalmozott szellemi kincseitől, mit várhat a világ könyvtáraiban elhelyezett és gondosan őrzött sok ezer becsesnél-becsesebb héber kodexeitől, a százezreket meghaladó héber nyomtatott munkáitól, ha csak poros könyvespolcokban lelik temetőjüket és csak a halottat megillető kegyeletes tisztelet örködik fölöttük? E fontos és szent munkából, mely a modern zsidó tudósok életfeladatát képezi, kivette oroszánrészt Bacher Vilmos. Átértette, hogy a zsidóság változatos és gazdag multjának talán nem volt még egy oly korszaka, melyben a tórának és hagyományos irodalmunknak ismertetése tolmácsolása, tudományos alapon való kifejtése akkora szükségét képezett volna, mint az ujkorban és ennek a célnak szentelte egész életét. Bacher tudományos működése nem tisztán elméleti és elvont munka, hanem áthidalás a multból a jövőbe. Megmenti a tórát az ujkor számára. És Bacher irodalmi munkásságát még univerzálisabb eredmények is kísérik. Munkáinak tulnyomó része az egész művelt világnak szól. Bemutatja a zsidóságot, annak gondolatvilágát, erkölcsstanát, küzdelmeit és törekvéseit tudományos alapon, a történész éleslátásával, a modern kutatás és buvárkodás legtökéletesebb eszközeivel. Ahova Bacher Vilmos művei bejutottak, ott fogalomzavart és homályt oszlattak el. Tisztelet és nagyrabecsülés fakadt nyomukban nem csak a szerző, hanem az egész zsidóság irányában. Alkalmazhatjuk reá a próféta ama magasztos szózatát יְהִי עַבְדִּי אֶתְמַךְ בּוֹ¹⁾

¹⁾ Jes. XLII. 1.

בהירי רצתה נפשי נתתי מרוהי עליו משפט לגוים יוציא. Ime az én szolgám, akit tartok, kiválasztottam, kit kedvel az én lelkem. Reá adtam szellememet, hogy tant és törvényt vigyen szét a nemzetek közé. Messze körökben ismertette a zsidó tant.

Bacher Vilmos munkáinak tulnyomó része régi irodalmunk ismertetésével és megfejtésével foglalkozik. E gyakorlati célnak megfelelően csoportosulnak művei is. Főbb területei a szentírásmagyarázat és az agáda. Előbbi csoport felöleli nemcsak a szentírásmagyarázat tulajdonképi anyagát, hanem annak egész történetét a spanyol-zsidó aranykor teljes befejezéseig. Az utóbbi csoport a talmud és midras haláchánkívüli részeivel foglalkozik. Megírja az egész agádát iskolák, szerzők és korok szerint csoportosítva. Történeti sorrendben szólaltatja meg a rég letűnt nemzedékeket. Bemutatja a tannaitákat abban a környezetben és összefüggésben, mely hiven visszatükrözteti korszakukat.

Egy külön csoportot képez a régi kéziratokból közrebocsátott munkák sorozata, végül a bírálatok és megbeszélések, melyek kellő világításba helyezik az ő idejében megjelent legnevezetesebb zsidó irodalmi termékeket.

Bennünket külön hála kötelezett Bacher Vilmos a magyar zsidó irodalom megteremtésével. Megalapította a magyar zsidóság egyetlen tudományos folyóiratát. Az izraelita magyar irodalmi társulat egyik szervezője és vezérlő elméje volt. Szerkesztése alatt jelent meg a teljes magyar bibliafordítás.

A tisztességnek második szava volt מי שמונה בזה, מי שמונה בזה, קיים מה שכתוב בזה, aki lent a sirban nyugszik, betartotta azt, ami a tórában írva van. Ez legnemesebb alakjában valósult meg Bacher Vilmosnál. Hiszen tani-

tása és élete egybeesett. Aki Bacher Vilmos életét kívánja megismerni, az csak pillantást vessen műveire. Bacher Vilmos élete folyásának két színhelye volt: az Orsz. Rabbiképzőintézet és meghitt otthona. Hogy mily fenséges, bibliai tisztaságu életet élt Bacher otthon, azt művei árulják el. Aki minden otthoni pillanatát a buvárkodásnak tudja szentelni, az nemcsak szorgalmas, nemcsak zseniális férfiú, hanem boldog férfiú is. Boldogsága pedig abból az összhangzathból sugárzott ki, mely egyrészt az ő lelki világában lakozott, másrészt az ő meghitt környezetében. Bacher társadalmi érintkezésében benső szeretetet és osztatlan tiszteletet gerjesztett maga iránt jóságával, hűségével és példáját ritkító becsületességével.

Bacher ideális, nemes zsidó életének második otthona volt az iskola. Bacher iskolai működésében szent élethivatást látott és ez a felfogás irányította minden lépését. Neki ez az intézet szentélye volt és azért drága és becses volt előtte ez intézetnek minden mozzanata, legdrágább pedig maga a tanuló, ezt szívébe zárta. Atyai jóakarója volt tanítványainak. És nem kis része van annak az intézménynek megvalósulásában, mely az intézet tanuló ifjuságának könnyebbé teszi a megélhetést. Tanítványaihoz való szeretete nemcsak az iskola falain belül, hanem azokon kívül is megnyilatkozott. Törődött azoknak anyagi ellátásával és melegen érdeklődött boldogulásuk iránt. De nemcsak a segítségre szoruló szegény ifjak sorsa iránt tudott érdeklődni és nemcsak a bajok orvoslásán tudott fáradozni, hanem ami ennél is több, tudott örülni tanítványai emelkedésének és sikerének. És ilyen örömeiben gazdag volt Bacher Vilmos. Tanítványai az ország határain túl is nagy sikereket értek el.

És Bacher Vilmos életének képéhez ki kell még egészíteniünk azt a vonást, hogy működése csendes, zajtalan volt. Gazdag munkássága, őszinte és mély szeretete, még inkább öröme és belső lelki megindulása kerülte a feltűnést. Megszokott csendjéből ragadta ki éppen négy évvel ezelőtt a nagy tisztelőitől és szerető tanítványaitól lelkesen megünnepelte 60 éves jubileuma, mely alkalommal Őfelsége magas kitüntetése is érte. Az ünneplők azt hitték akkor, hogy ez csak az első kedves alkalom arra, hogy e nagy tudós és nagy férfiú iránt kimutassák rajongó szeretetüket és igaz benső lelkesedésüket. Ugy véltük akkor, hogy ez csak kezdete Bacher ünneplésének és ime, ez nemcsak első, hanem utolsó alkalom is volt. Bacher Vilmos előbb költözött el körünkből, semhogy gondoltuk, előbb kivánczozott oda, ahol két nagy társa pihen, visszahagyva nekünk műveit, alkotásait és drága emlékét.

Bacher Vilmos! ¹⁾אתה שוכב ואין אתה מת). Te csak pihenni tértél őseidhez, de meg nem haltál. Lelked Izrael ama nagy őseihez emelkedik, kiknek szent igéit fejtegetted és magyaráztad במעלות קדושים וטהורים כזהר הרקיע מזהירים. Ézsajás, kinek tüzes szavait senki náladnál jobban nem értette, a tannaiták és amórák, kiknek magasztos etikáját és tanait kifejtetted, tanítottad és követted, Ibn Ezra és Maimonides halhatatlan neveivel szövődik össze a te lelked és a te emlékezeted. Velük együtt fogsz élni ezentul Bacher Vilmos. Ily marandó emlék dicsfénye örködik te fölötted, óh mester! Magad alkottad, önkezeddél irtad be neved a történet lapjaiba. Nevedet őrzi ez intézet, a zsidó tudomány e szentélye, melynek 36 éven át tanára, majd igazgatója voltál. Nevedet őrzik vezető férfiaink, kik őszinte

¹⁾ Gen. r. 96, 4.

csodálattal, büszkeséggel és osztatlan szeretettel tekintetek reád, tanártársaid, tanítványaid, kik tovább fogják terjeszteni eszméidet és tanaidat. Nevedet őrzik örökbecsű, halhatatlan műveid. És nevedhez fűződő fényes multad emléke buzdítólag, lelkesítőleg fog hatni a jövő nemzedékre, áldást fog árasztani e hajlékra, hogy nemes törekvéseit megvalósíthassa, hogy nagy és szent feladatait megoldhassa. Amen.

Mielőtt a lefolyt tanévről részletes jelentést teszünk, egyik fontos mozzanatát kell megemlítenünk:

Ő Felsége, dicsőségesen uralkodó királyunk 1914. évi június hó 7-én Bécsben kelt legfelsőbb elhatározásával Dr. Blau Lajos tanárt az orsz. rabbiképző-intézet igazgatójává legkegyelmesebben kinevezni méltóztatott.

* * *

A lefolyt 1913/14.-iki tanévvel az országos rabbiképző-intézet működésének 37. esztendejét fejezte be.

Dr. Bacher Vilmos igazgató úr betegsége folytán még az 1912/13.-iki tanév nagy szünidejében kénytelen volt a nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi ministeriumtól egy évi szabadságot kérni, melyet a ministerium 1913. évi október hó 28-án 159.073/1913. II/b sz. a. k. rendeletével engedélyezni méltóztatott. Az intézeti szabályzat 57. §-ának értelmében a vezérlő bizottság tek. elnöksége az igazgató szabadságának idejére dr. Blau Lajos tanárt ideiglenesen rendelte ki igazgatóhelyettesül. Az igazgató által előadott tantárgyak előadásával a tanári kar javaslatára a nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi ministerium 1913. évi szeptember 4-én 13.478. sz. a. k. rendeletével megbizta a felső tanfolyamban a bibliai tudományok előadásával: dr. Blau Lajos tanárt, Midrás és exegetikus irodaloméval: dr. Fischer Gyula pesti rabbi urat, a zsidók történelmével dr. Venetianer Lajos újpesti rabbi urat, és ugyanezt az alsó tanfolyamban a szentírás és a zsidók történetének előadásával.

Az 1913. évi szeptember 1.-én tartott első értekezletén a tanári kar dr. Bloch Henrik tanárt jegyzőjének választotta. A tanári kart a vezérlőbizottságban az igazgatóhelyettes mellett Balogh Ármin tanár képviselte.

A vallás- és közoktatásügyi m. kir. minister úr Ő Nagyméltósága csepeli Weisz Manfréd, mucsinyi Wohl Rumi

Adolf, Adler Lajos, báró dirsztai Dirsztay Béla és báró Hatvany-Deutsch Béla urakat a vezérlőbizottság tagjaivá kinevezni méltóztatott.

A vezérlőbizottság 1914. január 26-án tartott ülésén nagyságos dr. Mezey Ferenc kir. tanácsos urat elnökévé és dr. Bánóczy József igazgató urat előadójává választotta.

A tanári kar 1914. január 30-án dr. Mezey Ferenc vezérlő bizottsági elnök urat testületileg üdvözölte. Az üdvözlő beszédet dr. Blau Lajos mondta, rámutatva az új elnök régi érdemeire az intézet körül és kifejezve a tanári kar örömét.

1913. évi február 17., 18., 19., 20. és 22.-én voltak a szóbeli rabbiképesítő vizsgálatok, melyekre dr. Grünwald Illés, dr. Guttman Simon, dr. Kiss Henrik és dr. Kún Lajos végzett hallgatók bocsáttattak házi dolgozataik és a február hó 8.-án és 9.-én tartott zárthelyi írásbeli vizsgálataik alapján. A vizsgálóbizottság dr. Neumann Ede úr, nagykanizsai főrabbi és dr. Kecskeméti Lipót úr, nagyváradai főrabbi, kiküldött vezérlőbizottsági tagokból, továbbá dr. Blau Lajos, dr. Goldziher Ignác és dr. Guttman Mihály vizsgáló tanárokból állott. A vizsgálóbizottság elnöke dr. Neumann Ede főrabbi úr volt. A február hó 12.-én végbement felavató ünnepélyen a vizsgálóbizottság nevében dr. Neumann Ede úr beszédet intézett az elbocsátandókhoz, erre dr. Guttman Simon a maga és társai nevében hála- és búcsúbeszédet mondott. Azután dr. Blau Lajos igazgatóhelyettes magyar és héber felavató beszéd kíséretében át adta a jelölteknek a rabbiképesítő okleveleket és a hattárakat.

Régibb növendékeink közül dr. Weiskopf Arturt (előbb Turóc-Szt.-Márton) a rózsahegy-i izr. hitközség rabbijává választotta. Az 1912/13. tanévben felavatott dr. Krausz Ignácot a kecskeméti izr. hitközség segédrabbivá, dr. Schlesinger Sámuel a monori izr. hitközség rabbijává választotta. Az elmúlt tanévben elbocsátott hallgatóink közül dr. Kiss Henrik úr a muraszombati izr. hitközség rabbijává választott.

A pesti izr. hitközség előljárósága a lefolyt tanévben is

megbizott több felső tanfolyambeli hallgatót nép- és középiskolákban való hittanítással.

Több hazai hitközség fölkérésére egyes hallgatókat templomi és alkalmi hitszónoklatok tartására küldtünk ki.

Az intézet templomában az ünnepnapokon és több szombaton a felső tanfolyam magasabb évfolyambeli hallgatói prédikáltak.

A nagyméltóságú m. kir. vallás- és közoktatásügyi ministerium és más hazai hatóságok a lefolyt tanévben is hitfelekezeti kérdésekkel a tanári karhoz fordultak.

Az alsó tanfolyam V. osztályának tanulói május hó 12.-én a héber írásbeli érettségi vizsgálatot, május 15.-én pedig a theológiai tantárgyakból a szóbeli érettségi vizsgálatot tették le. Május 18., 19 és 20. napjain voltak az írásbeli érettségi vizsgálatok a gimnáziumi tantárgyakból. A szóbeli érettségi vizsgálatokat június 8-án tartottuk meg dr. Bánóczy József igazgató úr elnöklete alatt, kit a m. kir. vallás- és közoktatásügyi minister úr Ő Nagyméltósága a tankerületi főigazgató úr helyettesítésével bizott meg. Az érettségi vizsgálatot 3 tanuló jeles, 3 jó eredménnyel tette le, 3 egyszerűen érettnek nyilvánított.

Június 17.-én és 18.-án a felső tanfolyam I. és III. éves hallgatói az alap- illetőleg elővizsgálatokat tették le.

A tanári kar üdvözölte dr. Ziegler Ignác karlsbadi rabbi urat működése 25. évfordulója, dr. Maybaum Zsigmond berlini rabbi urat születésének 70. évfordulója alkalmából, az egri izr. hitközség előljáróságát új temploma, a székelyudvarhelyi ref. kollegium tanári karát a kollegium új épületének felavatása alkalmából, szintugy a szakolcai kath. gimnázium igazgatóságát és a lőcsei kir. kath. főgimnázium tanári karát, valamint a nagyszombati stat.-quo izr. hitközség előljáróságát iskolája fennállásának 50. évfordulója alkalmából.

A tanári kar táviratilag fejezte ki részvétét az eperjesi izr. hitközség előljáróságának főrabbijuk dr. Austerlitz Mayer elhunytakor, továbbá a szászvárosi izr. hitközség

előjáróságának főabbijuk Rosenblüh Jenő elhalálozásakor. Az elhunytban egyik jeles tanítványunkat gyászoljuk.

A tanári kar néhai báró Hatvany József úr vezérlőbizottsági elnök emlékére 1913. november 2-án gyászistentiszteletet tartott; az emlékbeszédet dr. Blau Lajos igazgató-helyettes mondta; 1914. január 26.-án végbe ment a néhai dr. Bacher Vilmos igazgató úr emlékére rendezett gyászistentisztelet, melyen az emlékbeszédet dr. Guttmann Mihály mondta.

Az izraelita magyar közalap bizottsága az 1913.-ik évre intézetünk deákasztala céljaira engedélyezett 3000 koronát. Ugyanerre a célra a pesti Chevra-Kadisa előjárósága 1500 koronát szavazott meg. Fogadják e testületek vezetői e helyen is hálás köszönetünket.

Hálás köszönetünket fejezzük ki e helyen is az intézeti deákasztal bizottsága nemesszívű tagjainak, különösen méltóságos Winterberg Gyula udvari tanácsos bizottsági elnök úrnak és nagyságos dr. Mezey Ferenc királyi tanácsos vezérlőbizottsági elnök úrnak önzetlen működésükért, mellyel a mensa jelenét és jövőjét biztosították, továbbá dr. Bacher Vilmosné és dr. Blau Lajosné urhölgyeknek, kik a deákok ebédjein többször jelen voltak.

A vezérlőbizottság tagjainak névsorát az A) alatti, a tanári kar tagjait a B) alatti jegyzék tünteti fel.

A hallgatók és tanulók számát, nevét, születési helyét a C) alatti melléklet tartalmazza; az alsó tanfolyam tanulóinak előmenetelét a D) alatti melléklet mutatja ki.

Az Écz-Chájim segélyező egyesület működéséről, az intézet javára tett egyéb adományokról és ösztöndijakról valamint a diákasztalról az E) alatti melléklet számol be.

Az intézeti könyvtár gyarapodását az F), G) és H) mellékletek mutatják.

Az 1912—13.-iki tanév végén a néhai báró Schey Fülöp-féle alaptól kiirt: »Az aera története a zsidóknál a legrégebb időktől a jelenkorig« című pályakérdésre egy dolgozat nyújtott be, melyről a szaktanár a következő ítéletet nyilvánította:

»Az aera története a zsidóknál a legrégebb kortól a

jelenkorig» c. pályakérdésre ישאל נא לימים ראשונים אשר היו לפניך jelige alatt beérkezett pályamű a kérdést széles alapon tárgyalja, bevezetőleg kiterjeszkedve a kisebb időtartamokra s az egyes aeráknál a zsidók történetének illető fázisaira is. Szerző a forrásokat és azoknak feldolgozásait teljesen felhasználta — csupán egy-két irodalmi cikk került el figyelmét — s a kérdés jelen állásáról hű képet adott, habár a problémát sehohsem vitte előbbre. A talmudi adatok behatóbb tárgyalása kívánatos lett volna, a perzsa aerát pl. röviden még a misna is említi. A szorgalomról és tájékozottságról tanuskodó dolgozat a pályadíjat feltétlenül megérdemli.«

A jeligés lepecsételt levél felbontása után kitünt, hogy a pályanyertes dolgozat szerzője: N i e d e r m a n n M ó r III. éves hallgató.

Az 1911—12.-iki tanév végén a néhai báró Schey Fülöp-féle alapból kiírt, »a jogi képviseltetés (שליחות) elvei a talmud szerint, különös tekintettel a családjogra« című pályakérdésre egy dolgozat nyújtatott be, melyről a szaktanár következőképen ítelt:

»Szerző rövid bevezetés után hét fejezetre osztja munkáját. A képviselet általános elveivel az I., VI. és VII. fejezet foglalkozik, a többi fejezet a képviselet szabályainak speciális alkalmazásáról szól. Legbehatóbban foglalkozik a képviselet alkalmazásával válásnál és házasságkötésnél. Az erre vonatkozó II. és III. fejezet foglalja el a munka legnagyobb részét. Szerző nem domborítja ki eléggé az általános elveket és nem tudta a kérdést szerves egészébe kidolgozni. Az általános részt egységesen kellett volna tárgyalni, a speciális eseteket pedig összefüggésbe hozni az általános elvekkel. A meghatározások több helyen helyreigazítandók. A שליחותו של אדם כמותו definíciója téves. Nem a megbízott rendelkezési hatalmára vonatkozik, mert a képviselő a talmudi jog szerint csak végrehajtó közege megbízójának, és cselekvései csak annyiban bírnak érvénnyel, a mennyiben a megbízó akaratával egybehangzóak. A כמותו csak a helyettesítés jogi érvényét fejezi ki. Ennek az elvnek jelentőségére rámutathatott volna a szerző különösen a II. fejezetben. De a fel-

sorolt fogyatékoságok mellett is igen figyelemre méltó tanulmány. Nagy szorgalomról és szakavatottságról tanuskodik. Szerző nagy jártasságot mutat a talmudi és decizori szövegek alkalmazásában. Igen gazdag anyagot dolgozott fel és dicséretre méltó körültekintéssel használta az idevágó terjedelmes szakirodalmat. A pályadíjat feltétlenül megérdemli.«

A jeligés lepecsételt levél felbontása után kitűnt, hogy a pályanyertes dolgozat szerzője: Bernáth Miklós III. éves hallgató.

Az 1914. – 15.-iki tanévre a következő pályatételek tüzetnek ki:

1. A báró Schey Fülöp-féle alapból: »A héber etymológia a midrásban és talmudban.«

A pályadíj: 184·30 korona.

2. Ugyanabból az alapból: »A szaduceusok halakhája talmudi források szerint különös tekintettel Schechter S. Fragments of a Zadokite work c. művére.«

A pályadíj 184·30 korona.

3. A Steinfeld Antal-féle alapból: »Szambari József krónikájának jellemzése és méltatása.«

A pályadíj: 162 korona

4. Ugyanabból az alapból (újból): »Döntési elvek kétes esetekben (כללי המשפט) a talmudban és a rabbinikus irodalomban.«

A pályadíj: 162 korona.

5. A Kaufmann Dávid-féle alapból: »A Kitāb al-īdāh fi-l-chejr al-mahd« (ed. Bardenhewer) Zerachjah b. Izsáktól eszközölt héber fordításának (M. Tud. Akadémia könyvtár kézírata, Kaufmann-alapítv. 284. II. sz.) kritikai összehasonlítása az arab eredetivel.«

A pályadíj: 160 korona.

6. Ugyanabból az alapból (újból): »Ábrahám b. Chisdái פאזני צדק című fordításának kritikai összehasonlítása Al-Ghazali Mizān al-amal c. arab eredetijével.«

A pályadíj: 160 korona.

7. Az orsz. rabbiképzőintézetben felavatott rabbik »Bacher-alapítványából« (újból):

»A példázat (másál) a tannaiták szentírásmagyarázatában.«

A pályadíj: 200 korona.

A pályamunkák lapszámozva, idegen kéztől írva és jeligével ellátva, mely a szerző nevét tartalmazó lepecsételt borítékra is irandó, a tanári kar jegyzőjénél 1915. május hó 1-ig nyújtandók be, az 5. számú pedig 1916. május hó 1-ig.

*

Az 1914.—15.-iki tanév f. évi szeptember 1-én veszi kezdetét. A beiratások és fölvételi vizsgálatok határideje: szeptember 1., 2. és 3. d. e. 8—12, a javítóvizsgálatoké: szeptember 4. d. e. 8—12.

Az országos rabbiképző-intézet felső tanfolyamában az elmúlt tanévben a következő előadások tartottak:

1. **Bevezetés a szentírásba:** Speciális rész. 2 óra hetenként. Tanár: *Blau*.
2. **Szentírásmagyarázat:** A Krónika könyve. Jechezkél könyve (folyt.) 2 óra hetenként. *Ugyanaz.*
3. **Exegétikus irodalom:** Targumok és Ábrahám Ibn Ezra kommentárja Mózes I. könyvéhez. (A szöveg egybevetése a Septuaginta és Vulgatával.) 1 óra hetenként. Tanár: *Fischer*.
4. **Talmud statarie:** Gittin 24—43. 5 óra hetenként. Tanár: *Blau*.
5. **Talmud cursorie:** Szanhedrin 90—113. 3 óra hetenként. *Ugyanaz.*
6. **Sulchán Árúkh:** Eben Háézer 17. Jóre Déa, 50—53. 3 óra hetenként. Tanár: *Guttmann*.
7. **Decizorok:** Seeltót (szemelvények). 1 óra hetenként. *Ugyanaz.*
8. **A midras irodalma** (a második félévben). Tanár: *Blau*.
9. **Midrás:** Mechilta. 1 óra hetenként. Tanár: *Fischer*.
10. **Zsidók története:** 1460-tól a francia forradalomig. 2 óra hetenként. Tanár: *Venetianer*.
11. **Történelmi gyakorlatok:** A Makkabeusok könyveinek és Josephus Flavius műveinek olvasása és kritikája. 1 óra hetenként. *Ugyanaz.*

12. Vallásbölcshészet: I. A vallásphilosophia története a zsidóknál. I-só rész : a) Általános bevezetés, b) Hellenismus, c) Gnosticismus, d) Ujplatonismus. Hetenként 1 óra. **II. Maimuni kosmologiája ; a Móreh II. része 1—32 fejezeteinek magyarázása** Ibn Tibbon fordítása alapján az arab eredeti tekintetbevételével. Hetenként 2 óra. Tanár: *Goldziher.*

13. Homiletikai gyakorlatok. A Peszikta három fejezetének homiletikai elemzése és hitszónoklati gyakorlatok. 1 óra hetenként. Tanár: *Hevesi.*

14. A hitoktatás módszere. 1 óra hetenként.

Tanár: *Venetianer.*

A theológiai oktatás átnézete

az alsó tanfolyamban.

1. Szentírás: A) Mózes I. k. 44—50. II. k. 1—24. 2 óra hetenként. Tanár: *Blau.*

B) Mózes V. k. 3 óra hetenként. *Ugyanaz.*

2. Szentírás: A) A Példabeszédek könyve 1—22. 2 óra hetenként. A Zsoltárok könyve 80—106. 1 óra hetenként. Tanár: *Guttman.*

B) Hosea, Joel, Amosz, 1 óra hetenként. Micha, Dániel és Ezra, 2 óra hetenként. Tanár: *Venetianer.*

3. Talmud statarie: A) Sebuóth 38—49. 5 óra hetenként. Tanár: *Guttman.*

B) Peszáchim 21—42. 5 óra hetenként. *Ugyanaz.*

4. Talmud cursorie: A) Megilla 2—25. 3 óra hetenként. *Ugyanaz.*

B) Abóda Zára 2—30. 3 óra hetenként. *Ugyanaz.*

5. A) Héber nyelv tan: Alaktan. 1 óra hetenként. Tanár: *Blau.*

6. Zsidók története: A babylóniai fogságtól a Misna szerkesztéséig. 1 óra hetenként. *Venetianer.*

7. Rendszeres zsidó vallás tan. Az V. osztályban. 1 óra hetenként. Tanár: *Venetianer.*

A bibliatanításban az alsó tanfolyam tanulói 2 csoportban — A) és B) — vettek részt. Az A) csoporthoz tartozik az I.

és II. oszt., a B) csoporthoz a III., IV. és V. osztály. A talmudtanításban az alsó tanfolyam tanulói 2 csoportban — A) és B) — vettek részt. Az A) csoporthoz tartozik az I. és II. oszt., a B) csoporthoz a III., IV. és V. osztály. A zsidók történetét a II.—V. osztályok együtt hallgatják.

A gimnáziumi oktatás átnézete

az alsó tanfolyamban.

I. osztály.

Magyar nyelv és irodalom: Együtt a II. osztálylyal. — Külön tanulták a stilisztikát és könyv nélkül megtanulták Aranynak több kisebb költeményét. Kisebb költemények a magyar klasszikusokból. — **Segédkönyvek:** Arany: Kisebb költeményei. Havonként 1 írásbeli dolgozat. 3 óra hetenként.

Tanár: *Balogh.*

Latin nyelv: Cicero, Pro S. Rosc. Am. Két hetenként dolgozat. 5 óra hetenként.

Tanár: *Dercsényi.*

Görög nyelv: Alaktan, az aorisztoszig. Megfelelő fordítási gyakorlatok. **Segédkönyvek:** Hintner-Schill, Görög nyelvtan és olvasókönyv. 3 óra hetenként.

Tanár: *Bloch.*

Német nyelv: Válogatott olvasmányok Szemák német olvasókönyvéből. Költemények betanulása. Iskolai és házi feladatok. 2 óra hetenként.

Tanár: *Ugyanaz.*

Történet: Az ó-kor története a római császárság keletkezéséig. **Segédkönyv:** Mangold, Világtörténelem. I. kötet. 3 óra hetenként.

Tanár: *Balogh.*

Mennyiségtan: A négy alaplóművelet algebrai kifejezésekkel. A legkisebb közös többes és a legnagyobb közös mérték. Hatványozás egész kitevővel. Pascal háromszög. Elsőfokú egyenlet egy és több ismeretlennel. — Házi és iskolai dolgozatok. 2 óra hetenként.

Tanár: *Hausbrunner.*

Természetrajz: Botanika: Az általános rész beható tárgyalása. — A részletes növénytan kiváló osztályai. 1 óra hetenként.

Tanár: *Ugyanaz.*

II. osztály.

Magyar nyelv és irodalom: Együtt az I. osztállyal. 3 óra hetenként. Rhetorika: a prózai műfajok ismertetése. Olvasmányok: Deák 1861. első felirati beszédje; egyes darabok Salamon, Kemény Zsigmond, Kossuth, Csengeri és Gyulai Pál műveiből. Tanár: *Balogh*.

Latin nyelv: Sallustius, De bello Jug., továbbá szemelvények Ovidius Metamorphoseséből. -- Havonként 2 írásbeli dolgozat. 5 óra hetenként. Tanár: *Dercsényi*.

Görög nyelv: Alaktan az aorisztosztól végig a megfelelő gyakorlatokkal. Segédkönyvek: Hintner-Schill, Nyelvtan és gyakorlókönyv. 3 óra hetenként. *Ugyanaz*.

Német nyelv: Közösen a III. osztállyal. 2 óra hetenként. Tanár: *Bloch*.

Történet: A római császárság története. A középkor története 1300-ig. Tankönyv: Mangold, Világtörténelem. II. kötet. 2 óra hetenként. Tanár: *Balogh*.

Mennyiségtan: Algebra: Másodfokú egyenletek egy és több ismeretlennel. — Mértan: A síkmértan elemei. Összeillőség, hasonlóság, Pythagoras tétele. A kör kerülete és területe. Házi és iskolai dolgozatok. 3 óra hetenként. Tanár: *Hausbrunner*.

Természetrajz: Zoológia: Általános rész. — A gerincesek részletes, a többi típus átnézetes tárgyalása. 1 óra hetenként. *Ugyanaz*.

III. osztály.

Magyar nyelv és irodalom: Poetika: a költői műfajok ismertetése, kapcsolatban az eszthetikai és művészet-tani alapfogalmak rövid fejtegetésével. Olvasmányok Vörösmarty és Arany műveiből; Shakespeare: Hamlet; Katona: Bánk-bán; Molière: Tudós nők. Egyéb költői szemelvények. Tankönyv: Riedl, Poetika. Havonként 1 írásbeli dolgozat. 3 óra hetenként. Tanár: *Balogh*.

Latin nyelv: Livius XXI. könyve, Vergilius Aeneisének I. és II. éneke. Havonként 2 írásbeli dolgozat. 5 óra hetenként. Tanár: *Dercsényi*.

Görög nyelv: Xenophon, szemelvények. — Homeros, Odyszeia, I., II. 3 óra hetenként.

Tanár: *Bloch.*

Német nyelv: Schiller: Maria Stuart. Írásbeli házi és iskolai dolgozatok. Könyv nélkül tanulták »Stuart Mária« egyes részeit. 2 óra hetenként.

Ugyanaz.

Történet: A középkor története a keresztes háborúktól végig. — Az újkor története 1618-ig. Tankönyv: Mangold, Világtörténelem II. és III. kötet. 2 óra hetenként.

Ugyanaz.

Mennyiségtan: Algebra: A logaritmus és annak alkalmazása. — Mértan: Trigonometria és goniometria. 3 óra hetenként.

Tanár: *Hausbrunner.*

Fizika: A mechanika alapfogalmai. A fontosabb statikai és kinematikai problémák tárgyalása. 2 óra hetenként.

Ugyanaz.

Természetrész: Kémia: A vegyülés általános törvényei. A szerves rész, különös tekintettel a fontosabb ásványokra és vegyületekre. 1 óra hetenként.

Ugyanaz.

IV. osztály.

Magyar nyelv és irodalom: A magyar irodalom története Kisfaludy Károlyig. — Segédkönyv: Beöthy, Irodalomtörténet I. k. 3 óra hetenként.

Tanár: *Balogh.*

Latin nyelv: Közösen a III. osztállyal. 5 óra hetenként.

Tanár: *Dercsényi.*

Görög nyelv: Homeros, Ilias I., II. Plato, Apologia, Kriton. 3 óra hetenként.

Tanár: *Bloch.*

Német nyelv: Lessing, Laokoon. Írásbeli házi és iskolai dolgozatok. 2 óra hetenként.

Ugyanaz.

Történet: A 30éves háborútól kezdve végig. Tankönyv: Mangold, Világtörténelem. III. k. 2 óra hetenként.

Ugyanaz.

Politikai földrajz: Európa államai. 1 óra hetenként.

Tanár: *Balogh.*

Mennyiségtan: Algebra: A geometriai sor. — A sorokról általában. — Kamatoskamat számítás. Járadék számítás. — Mértan: Stereometria. — Házi és iskolai dolgozatok. 3 óra hetenként.

Tanár: *Hausbrunner.*

Fizika: Hydrostatika, aërostatika. — Hangtan. — Fénytan. 2 óra hetenként. *Ugyanaz.*

Filozófia: A filozófia történetének rövid áttekintése; Lélektan. Tanár: *Balogh.*

V. osztály.

Magyar nyelv és irodalom: A magyar irodalom története: Kisfaludy Károlytól napjainkig. — Segédkönyv: Beöthy, Irodalomtörténet I. és II. köt. Havonként egy írásbeli dolgozat. 3 óra hetenként. Tanár: *Balogh.*

Latin nyelv: Tacitus, Annales, I. és több szemelvény. — Horatius, válogatott ódák, satirák és epodusok; de arte poetica. Kéthetenként egy írásbeli dolgozat. 5 óra hetenként. Tanár: *Dercsényi.*

Görög nyelv: Demosthenes, I, II. és III. olinthoszi, I. filippikai beszéd. Sophokles, Antigone. 3 óra hetenként. Tanár: *Bloch.*

Német nyelv: Goethe, Iphigenie; Tasso. — A német irodalom története. — Segédkönyv: Kluge, Leitfaden. Írásbeli házi dolgozatok. 2 óra hetenként. *Ugyanaz.*

Történet: Magyarország története 1867-ig különös tekintettel alkotmányos intézményeink fejlődésére. — Tankönyv: Andor, Magyarország története. 3 óra hetenként. Tanár: *Balogh.*

Mennyiségtan: Permutációk és kombinációk. — A Newton-féle hatványsor. Analytikai geometria: az egyenes egyenletei, kúpszéletek. — A matematikai tananyag átisméltése. Házi és iskolai dolgozatok. 3 óra hetenként. Tanár: *Hausbrunner.*

Fizika: Hőtan. — Az elektromosság és mágnesség. 2 óra hetenként. *Ugyanaz.*

Filozófia. Közösen a IV. osztálylyal. 2 óra hetenként. Tanár: *Balogh.*

* * *

Az éneket az alsó tanfolyam valamennyi osztályában *Lazarus Adolf* énektanár, a tornát pedig *Róna Ármin* tornatanár tanította.

A)

Az országos rabbiképző - intézet vezérőlbizottsága:

Elnök: dr. Mezey Ferenc, kir. tanácsos.

Budapesti tagok.

Adler Lajos, a pesti izrael. hitközség elnöke.

Dr. Bánóczy József, az orsz. izr. tanítóképző-int. igazgatója.

Deutsch Sámuel.

báró dirstyai Dirsttay Béla.

Dr. Fischer Gyula, a pesti izr. hitközség rabbija.

Dr. Hevesi Simon, a pesti izr. hitközség rabbija.

báró dr. Kohner Adolf, udvari tanácsos, a m. izr. kézmű-
és földmívelési egyesület elnöke.

Dr. Mezei Mór, a magyarországi izraeliták országos iro-
dájának elnöke.

Dr. Simon József, kir. tanácsos.

Winterberg Gyula, udvari tanácsos, a pesti Chevra Kaddisa
elnöke.

csepeli Weisz Manfréd.

Vidéki tagok.

gelsei és belicsei báró Guttmann Vilmos, községkerületi
elnök, Nagykanizsa.

báró Hatvany-Deutsch Béla, Sárvár.

Dr. Kecskeméti Lipót főrabbi, Nagyvárad.

Dr. Klein Mór főrabbi, Nagybecskerek.

Dr. Neumann Ede főrabbi, Nagykanizsa.

várhelyi Rósa Izsó, községkerületi elnök, Szeged.

Dr. Schnitzer Ármin főrabbi, Komárom.

Dr. Sidon Adolf főrabbi, Versec.

Dr. Steinherz Jakab főrabbi, Székesfehérvár.

nagypéli Sternthal Salamon, izr. hitközségi elnök, Temesvár,

dr. Venetianer Lajos főrabbi, Ujpest.

mucsinyi Wohl Rumi Adolf, községkerületi elnök, Losonc.

B)

A tanári kar tagjai.

a) Theológiai tanárok.

Dr. Blau Lajos, igazgatóhelyettes, tanította a felső tanfolyamban a talmudot és bibliai tudományokat, az alsóban a pentateuchust és a héber nyelvtant. Az intézet könyvtárosa.

Dr. Fischer Gyula, tanította a felső tanfolyamban az exegetikus irodalmat és midrást.

Dr. Goldziher Ignác, udv. tanácsos, az egyetem rendes tanára, tanította a felső tanfolyamban a zsidó vallásbölcshészetet.

Dr. Guttman Mihály, tanította a felső tanfolyamban a szertartást, az alsóban a talmudot és a szentírást.

Dr. Hevesi Simon, tanította a felső tanfolyamban a homilétikát.

Dr. Venetianer Lajos, tanította a felső tanfolyamban: A hitoktatás módszerét, a zsidók történetét; az alsóban: rendszeres zsidó vallást, a szentírást és a zsidók történetét.

b) Gimnáziumi tanárok.

Balogh Ármin, a magyar könyvtár könyvtárosa, tanította a magyar nyelvet és irodalmat (az összes osztályokban), a magyarok történetét (az V. osztályban), a világtörténetet (az I. és a II. osztályban), a politikai földrajzot (a IV. osztályban), a bölcshészetet (a IV. és V. osztályban).

Dr. Bloch Henrik, a tanári kar jegyzője, tanította a német nyelvet és irodalmat (az összes osztályokban), a görög nyelvet (az I., II., IV. és V. osztályban), a világtörténetet (a III. és IV. osztályban).

Dr. Dercsényi Móric, tanította a latin nyelvet (az összes osztályokban) és a görög nyelvet (a II. osztályban).

H a u s b r u n n e r V i l m o s, tanította a matematikát (az összes osztályokban), a természetrajzot (az I., II. és III. osztályban) és a természettant (a III., IV. és V. osztályban).

*

L a z a r u s A d o l f, tanította az éneket (az összes osztályokban).

R ó n a Á r m i n, tanította a tornát (az összes osztályokban).

*

Iskolaorvos : dr. R é v a i I z i d o r.

Könyvtára

C)

A hallgatók és tanulók névjegyzéke.

Azon tanulók, kiknek neve csillaggal van jelölve, az iskolaév közben elmaradtak.

A felső tanfolyam hallgatói :

Név :	Évfolyam :	Születéshely :	Megye :
Bernáth Miklós	III.	Kápoln.-Monostor	Szolnok Doboka
Burger Izidor	II.	Bodzás-Újlak	Zemplén
Eisenberg Géza	I.	Batrovec	Szerém
Ellenbogen Ignác	I.	Jánosháza	Vas
5 *Freireich David	I.	Miskolcz	Borsod
Frenkel Bernát	IV.	Hódász	Szatmár
Gerson József	III.	Losoncz	Nógrád
Geyer Artur	II.	Budapest	Pest
Grünberg Tivadar	I.	Budapest	Pest
10 Grünwald Sándor	II.	Sátoralja-Újhely	Zemplén
Klein Ábrahám	I.	Cseke	Szatmár
dr. Klein Miksa	V.	Tolcsva	Zemplén
Klein Sámuel	III.	Badaló	Bereg
dr. Morgenstern Ernő	V.	Budapest	Pest
15 Nébel Ábrahám Izsák	I.	Záhony	Ung
Niedermann Mór	III.	Nagy-Surány	Nyitra
dr. Péner Miklós	V.	Szatmár-Németi	Szatmár
Resofszki Artur	II.	Bodókö-Váralja	Abaúj-Torna
Schreiber Ignác	I.	Nagyvárad	Bihar
20 Schmelczer Izsák	IV.	Péterréve	Bács-Bodrog
Winkler Ernő	I.	Újpest	Pest

Az alsó tanfolyam tanulói :

I. osztály.

Név :	Születéshely :	Megye :
Farkas Dávid	Fancsika	Ugocsa
Gincler Herman	Kisvárda	Szabolcs
Grozinger Maier József	Csengerújfalu	Szatmár

Név :	Születésheiy :	Megye :
Klein Ödön	Tiszadob	Szabolcs
5 Landmann Dezső	Sánkfalú	Gömör
Lustig Aladár	Kisszeben	Sáros
Neumann Ernő	Váradless	Bihar
Pártos Ferenc	Dunaföldvár	Tolna
Rosenberg Lajos	Magyarkanizsa	Bács-Bodrog
10 Tessler Ernő	Budapest	Pest
Véber Sámuel	Órszállás	Bács-Bodrog
Weeg Mór	Gorlice	Galiczia
Weiszberg Dezső	Tolcsva	Zemplén
Weiszburg Sándor	Tolcsva	Zemplén

II. osztály.

Enten Fülöp	Berzevicze	Sáros
Friedmann Salamon	Alsóábrány	Borsod
Goitein Zsolt	Budapest	Pest
Goldberger Sándor	Tasnád	Szilág
5 Hevesi Ferenc	Lugos	Krassó-Szörény
Rosenbaum Ede	Budapest	Pest
Schwarz Dávid	Vitka	Szatmár
Wallenstein Ignác	Tárkány	Komárom
Zuckermandl Ernő	Sátoralja-Újhely	Zemplén

III. osztály.

Ellenbogen Márkus	Jánosháza	Vas
Friedmann Mór	Lelesz	Zemplén
Forgács József	Abaújszántó	Abaúj-Torna
Lővy József	Dereze	Bereg
5 Lorber Leó	Budapest	Pest
Weisz Elemér	Budapest	

IV. osztály.

Büchler Jenő	Pásztó	Heves
Friedmann Hillel	Madarász	Szatmár
Händler Salamon	Nátafalva	Zemplén
Hirsch Márton	Mezőszilvás	Kolozs
5 Keleti Lajos	Losonc	Nógrád
Klein Salamon	Tolcsva	Zemplén
Láczter Dénes	Cegléd	Pest
Luria Adolf	Császárfalú	Sopron
Moskovits Árpád	Erdő-Bénye	Zemplén
10 Schwarz Zsigmond	Sátoralja-Újhely	Zemplén

Név:	V. osztály : Születéshely :	Megye:
Deutsch József	Magyarjakabfalú	Sáros
Farkas Manó	Marosvásárhely	Maros-Torda
Freilich Sámuel	Hukliva-Zugó	Bereg
Herzog Sámuel	Arad	Arad
5 Hoffmann Mendel	Peleszarvad	Szilágy
Salamon Pinkász	Ó-Dávidháza	Bereg
Trebitsch Jenő	Budapest	Pest
Weinberger Sándor	Bodrog-Vécs	Bács-Bodrog
Weiszberger Ármin	Ujpest	Pest
10 Wolf József	Budapest	Pest

KÖNYVTÁRA

D)

Az alsó tanfolyam tanulóinak előmenetele.

Osztály	Jelesen végzett	Jól végzett	Elégségesen végzett	Javító vizsgálatra utasított	Az osztály ismétlésére utasított	Összesen
I.	3	2	7	2	—	14
II.	—	4	5	—	—	9
III.	—	2	4	—	—	6
IV.	3	1	4	2	—	10
V.	2	3	4	—	—	9

E)

Az „Écz-Chájim“ segélyzőegylet kimutatása az 1913/14-iki tanévről.

Az »Écz-Chájim« segélyzőegylet elnöksége hálás köszönettel sorolja fel az 1913/14-iki tanévben befolyt adakozásokat. A választmány tagjai a tanári karon kívül: Adler Gyula, Breitner Zsigmond, Eisler Samu, dr. Fischer Gyula, Goldmann Mihály, Handler Jónás, Kohn Arnold, Schlesinger M. Bertalan és dr. Simon József urak.

I. Bevételek:

A) Tagsági díjak:

	Korona		Korona
Ábrahám Emil úr, Budapest	10.—	Birnbaum László úr, Bdpest.	10.—
Adler Gyula úr, »	40.—	Dr. Blau Lajos úr, tanár, »	10.—
Adler Lajos úr, »	20.—	Bloch Ártur úr, Budapest .	10.—
Dr. Ardó Alfréd úr »	10.—	Dr. Blumgrund Naftali úr,	
Auer Dávid és fia urak, Bpest.	10.—	rabbi, Abony	10.—
Bacher Emil igazgató úr, »	10.—	Brammer Ödön úr, Budapest	10.—
Dr. Bacher Vilmos » »	10.—	Braun Arnold úr, »	10.—
Dr. Bánóczy József úr, »	10.—	Breitner testvérek, »	10.—
Baumgarten Lajos úr, »	20.—	Brust Dávid úr, Budapest .	10.—
Baumgarten Leó úr, »	20.—	Dr. Büchler Adolf úr, igaz-	
Baumfeld és Weidinger urak,		gató, London	10.—
Budapest	10.—	Budai izr. hitközség	20.—
Beimel Sándor úr, Budapest	10.—	Csurgói izr. hitközség	10.—
Berger Jakab úr, Ráckeve .	10.—	Dr. Dercsényi Móricz úr, tanár,	
Dr. Bernstein Béla úr, rabbi,		Budapest	10.—
Nyiregyháza	10.—	Deutsch Sámuel úr, Budapest	30.—
Besztercebányai izraelita hit-		Deutsch Miklós úr, »	10.—
község	10.—	Diamant Samu úr, »	10.—
Bettelheim Miksa és társa		Özv. Drucker Mórné, »	10.—
urak, Budapest	10.—	Ehrenstein Bernát úr, Bpest.	10.—
Birnbaum Imre úr, Bpest.	10.—	Eisler és Reinitz urak, »	10.—

	Korona		Korona
Eppinger Lázár úr, Budapest	20.—	Kann Jakab úr, Budapest	10.—
Dr. Fényes Mór úr, »	10.—	Dr. Kecskeméti Lipót úr,	
Dr. Fischer Gyula úr, rabbi,		rabbi, Nagyvárad.	15.—
Budapest	10.—	Dr. Klein Dezső úr, rabbi,	
Fleischl Sándor úr, Bdpest.	10.—	Nyitra	10.—
Freudenberg Rafael úr, »	10.—	Klein H. Jakab úr, Budapest	10.—
Dr. Frisch Ármin úr, »	10.—	Klein J. D. úr, Budapest	10.—
Fröhlich Miksa úr, »	10.—	báró Kohner Adolf úr, Bdp.	200.—
ifj. Fröhlich és Tsukurak, Bdp.	10.—	Kohn Arnold úr, Budapest	10.—
Dr. Fuchs Dávid úr, Bdp.	10.—	Dr. Kohn S. úr, főrabbi, Bdp.	10.—
maróti Fürst László úr, Bdp.	10.—	Kohner Adolf és fiai, »	60.—
Gardé Henrik úr, Budapest	10.—	Dr. Krämer Lipót úr, Nagy-	
Gomperz testvérek, »	20.—	szőlős	10.—
Goldmann Mihály úr, Bdp.	10.—	megyeri Krausz Izidor úr,	
Dr. Goldziher Ignác úr, ta-		Budapest	12.50
nár, Budapest	10.—	özv. Kriegler Dávidné úrnő,	
Dr. Grauer Vilmos úr, Bdp.	20.—	Budapest	10.—
Grüner A. Henrik úr, »	10.—	Kronberger Lipót úr, Bdp.	10.—
Grünfeld Miksa úr, Bpest.	10.—	Küszler Henrik, úr Budapest	10.—
Guttenberg Gusztáv úr, Bdp.	10.—	Lang Vilmos úr, Budapest	10.—
Györgyi Illés úr, Budapest	20.—	Lazarus Adolf úr, főkantor,	
Győri Chevra Kadisa	30.—	Budapest	10.—
Dr. Haas Simon úr, Szucsány	10.—	Léderer Róbert úr, Budapest	10.—
Halmos Izor úr, Budapest	10.—	Lindenbaum Mór úr, Bdp.	20.—
Handler Jónás úr, »	10.—	Dr. Links Ármin úr, »	10.—
Hausbrunner Vilmos úr, ta-		Izr. hitköz. Liptószentmiklós	20.—
nár, Budapest	10.—	Löwenstein Henrik úr, Szom-	
Hecht Jónás úr, Budapest	10.—	bathely	10.—
Özv. Heidelberg M.-né úrnő,		Löwy Adolf úr, Budapest	10.—
Budapest	10.—	özv. Löwy Bernátné úrnő,	
Dr. Heller Bernát úr, tanár,		Budapest	10.—
Budapest	10.—	Löwy Salomon úr, Budapest	10.—
Heller Gyula úr, Budapest	10.—	Dr. Mezey Ferenc úr, »	10.—
Herzfeld Frigyes úr, Bdp.	10.—	Modern és Breitner urak, Bdp.	30.—
Dr. Herzog Manó úr, rabbi,		Müller Mór úr, Budapest	10.—
Kaposvár	10.—	Müller Vilmos úr, »	20.—
Herzog Ödön úr, Budapest	10.—	Munk Mór és társa utódai,	
Dr. Hevesi Simon úr, rabbi,		Budapest	20.—
Budapest	10.—	Musitzky Ignác úr, Bdpest.	10.—
Hirsch Jakab úr, Budapest	30.—	Nagel Ignác úr, Budapest	10.—
Joel Adolf és fiai urak, Bdp.	10.—	ifj. Nagler testvérek, Budap.	10.—
Kalmár Rezső úr, Budapest	10.—	Dr. Ostern Lipót úr, Budapest	10.—
K. nitz Ignác és fiai, »	20.—	Öszterreicher Miksa úr, Bdp.	10.—

	Korona		Korona
rétsági Pauncz Sándor úr, Budapest	10.—	Simon Jakab úr, Budapest .	10.—
Pollák József úr, Budapest	10.—	Dr. Singer Bernát úr, rabbi, Szabadka	10.—
Pollák Károly úr, »	10.—	özv. Spitz Lipótné úrnő, Bdp.	10.—
Porgesz Jenő úr, »	10.—	Dr. Stamberger Ferenc úr, »	20.—
Porgesz József úr, »	10.—	Stern J. Frigyesné úrnő, Bdp.	10.—
Porgesz Mór úr, »	10.—	Stern Károly úr, »	10.—
Izr. hitközség Pozsony . .	30.—	Strasser Róbert úr, »	10.—
Rechnitz H. és M. urak, Bdp.	10.—	Strausz Emil úr, »	20.—
Dr. Révai Izidor úr, Bdp.	10.—	Dr. Stiller Bertalan úr, Bdp.	20.—
Rust József úr, Budapest .	20.—	Dr. Unger Bernát úr, Bpest	10.—
Sándor Ármin úr, Budapest	10.—	Dr. Venetianer Lajos úr, rabbi, Ujpest	10.—
Sándor Pál úr, Budapest .	20.—	Izr. hitközség Veszprém . .	20.—
Schlesinger Alajos úr, Bdp.	10.—	Wahl Béla úr, Budapest .	10.—
Schlesinger M. Bertalan úr, Budapest	20.—	Dr. Weiszbürg Gyula úr, Bdp.	10.—
Schosberger L. és R. urak, Budapest	20.—	Dr. Weisz Miksa úr, Bdp. .	10.—
Schön Ignác úr, Budapest	10.—	Dr. Weisz Mór úr, Budapest	10.—
Dr. Schönwald Károly úr, rabbi, Tapolca	10.—	Dr. Wellesz Gyula úr, rabbi, Budapest	10.—
Dr. Schreyer Jakab úr, »	10.—	Wertheimer és Frankl urak, Budapest	10.—
Dr. Schreyer Samu úr »	10.—	Dr. Wolff Vilmos úr, Budap.	10.—
Schulz József úr, Budapest .	10.—	Wollák Soma úr, Budapest .	10.—
Dr. Schwarz Jakab úr, Bdp.	10.—	Dr. Ziegler Ignác úr, rabbi, Karlsbad	10.—
özv. Schwarz Lajosné úrnő, Budapest	10.—	Zwack József úr, Budapest .	20.—
Semmler J. úr, Budapest .	20.—	Összeg	2107.50

B) Templomi adakozások.

I. A dohányutcai templomban.

	Korona		Korona
Áthozat az 1912. évről	10.—	Lindenbaum Mór úr	30.—
Ágoston Lajos úr	25.—	id. Nagler József úr	30.—
Ehrenstein Bernát úr	20.—	Neumann Zsigmond úr	30.—
Fellner Gyula úr	10.—	Schön Ignác úr	50.—
Dr. Fleischmann Illés	20.—	Dr. Virág Mór úr	25.—
Báró Kohner Adolf dr. úr	200.—	Winterberg Gyula úr	500.—
Lamm Mór úr	50.—	Összeg:	1035.—
Leblang József úr	10.—		
Dr. Lederer Sándor úr	25.—		

II. Az intézeti templomban.*)

Adelberger Zsigmond úr 5 (5), Bacher Emil úr 300, Bacher Ernő úr 40 (30), Berger Izsák úr 2, Bernát Miklós úr 2, Bineter Mór úr 5, dr. Blau Lajos úr 16 (12), Blatt Henrik úr 2, Blumberger Jakab úr 15 (15), Braun József úr 50 (50), Bruckner Lipót úr 10 (10), Buchbinder Henrik úr 5 (5), Buchbinder Márkus úr 20 (20), Dános Marcel úr 50 (50), dr. Dercsényi úr 5, Donner Nándor úr 5 (5), Frankel Béla úr 2, dr. Frenkel Bernát úr 6 (1), Faragó Vilmos úr 3 (3), Friedmann úr 5 (3), Gáspár úr 2, Gerlóczy és fia urak 3 (2), Gerson József úr 2, Glück Ármin úr 2, Goldscheider M. úr 10 (5), dr. Guttmann Mihály úr 4 (4), dr. Guttmann Simon úr 2 (2), Hausbrunner Vilmos úr 2 (2), Kalmár Dávid úr 2, dr. Klein Miksa úr 1 (1), Kohn Vilmos úr 2 (2), Menczer M. úr 4, Morgenstern Antal úr 1, dr. Morgenstern Ernő úr 2, Neuwirth J. úr 7 (6), dr. Péner Miklós úr 2, Rosenberg A. úr 2, Rosenberg Dávid úr 2, Rosenberg József úr 2, Schlesinger Ede úr 10, dr. Schwarcz Jakab úr 2, Sommer úr 5, Somogyi testvérek 14 (9), dr. Stein Miksa úr 20 (10), Stein Sándor úr 5 (5), Strausz Henrik úr 5, Wohl H. úr 2.

A templomi adakozások összege:

	Korona
I. A dohányutcai templomban	1035.—
II. Az intézeti templomban	665.— (257)
	1700.— (257)

C) Szelvények és kamatok.

	Korona
Az egyleti vagyon befolyt kamatai	6525.18
Kisorsolt értékpapírok összege	1000.—
	7525.18

*) A zárójelen kívül álló számok az Écz-Chájim javára, a zárójel közt álló számok a templomi célokra tett adakozásokat tüntetik fel.

<i>D) Rendkívüli adakozások.</i>		Korona
Dr. Richtmann Mózes úr		2.—
Hatvany Endre és Hatvany Józsefné úrnő		1000.—
Ranschburg Viktor igazgató úr dr. Bacher Vilmos igazgató úr halála alkalmából		20.—
Bacher Ernő úr édes atyja halála alkalmából		100.—
Dr. Kelemen, fogarasi főrabbi úr		10.—
Ranschburg Gusztáv úr		20.—
Friedmann Quitt Vilma úrnő		11.—
Koszorú megváltás címén, a »Pester Lloyd« útján, Dr Bacher Vilmos igazgató úr halála alkalmából:		
Bacher Emil úr és neje úrnő		200.—
Bacher Hermann úr és neje úrnő		20.—
Wärmer Ármin úr és neje úrnő		10.—
Forrai család		20.—
Kelemen Ármin úr és neje úrnő		20.—
Dr. Simon József úr		30.—
Dr. Blau Lajos úr és neje úrnő		25.—
Blau György, Mariska és Ilona		15.—
Winterberg Gyula úr		100.—
Müller Vilmos úr és neje úrnő		30.—
Hazay Fülöp úr és neje úrnő		30.—
Dr. Szilasi Mórné úrnő		20.—
Donat Dávid úr és neje úrnő		20.—
Herzog Ödön úr		20.—
Dr. Weisz Sámuel úr		10.—
Fuchs Mihály úr		10.—
Grosz Menyhért úr		5.—
Budapesti V. izraelita nőegylet Salgó Izsóné úrnő		20.—
Kún Lajos úr		2.—
Dr. Morgenstern Ernő úr elveszített index		10.—
O. M. I. K. E. Dr. Bacher Vilmos alapítvány ösztöndíja		200.—
Kramer Rezsőné úrnő		10.—
	<u>Összeg</u>	1990.—

<i>E) Alapítványok.</i>		Korona
Herzmann Bertalan úr és neje Tótisz Lujza úrnő alapítványának 1913. évi részlete		200.—

F) Más adakozások az intézet és az Écz-Chájim segélyegylet javára.

A vallás- és közoktatásügyi minister úr Ó Nagyméltósága méltóztatott intézetünk szegénysorsú növendékeinek támogatására az izr. iskolaalapból 2000 koronát engedélyezni.

A pesti izr. hitközség előljárósága főt. dr. Kohn Sámuel főrabbi úr javaslatára egy a tanári kar által ajánlott hallgatónak megszavazta a Kohn Sámuel-féle ösztöndíjat (200 kor.) és két hallgatónak a hitközségi ösztöndíjakat (à 200 kor.).

A pesti izr. hitközség előljárósága megszavazta egy a tanári kar által ajánlott hallgatónak a Reich Gábor és Sarolta-féle ösztöndíjat (400 kor.).

A pesti izr. hitközség előljárósága megszavazta egy a tanári kar által ajánlott hallgatónak a Lamm Mór és neje Freund Gizella-féle 200 kor. ösztöndíjat.

Az ómoravicai izr. hitközség előljárósága az Ungar Benjamin-féle ösztöndíjat (400 kor.) egy bácsmegyei illetőségű hallgatónak a tanári kar ajánlatára megszavazta.

Az izr. orsz. ösztöndíjegylet bizottsága megszavazott 7 hallgatónak 200—200 koronai ösztöndíjat.

Az O. M. I. K., E. 200.— kor. ösztöndíját egy felsőtanf. hallgató nyerte.

A b e v é t e l e k ö s s z e g e :

	Korona
Egyenleg a mult évről	2946.43
Tagsági díjak	2107.50
Templomi adakozások:	
a dohány-utcai templomban . . . K 1035.—	
az intézeti templomban <u>K 655.—</u>	1700.—
Szelvények, kamatok, kisorsolt értékpapírok . . .	7525.18
Rendkívüli adakozások	1990.—
Alapítvány	200.—
Vallás- és közoktatásügyi minister adománya . .	2000.—
	<u>Összeg 18469.11</u>

A kiadások összege:

Segélyezésre, ruházásra, ösztöndijakra, reggelire, a »Menza« részére és más kiadások fedezésére fordítottunk az »Écz-Chájim« pénztárából 18.865 kor. 14 fillért; még pedig:

	Korona
Havi segélyezés és ellátásra	12570.—
Rendkívüli segélyezésre	727.10
Reggelire	2153.20
»Menza« részére	2092.98
Ruházatra	556.—
Ösztöndijakra	320.—
Templomi, egyleti beszédő és egyéb költségekre .	445.86
	<u>Összesen 18865.14</u>

	Korona
Bevételek összege	18469.11
Kiadások összege	18865.14
	<u>Több kiadás 396.03</u>

	Korona
Tartozás folyószámlán a Pesti magyar keresk. banknál	3824.—
Készpénz	3427.97
	<u>396.03</u>

Kimutatás az Écz-Chájim vagyonáról 1914. június hó 30-án :

	Korona
Pénztári egyenleg	3427.97
Értékpapírok letétben a Pesti keresk. banknál . .	152.100.—
	<u>155.527.97</u>
Tartozás folyószámlán a Pesti magyar keresk. banknál	3824.—
	<u>151.703.97</u>

Ebből kihatva:

Kaufmann Dávidné alapítvány számla	K 2000.—	
Horowitz Betti	» » » 900.—	
Makai Emil	» » » 200.—	3.100.—
		<u>148.603.97</u>

4800
2000
965
49

Az Écz-Chájim értékpapirjainak letétjegyzéke 1914. június 30-án:

	Korona
4 ⁰ / ₀ januári járadék	600.— ✓
4 ⁰ / ₀ májusi járadék	800.— ✓
4·2 ⁰ / ₀ áprilisi járadék	300.— ✓
4 ¹ / ₂ ⁰ / ₀ P. m. keresk. bank záloglevél	25.600.— 20800
4 ⁰ / ₀ magyar földhitelzáloglevél	13.000.— 11000
4 ⁰ / ₀ magyar földtehermentesítési kötvény	5.000.— ✓
2 drb. 4 ⁰ / ₀ magyar jelzálog sorsjegy	400.— ✓
4 ⁰ / ₀ Pesti m. keresk. bank pari közs. kötvény	2.000.— ✓
2 drb. convertált magy. jelz. sorsjegy	200.— ✓
4 ⁰ / ₀ Pesti m. keresk. bank záloglevél	104.200.— 102200
Összesen	152.100.— 5000

Külön kezelt alapítványok kimutatása:

Ehrlich Mózes úr alapítványa:

	Korona
4 ⁰ / ₀ Pesti magyar keresk. bank záloglevél	2000.— 7565

Herzmann Bertalan és neje Tótis Lujza alapítványa:

4 ¹ / ₂ ⁰ / ₀ Pesti magy. keresk. bank záloglevél	1000.—
---	--------

Bauer Zsigmond úr alapítványa:

4 ⁰ / ₀ Pesti magy. keresk. bank záloglevél	200.—
4 ⁰ / ₀ Magyar korona járadék	100.—
Folyószámla egyenleg	364 —
Összesen:	664 —

Dr. Bacher Vilmos pályadíjalap:

4 ¹ / ₂ ⁰ / ₀ Pesti magyar keresk. bank záloglevél	2400.—
Folyószámla egyenleg	530.—
Összesen:	2930.—

Budapesti orsz. rabbiképző-

Bevétel.

elszámolása az

	Korona	
Pénztári maradvány az 1912/13. tanévről	4056	98
A pesti magyar keresk. bank kezelésében állott, innen kivett és a Magyar Fakereskedők Hitelintézete r.-t.-nál letétbe helyezett tőke	17698	37
Báró Hatvany-Deutsch József-féle »Országos rabbiképző-intézeti diákasztal« alapítványa	4000	—
1913. szept. 17. Pesti chevra kadisa 1913. évi hozzájárulása	1500	—
szept. 18. Országos magy. izr. közalap 1913. évi hozzájárulása	3000	—
szept. 22. Az izr. egyházi célokra törvényhozásilag megállapított javadalomból az orsz. izr. iroda útján az 1913. évre utalványozott államsegély .	1000	—
okt. 21. Ujpesti hitközségtől	25	—
okt. 21. Ujpesti chevra kadisától	25	—
nov. 26. Dr. Kecskeméti Lipót, nagyváradai főrabbitól	10	—
dec. 31. Alap kamatai 1913. évre	996	02
1914. jan. 23. Dr. Bacher Vilmos elhalálozásakor a Pester Lloyd által koszorúmegváltás címén átutaltatott	550	—
febr. 9. Pesti izr. hitközségtől 1913. évre	2000	—
febr. 24. Báró Dirsztay Béla adománya	200	—
márc. 30. Dr. Szabó Ernő adománya	5	—
május 14. Az orsz. rabbiképző 1912/13. tanévi dologi szükségleteire vonatkozó elszámolásnál mutatkozó bevételi maradványból a 195529/1913. számú vallás- és közoktatásügyi ministeri rendelettel engedélyezett összeg	441	65
május 14. Az orsz. rabbiképző kántorának és templomszolgájának 1913. évi díjazására vonatkozó elszámolásnál mutatkozó bevételi többlet fejében a 49331/1914. számú vallás- és közoktatásügyi ministeri rendelettel engedélyezett összeg	360	—
május 14. A pesti chevra kadisa 1914. évi hozzájárulása	2000	—
május 14. Az orsz. magy. izr. közalap 1914. évi hozzájárulása	3000	—
	Átvitel	40868 02

intézet diákasztalának

1913/14. tanévről.

Kiadás.

		Korona	
1913. szept. 18.	Okmánybélyegért	5	-
okt. 1.	Élelmezési kiadás 1913. szept. hóra . .	983	60
okt. 30.	» » » okt. » . .	1368	98
dec. 3.	» » » nov. » . .	1349	46
1914. jan. 2.	Élelmezési kiadás » dec. » . .	1198	62
febr. 2.	» » 1914. jan. » . .	1236	30
febr. 27.	» » » febr. » . .	1292	20
ápr. 1.	» » » márc. » . .	1271	80
ápr. 29.	» » » ápr. » . .	1252	96
jun. 3.	» » » máj. » . .	1353	42
jun. 18.	» » » jun. » . .	739	56
A Magyar Fekereskedők Hitelintézete r.-t. kezelési kiadásai		7	71
Egyenleg, mint a mensa alapja, illetve vagyona . . .		39318	—
		Átvitel	51877 61

4*

		Korona	
	Áthozat	40868	02
1914. május 14.	A pesti izr. hitközség 1914. évi hozzájárulása	2000	—
május 25.	A Boschán-alapítvány 1914. évi hozzájárulása	6000	—
május 29.	Dr. Goldberger Izidor, tatai rabbi adománya	10	—
junius 3.	A diákasztal 1914. évi május havi költségeinek fedezésére az Éc-Chajim egylet hozzájárulása	1353	42
junius 18.	A diákasztal 1914. évi jun. havi költségeinek fedezésére az Éc-Chajim egylet hozzájárulása	739	56
Kamatok: 1. A Hatvany-alapítvány után 1911. évi március 14-től 1914. évi május 14-ig K 415.92			
	2. A keresk. banknál volt 17698.37 után 1914. évi május 14-ig . . » 235.40		
	3. A Magyar Fakereskedők Hitelezete r.-t.-nál 1914. junius 30-ig » 205.29	906	61
Összesen		51877	61

B u d a p e s t e n, 1914. évi

A m e n s a -

Dr. Blau Lajos s. k.

Dr. Bánoczi József s. k

		Korona	
	Áthozat	51877	61
	Összesen	51877	61

junius hó 30-án.

bizottság:

Dr. Mezey Ferenc s. k.

Winterberg Gyula s. k.

F)

A vásárolt könyvek lajstroma.

- Allg. Zeitung des Judentums** 1913. | **Bloch's Oesterreichische Wochen-**
Alte Orient, 15. | **schrift.** 1913.
- Anneler H.**, Zur Gesch. d. Juden von | **Böklen E.**, Unglückszahl 13. Leip-
Elephantine. Bern 1912. | zig 1913.
- Baer F.**, Studien z. Gesch. d. Jud. | **Bohrmann G.**, Spinozas Stellung zur
in Aragonien. Berlin 1913. | Religion. Gießen 1914.
- Bäumker** Beiträge zur Gesch. d. | **Brooke A Mclean**, The old Testa-
Phil. d. Mittelalters XI, 6. XIII, | ment in greek III. Cambridge 1911.
4. XIV, I, Supplementband. Mün- | **Brünnow – Fischer**, Arabische Chres-
ster i. W. | tomathie. Berlin 1913.
- Bardenhewer O.**, Gesch. d. altchrist- | **Caesaris de bello civili.** Lpzg. Ber-
lichen Literatur 2. Aufl. Freiburg. | lin 1913.
- i. B. 1913. | **Caspari W.**, Die isr. Propheten.
Becker, Karte von Jerusalem u. | Lpzg. 1914.
- Mitteljudäa. Leipzig. | **Charles R. H.**, Apocypha and Pseud-
Becker E., Malta sotterranea. Straß- | epigrapha I–II. Oxford 1913.
- burg 1913. | **Christ W.**, Gesch. d. griechischen
Bernhard Joseph, Die beiden großen | Literatur. V. Aufl. I–II. 1–2.
Lichter Maim. und Nachm. Ber- | München, 1911–13.
- lin 1835. 8°. | **Cicero-Scripta** III. 1–2. Leipzig
Bibliorum sacrorum nova edit'o. Ed. | 1910–13.
- A. Gramatica. Milano 1914. | **Cohen H.**, Rel. Bewegungen d. Ge-
Bibliothek d. Kirchenväter, ed. Bar- | gegenwart. Leipzig 1914.
- denhewer.** VII–IX, XIII, XIV, | **Cornill, Carl Heinrich**, Einleitung i.
XVI, XVII. Kempten—München | A. T. 7. Aufl. Tübingen 1913.
1913. | **Croner E.**, Moderne Jüdin. Ber-
Biblische Studien XVIII–XIX. | lin 1913.
- Birch Th.**, Kritik u. Hermeneutik. | **Cumont F.**, Astrology and Religion
München 1913. | among the Greeks and Romans.
Bissing W., Kultur d. alt. Ägypten. | Newyork—London 1912.
- Leipzig 1913. | **Danz J. A.**, Comp. gramm. Ebraeo-
Blau L., Papyri u. Talmud. Leip- | Chaldaicae. Frf. a. M 1751.
- zig. 1913. |

- Danz J. A.**, Interpretis Ebr.-Chald. syn.-opsis. Frankfurt a. M. 1751.
— Rabbinismus enucleatus Frankf. a. M. 1751.
— Paradigmata. Fikft. a. M. 1751.
- Delitzsch F.**, Assyrische Lesestücke. Leipzig 1912.
- Deussen P.**, Philosophie d. Bibel. Leipzig 1913.
- Deutsche Literaturzeitung** 1913.
- Drews A.**, Die Christusmythe. Jena 1910.
— Geschichte d. Monismus im Altertum. Heidelberg 1913.
- Egyenlőség** 1913.
- Ehrlich A. B.**, Randglossen zur Hebr. Bibel VI. Leipzig 1913.
- Elbogen J.**, Jüdisch. Gottesdienst in seiner gesch. Entwicklung. Lpzg. 1913.
- Encyklopaedia of religion and Ethics.** VI. Edinburgh 1913.
- Encyklopädie d. Islam.** 18–20. Lief.
- Euting J.**, Papyrus égypto-araméen. Paris. 1903.
- Frankenberg W.**, Organismus d. semitischen Wortbildung. Gießen 1913.
- Frankl L. A.**, Libanon. 2. vermehrte Aufl. Wien 1855. 8°.
- Freie jüdische Lehrerstimme** 1913.
- Ganschinetz R.**, Hippolytos' Capitel gegen die Magier erklärt. Lpzg. 1913.
- Gercke-Norden**, Einleitung in d. Altertumswissenschaft III. 2. Aufl. Berlin 1914.
- Ginsburger M.**, Memoiren d. A. Levy. Berlin 1913.
- Ginzberg L.**, Legend of the Jews, IV. Philadelphia 1913.
- Ginzel F. K.**, Handbuch d. Chronologie, III. Lpzg. 1914.
- Grunwald M.**, Samuel Oppenheimer und sein Kreis. Wien—Leipzig 1913.
- Harnack A.**, Justins Dialog mit Trypho. Lpzg 1913.
- Heidegger J. H.**, Enchiridion biblicum. Jena 1723.
— Historia sacra patriarcharum I—II. Amsterdam 1667—71.
- Hellwig A.**, Ritualmord u. Blutaberglaube. Minden in W. 1914.
- Helm-Diels**, Volkslatein. IV. Aufl. Lpzg.—Berlin 1912.
- Helm R.**, Griechischer Anfangskursus. III. Aufl. Leipz.—Berlin 1912.
- Hoffmann D.**, Deuteronomium I. Berlin 1913.
- Holbergs Ludwig**, Jüdische Geschichte. Altona u. Flensburg. 1747, 4°.
- Homilitische Zeitschrift** 1913.
- Horten M.**, Einführung in d. höhere Geisteskultur d. Islam. Bonn 1914.
- Hölscher G.**, Die Propheten. Lpzg. 1914.
- Huart Cl.**, Geschichte d. Araber. I. Lpzg. 1914.
- IMIT Évkönyv** 1914. Budapest 1914.
- Der Islam** IV V.
- Jahrbuch d. jüd. lit. Gesellschaft.** XVI.—XVII. Frankfurt a. M. 1913—1914.
- Jeremias A.**, Handbuch d. altorientalischen Geisteskultur. Lpzg. 1913.
- Jewish Quartely Review** 1913.
- The Jewish Chronicle** 1913.
- Jirku A.**, Materialien zur Volksreligion Israels. Leipzig 1914.
- Jordán S.**, A Sulchan-Aruch és a magyar zsidóság. Szatmár 1913.
- Der Israelit** 1913.
- Kahle P.**, Masoreten d. Ostens. Leipzig 1913.

- Kayserling M.**, Zsidó nók I—II. Budapest 1883.
- Keller O.**, Die antike Tierwelt I—II. Lpzg. 1909—1913.
- Kern O.**, Inscriptiones Graecae. Bonn 1913.
- Kittel Gerhard**, Jesus und d. Rabbinen. Berlin-Lichterfelde 1914.
- Kittel G.**, Oden Salomo's. Lpzg. 1914.
- Kittel R.**, Die Psalmen. Leipzig 1914.
- Knieschke**, Das heilige Land. Berlin 1913.
- Knorte K.**, Folkl. Streifzüge. Oppeln—Lpzg. 1900.
- Koch Paul**, Arische Grundlagen der Bibel. Berlin 1914.
- Kohler-Ungnad**, Assyr. Rechtsurkunden I.
- Koldewey R.**, Babylon. Lpzg. 1913.
- König E.**, Das antisemitische Hauptdogma. Bonn 1914.
- König E.**, Moderne Pentateuchkritik u. ihre Bekämpfung. Lpzg. 1914.
- Kracauer J.**, Innere Gesch. d. Juden Frankfurts. Frankfurt a. M. 1914.
- Polit. Gesch. d. Frankfurter Juden. Frf. a. M. 1911.
- Kübler B.**, Antinopolis. Lpzg. 1914.
- Landauer - Weil**, Die zionistische Utopie. München [1914].
- Lenz M.**, Gesammelte Schriften V. München—Lpzg. 1913.
- Lettres cabalistiques ou correspondance** II, III, IV, V, VI, VII. Alhaye 1766. 8°.
- Lettres Juives** I—VI. Hága 1742.
- Löwen G. M.**, Juden und das Evangelium. Leipzig 1913.
- Magyar Zsidó Szemle** 1913.
- Malmon S.**, Versuch einer reinen Logik. Berlin 1912.
- Meissner B.**, Die Keilschrift (Sammlung Göschen). Berlin—Leipzig 1913.
- Monatsschrift für Gesch. u. Wiss. d. Jud.** 1913.
- Mult és Jövő** 1913.
- Nathanael** 1913.
- Nöldeke Th.**, Untersuchungen zum Achikar-Roman. Berlin 1913.
- Oettingen A.**, Die Schule d. Physik. Braunschweig 1910.
- Otto H.**, Herodes. Stuttgart 1913.
- Pauly's Realencyclopädie VIII.** Stuttgart 1913.
- Supplement. Stuttgart 1913.
- Péchi Simon** szomb. imádságos könyve. Bpest 1914.
- Pentateuch Hebr. d. Samaritaner.** ed. von Gall I. Gießen.
- Peters N.**, Religion d. A. T. Kempten-München 1913.
- Pines-Hecht**, Gesch. d. jüd.-deut. Literatur. Leipzig 1913.
- Plinius.** Naturgeschichte d. C. Übersetzt von G. C. Wittstein, I—VI. Leipzig 1881—82.
- Reinach Th.**, Textes grecs et rom. rel. an Judaisme Paris 1905.
- Religion in Geschichte u. Gegenwart** IV—V. Tübingen 1913.
- Religionsgesch. Versuche u. Vorarbeiten.** VIII, 2—3. XIII, XIV.
- Rexhausen A.**, Rechtliche u. wirtsch. Lage d. Juden im Hochstift Hildesheim. Hildesheim 1914.
- Ritter-Preller**, Historia philosophiae Graecae. Gotha 1913.
- Rivista Israelitica** 1913.
- Roscher W. H.**, Hippokr. Schrift v. d. Siebenzahl. Paderborn 1913.
- Roth O.**, Rom u. d. Hasmonäer. Leipzig 1914.
- Saadia Isaie (Oeuvres).** Paris 1896.

- Šanda A.**, Die Bücher d. Könige. I—II. Münster i. W. 1911—12.
- Schaefer E.**, Papyri Landauer I. Leipzig 1912.
- Schefold-Werner**, Aberglaube im Rechtsleben. Halle a. S. 1912.
- Schlatter A.**, Die Tage Trajans und Hadrians. Gütersloh 1897.
— Die hebräischen Namen bei Josephus. Gütersloh 1913.
— Das A. T. in d. Johann. Apokalypse. Gütersloh 1912.
- Schubart W.**, Papyr. Graecae Ber. Bonn 1911.
- Schultz H.**, Deutsches Fremdwörterbuch I. Straßb. 1913.
- Schürer E.**, Verzeichnis der Personennamen in der Mischna. Lpzg. 1913.
- Schwab M.**, Manuscrit Hebr. 1408. Paris 1913.
- Semitic Studies in Memory of A. Kohut.** Berlin 1897.
- Soziale Ethik im Judentum.** Frankfurt a. M. 1914.
- Staerk W.**, Neut. Zeitgeschichte I. Berlin—Lpzg. 1912.
- Staerk W.**, Religion d. Judentums im nt. Z.
- Steuernagel C.**, Lehrbuch d. Einleitung in d. A. T. Tübingen 1912.
- Stokes H. P.**, Studies in Anglo-Jewish History. Edinburgh 1913.
- Stolz-Müller-Landgraf**, Hist. Gramm. d. lat. Spr. I, II, III, 1. Leipzig—Berlin 1893—1903.
- Sulzbach A.**, Bilder aus d. jüd. Vergangenheit. Frankfurt a. M. 1914.
- Tänzer A.**, Die Mischehe. Berlin 1913.
- Teuffel S. W.**, Geschichte d. röm. Literatur. Leipzig—Berlin 1913.
- Theilhaber F. A.**, Schädigung d. Rasse. Berlin 1914.
- Theis J.**, Sumerisches im A. T. Trier 1912.
- Theologische Literaturzeitung** 1913.
- Thomsen P.**, Paläst. Altertumskunde. Tübingen 1913.
- Thomsen A.**, Religion u. Religionswissenschaft. Berlin—Charlottenb. 1913.
- Tisserant E.**, Specimina cod. orient. Bonn 1914.
- Thury Zs.**, A szombatos kódexek bibliographiája. Mezótur 1912.
- Vincent-Abel Jerusalem II.** Paris 1914.
- Wellhausen J.**, Isr. und jüd. Gesch. VII. Aufl. Berlin 1914.
- Die Welt** 1913.
- Willrich H.**, Judaica. Göttingen 1900.
- Wulf M.**, Gesch. d. mittelalt. Philosophie. Tübingen, 1913.
- Wundt W.**, Völkerpsychologie. V. 2. Leipzig 1914.
- Wutz F.**, Onomastica Sacra. I. Lpzg. 1914.
- Zeitschrift für Alt.Wissenschaft** 1913.
- Zeitschrift für d. chemischen und phis. Unterricht** 1913.
- Zeitschrift f. hebr. Bibliographie** 1913.
- Ziegler**, Volksschriften. II.
- Zuckermann M. S.**, Ges. Aufsätze. I. 2. Frankfurt a. M. 1913.
- אבני צדק. Munkács 1885. 2°.
- האדרות הקדושות. Venezia 1741. 8°.
- האדרות הקדושות. Amsterdam 1728.
- אהל מועד. Venezia 1548.
- אור תורה. Hamburg 1738. 8°.
- אותיות דר' עקיבא השלם. Jeruzsálem 1914.
- ס' איוב. Preßburg 1838.
- איוב. Lemberg 1833.
- אליהו רבה. Sedilkov 1843. 8°.
- האמונה והבטחון. Koricz 1785. 4°.
- אסב בשם. Wien (s. a.)
- אוצר ישראל. ed. Eisenstein X.

Pesaro 1507. בהיי על התורה.
 Venezia 1546. 2°. רבנו בהיי על התורה.
 Paks 1901. בית ישראל ח"ב.
 Lublin 1638. 2°. בית ישראל על א"ה.
 Venezia 1666. 4°. בית הלוי.
 Pitriekov 1905. בית שמואל אחרון על התורה.
 ed. Theodor. VII. Berlin 1913. בראשית רבה.
 Prag 1689. בראשית רבה.
 Erlau (Eger) 1887. ברית אברהם.
 Livorno 1800 2°. ברית יעקב.
 2° s. l. e. a. ברכת אליהו.
 Paks 1911. ברכת משה על חולין.
 Prag 1789. 8°. דברי אמת.
 Husiatyn 1913. דברי ימי ישראל בתוגרמה ח"ג.
 Saloniki 1742 43. דבר משה ח"א ו"ב.
 Jeruzsá em 1913. דורש בערו.
 Amsterdam 1766. 8°. הדרת מלך.
 Przsemysl 1874. 4°. הלכה למשה.
 Firenze 1749. סי הפטרות ותרגומים.
 Saloniki 1832. 2°. הר חמר על הרמב"ם.
 Livorno 1829. זבח תודה.
 Kolomea 1913. זכרון לראשונים.
 Vác (s. a.) זמרת—יה ח"ב.
 Sedilkov 1836. 2°. חדושי גלאנטי.
 Altona 1737. חדושי נדה הרשב"א.
 Varsó 1901. חידוד התלמודים.
 Dyhernfurt 1739. 8°. חמשה חומשי תורה.
 1591. חמשה חומשי תורה עם ה' מגלות.
 Dobrovna 1804. 2°. חמשה חומשי תורה ממקראות גדולות.
 Riva di Trento 1560. 4°. פ' חמש מגלות להרלב"ג.
 Lemberg 1788. (I—II) הק לישראל.
 Vilna 1898. יד יצחק חדושים.
 Munkács 1913. 2°. ירי עות שלמה היא.
 Jeruzsálem 1913. ילקוט קרית ארבע.
 Vilna 1863. ילקוט שמעוני בראשית.
 Brünn s. a. 4°. יקרה דחיה.
 Jeruzsálem. (ed. Luncz) X. ירושלים.
 Jeruzsálem 1914. מירכתי תבל ב' חלקים.

Varsó 1911. סי הכוזרי.
 Saloniki 1811. 2°. ככא אליהו.
 Prag 1604. לבוש על התורה.
 Venezia 1519. לקוטי הפרדס ביאורים ופסקים.
 Vilna 1879. 8°. לקוטי תורה נביאים וכתובים.
 Berlin 1846. מאמר היחוד להרמב"ם.
 1913. המאסף.
 Sokolov. 1813. 2°. מגיני ארץ.
 1648, s. l. 8°. מגלת תענית.
 Zolkiew 1807. מדרש תנחומא.
 Livorno 1810. מזבח כפרה.
 Prag 1739. 2°. מחזור ח"ב של ד' פרשיות.
 Wien 1912. 8°. מחזור לראש השנה.
 Wien 1857. I—III. מחזור מנהג ספרד.
 Munkács 1886. 2°. מטה נפתלי ולקטי בית אפרים.
 Ben Jehuda IV. מלון.
 Munkács 1913. מלל לאברהם.
 Odessa 1912. ממלכות אררט.
 II. 4. מפתח התלמוד.
 Konst. 1510. 4°. ס' המצית להרמב"ם.
 Livorno 1790. 2°. מקור ברוך.
 Jeruzsálem 1913. משל ונמשל.
 Riga s. a. 4°. משניות סי זרעים.
 ed. Itzkowski (folyt). משניות.
 Przemysl 1914. משפט צדק.
 Saloniki 1832. משק ביתי.
 Livorno 1837. 2°. משרת משה.
 Vilna 1911. דנוצריקין, הסימנים והכנויים.
 Jeruzsálem 1912. נחמות ישראל.
 X. נטעי בחורים.
 Slavita 1822. סליחות.
 Sulzbach 1755. 2°. סדר סליחות.
 Livorno 1790. 16°. סכסן ליא"ר.
 10 péld. מ' עבודה זרה.
 Metz 1765. עבודת הקדש.
 Amsterdam 1729. 8°. עמק ברכה.
 Vác 1912. עץ חיים.
 Huszt 1913. ערוגת הבושם על התורה.
 Konstantinápoly 1511. הערוך הקצר.
 s. l. e. a. 4°. עשה טוב ועטרת צבי ח"ה.
 Venezia 1587. פירוש שיר השירים.

- 7 pld. מי פסחים.
 פסקי מהרש"ם. Saloniki 1594—99.
 פרילוצקים זאמעלביכער. Varsó 1912.
 צורת הארץ. Sokolow 1802. 4°.
 קב בשמים. Lemberg 1913. 4°.
 קהלת יעקב. Lemberg 1831. 4°.
 קהלת שלמה. Hannover 1830. 4°.
 קול בן לוי. Konst. 1727. 2°.
 קול יהודה. Prag 1641.
 קול שמחה. Ercsi s. a.
 קנה חמדה. Prag 1784. 4°.
 ראשית למודים. Berlin 1775. 4°.
 ריטבא על גיטין. 1782. 2°.
 8 מי שבועות.
 I—II. שו"ת מהרש"ם. Saloniki 1580—89.
 שו"ת שארית יוסף. Fürth 1767.
 שיר השירים. Laszow 1820. 8°.
 שירת דודי. Venezia 1719. 12°.
 VI. השלח. Berlin 1889—90.
 שלהן הטהר. Jeruzsálem (s. a.)
 שם הגדולים השלם. Podgorze 1902. 8°.
 שם הגדולים מארץ הגר. I. Paks 1914.
 שנים עשר דרשות להר"ן. Venezia 1596.
 שפר קרית שמע. Saloniki 1755.
 שפת אמת. Vilna 1876. 8°.
 שרביט הזהב החדש. Munkács 1914.
 תבואות הארץ. Jeruzsálem 1845.
 כי תהלים. Amsterdam 1816. 8°.
 כי תהלים. Basiliae 1641. 8°.
 תורת חיים על הלכות שבת. Paks 1911. 2°.
 תיקון שובבים. Venezia 1719.
 תיקון שובבים. Venezia 1706.
 התלמוד. Varsó 1912.
 תלמוד ירושלמי בבא קמא.
 תל תלפיות XXI. (1913—14).
 תנ"ך בכרך אחד. Paris 1913. 16°.
 תנ"ך עם פרוש מדעי במדבר. Kiev 1913.
 תפלה למשה. Krakó 1590. 4°.
 תפלה מנהג ספרד. Wien 1853.
 תפלות ומהזור כמנהג ספרדית. I—IV., Livorno 1846.
 תפלת ישראל. Preßburg 1857.
 סדר תקוני שטרות. Fürth 1748.
 תקנות. Ofen 1821.
 תרגום של דברי הימים ח"א. Thorn 1845. 8°.

Az ajándékozott könyvek és cserepéldányok lajstroma.

- Alliance Israélite Universelle. Paris.**
Bamberger S., Bechneidung. Wandsbek 1913.
Bamberger M. L., Commentar Josef Nachmias zu Jeremias. Frankfurt a. M. 1913.
Pick S., Judentum u. Christentum.
Rappaport M. W., Das religiöse Recht. Berlin—Lpzg. 1913.
Stein L., Akiba. Berlin 1913.
 אגרת דר' שרירא גאון. ed. Hymann. London 1910.
 אותיות דרבי עקיבא. ed. Wertheimer. Jerusalem 1914.
 Luncz. Jerusalem.
 ושטיין לתולדות ישראל והכמיו בפולין. Krakó 1909—1913.
 תולדות תנאים ואמוראים I.—III. ed. Hymann. London 1910.
 תנ"ך עם פרוש מדעי במדבר. Kiew 1913.
néhai Dr. Bacher Vilmos igazgató, Budapest 14 drb. Kézirati hagyatékáról a jövő évi értesítő fog kimutatást közölni.
Bibliothek d. isr. Kultusgemeinde Wien. Saját: Hebraica 1911—1913.
Wachstein, Katalog der Salo Kohn'schen Schenkungen II. Wien 1914.
Blau Sámuel kereskedő, Erzsébetfalva. עברונות. (Kézirat.)
 Budai izr. hitközség, saját: Budai izr. hitközség értesítője.
 Central Conference of American Rabbis Atlantic. City N. Y. Saját Jear Book. Vol. XXIII.
Chrenóczy-Nagy József, A madár. II. kiadás. s. a. e. l.
Danmark Loge U. O. B. B. Nr. 712 Kopenhaga. Saját kiadványa: Salamon Fischer, Mindeskript i. Adledning af hundredaarsdagen for anordningen af 29. marts dagen for anordningen af 29. marts 1814. Kopenhaga 1914.
Dr. Davidsohn Israel tanár, New-York, saját: Sepher Shaashuim. New-York 1914.
Deutsch — Isr. Gemeindebund, Berlin, saját: Mitteilungen Nr. 84. 85.
Dr. Deutsch Gotthard tanár, Cincinnati: הדבורה I. 1—10.
Heidelbergi Egyetem. Saját kiadványát: Theorie u. Erfahrung. Heidelberg 1913.
Jewish Colonization Association, Paris saját: Rapport 1902—1913.
Jüdisches Volksblatt szerk. Folyó évf.
Dr. Kohlbach Bertalan tanár, Budapest. Régi kéziratos pergament Megilla.
Dr. Krauss Sámuel tanár. Wien. Monumenta Hebraica V., 1. Griechen und Römer. Wien—Leipzig 1914.

**Magy. Kir. Vallás- és Közoktatásügyi
Ministerium.**

Révai Nagy Lexikona VII–IX.
Magyarország közoktatásügye 1912.

Budapest 1914.

Néptanítók Lapja.

Magyar nyelv.

Hivatalos Közlöny.

Magyar Zsinagóga szerk. Folyó évf.

Mitteilungen z. jüd. Volkskunde,
szerk. saját: XIV.

**Muzeumok és Könyvtárak Orsz. Fő-
felügyelősége, saját:**

Jelentés 1912. évi működéséről.
Budapest 1913.

**Muzeumok és Könyvtárak Orsz. Ta-
nácsa, saját:**

XI. Jelentése. Budapest 1913.

Nagyvárad város nyilvános könyv-
tára: Dús László: Rákócziak.
Nagyvárad 1909.

Dr. Neumann Ede főrabbi, Nagy-
kanizsa: Magyar Izrael f. évf.

Dr. Ritter főrabbi, Rotterdam. ברורייה.
Rotterdam 1849.

Jodendom en Zionisme (1910).

Preuss J., Bibl. u. talm. Bezeich-
nungen d. Gesichtsfarbe. Berlin
1910. (S. A.)

Société des Études Juives, Paris.
Saját kiadványát: Revue d. E. J.
(folyó évf.)

Stadtbibliothek, Frankfurt a. M. sa-
ját: Bericht. Frankfurt a. M. 1913.

Katalog der Abteilung Frankfurt I.
Frankfurt a. M. 1914.

Ajándékozta továbbá:

Allianz Isr., Wien. 1 drb.

Dr. Blau Lajos igazgató, Budapest.
Folyóiratok, s egyéb.

Dr. Borsódi József, Nagyatád. 1 drb.

Dr. Duschinski Károly, London.
1 drb.

Dr. Eisler Mátyás főrabbi, Kolozs-
vár. 1 drb.

Dr. Farkas József tanár, Bpest.
1 drb.

Frenkel B., Budapest, 1 drb.

Dr. Guttmann Mihály tanár, Buda-
pest. 1 drb.

Dr. Hevesi Simon rabbi, Budapest.
1 drb.

Dr. Hertz I. H. Chief rabbi, Lon-
don. 1 drb.

Nimirover I. főrabbi, Bukarest. 1 drb.

Dr. Perles Felix rabbi, Königsberg.
1 drb.

Dr. Posnanski Samuel rabbi, Varsó.
2 drb.

Dr. med. Rosenbaum Emanuel or-
vos, Paris. 1 drb.

Schill S. tanár, Budapest Philol.
Közlöny.

Dr. Singer Jakab főrabbi, Temes-
vár-Gyárvas. 1 drb.

Vadász Ede, Budapest. 7 drb.

Dr. Vadász Imre, Bpest. 1 drb.

Dr. Venetianer Lajos főrabbi, Uj-
pest. 1 drb.

Dr. Vogelstein rabbi, Königsberg
i. Pr. 1 drb.

**Csereviszony utján a következő
Intézetektől:**

Akademie d. Wiss, München.

Dropsie College, Philadelphia.

Egyetemi könyvtár, Erlangen.

Egyetemi könyvtár, Heidelberg.

Hebrew Union College, Cincinnati
Jews' College, London.

Jüd. theolog. Seminar, Breslau.

Lehranstalt f. d. W. d. Jud. Wien.

Lehranstalt (isr. theol.), Wien.

Pannonhalmi főapátság.

Rabbiner-Seminar, Berlin.

Stadtbibliothek, Frankf. a. M.

H)

Magyar könyvtár.

Budapesti Szemle.

Fináczy Ernő, A középkori nevelés története.

Ethnographia, 1913.

Homeros Iliasa. Ford. Vértesy Jenő.

Kisfaludy Társaság Nemzeti könyvtára. Budapest 1914. I. sorozat:

Magyar drámai emlékek a középkortól Bessenyeiig.

Zrinyi Miklós művei I. köt.

Deákos költők I.

Bajza József művei.

Tompa Mihály művei.

Szigeti József drámái.

Magyar Tud. Akadémia kiadványai:

Koeppel Emil, Byron.

Szegfű Gyula, A száműzött Rákóczi.

Váczi János, Tompa Mihály életrajza.

Vértesy Jenő, A magyar romantikus dráma (1837–50).

Mac Donagh Mihály, Az angol parlament szokásai. (Olcsó könyvt.)

Stein Aurél, Romvárosok Ázsia sivatagjaiban. Budapest 1913. (A Természettudományi társulat kiadványa.)

Könyvtári statisztika.

Munkák száma	20740
Kötetszám	33217
Térkép	34
Könyvtári olvasóteremben olvasott könyvek	2140
Látogatók	392
Kikölcsönzők	345
Kikölcsönzött könyvek	1278 mív 1316 köt.
Gyarapodás:	
Vétel útján héber nyelvű	144 mív 174 köt.
Vétel útján nem héber nyelvű	161 » 199 »
Vétel útján magyar könyvtár	16 » 16 »
Ajándék útján	98 » 102 »